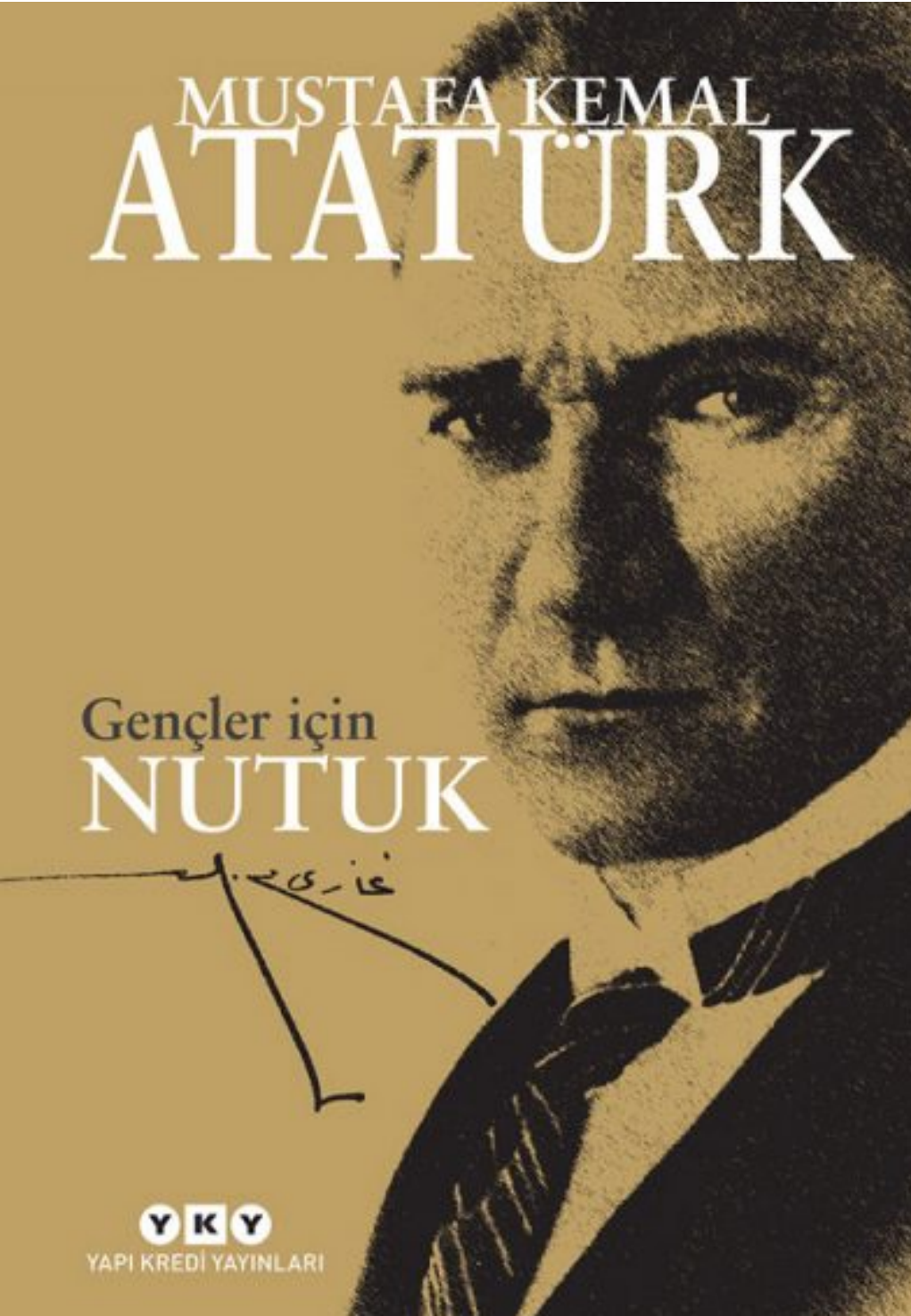
MUSTAFA KEMAL

ATATÜRK



Gençler için

NUTUK

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Gençler için
NUTUK

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Gençler için
NUTUK

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5226
Doğan Kardeş - 908

Gençler için Nutuk / Mustafa Kemal Atatürk

Yayına hazırlayan: Banu İşlet
Düzelti: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Sena Ofset Ambalaj, Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu Sk. 2. Matbaacılar Sitesi B Blok
Kat: 6 No: 4NB 7-9-11 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46
Sertifika No: 45030

1. baskı: İstanbul, Ekim 2018
5. baskı: İstanbul, Ocak 2020
ISBN 978-975-08-4357-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2018
Sertifika No: 44719
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/YapiKrediKulturSanatYayincilik
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

NUTUK

Ülkenin Genel Durumu 11
Milli Mücadeleye Karşı Oluşumlar 13
Ordumuzun Durumu 14
Müfettişlik Görevim ve Genel Durumun Değerlendirilmesi 15
Kurtuluş Çareleri 17
Ya İstiklâl Ya Ölüm 18
Ordu ile İlişkiler 20
Milli Direniş 21
Sivas'ta Kongre Toplama Kararı 22
Ali Kemal'in Engelleme Gayretleri 24
Erzurum'a Hareket 25
Erzurum Kongresi Hazırlıkları 26
Resmi Görevden Ayrılış 27
Erzurum Kongresi 28
Damat Ferit'e Gönderilen Yazı 33
Sivas Kongresi 34
Amerika Mandası 39
Sivas Kongresi'ne Karşı Hareketler 40
Padişah'ın Bildirisi 43
İstanbul Hükümeti'yle İlişkiler 46
Milli Mücadele Güçleniyor 52
Meclis'in Toplanacağı Yer 53

Amasya Mülâkatı 54
Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni Tutmak Kararı 58
Komutanlarla Görüş Alışverişi 59
İstanbul Hükümeti'nin Yolladığı Nasihat Heyetleri 65
Ali Rıza Paşa Kabinesi Bizi Ali Kemallerle Bir Tutuyor . . 67
Cemal Paşa Kabineyi Savunuyor 68
Ankara'ya Geliş 70
Yeni Milletvekilleriyle Ankara'da Görüşme Girişimi . . . 71
Cemal Paşa Genç Komutanları İşbaşından Uzaklaştırmak İstiyor 72
İtilâf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'nden İstekleri . 73
İnsaf ve Merhamet Dilenmekle Devlet İşleri Görülemez . 75
Ankara Halkına Verdiğim Konferans 77
Ankara'ya Gelen Milletvekilleri 77
Misak-ı Milli Hazırlanıyor 79
Ankara'da Toplanmak 80
Anadolu'daki Yabancı Subayların Tutuklanması 81
Meclis Başkanlığım Sakıncalı Görülüyor 81
Kabineyi Düşürmek Gereği 82
Önlemler Almamız İsteniyor 84
İstanbul'daki Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenlerinin Tutuklanması 86
İstanbul'un İşgali 87
İtilâf Kuvvetlerinin Tebliği 88
Olağanüstü Yetkili Meclis 91
Büyük Millet Meclisi Toplanıyor 93
Milli Siyaset 95
Hükümetin Kurulması 97

Milli Egemenliğe Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet . . 97
Meclis Başkanlığı 98
İç İsyanlar ve Hilafet Ordusu 99
Savaş Cephelerinin Durumu 102
İlk Yunan Genel Saldırısı 104
Yunan Saldırısı Üzerine Meclis'te Eleştiriler. 105
Askeri Başarı İçin Zaman Gerekli. 107
Yeşilordu 108
Çerkes Ethem'in Dikkat Çeken Tavırları 109
Gediz Saldırısı 110
Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular . .111
Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Muhalefete Geçmesi . . .113
Çerkes Tevfik Cephe Komutanını Tanımıyor 114
Çerkes Ethem ve Arkadaşlarının Hükümete İsyanı 115
Birinci İnönü Zaferi. 121
İlk Anayasa 122
Londra Konferansı'na Doğru 123
Londra Konferansı 124
Yunan Ordusunun Saldırısı ve İkinci İnönü Zaferi 124
Meclis'teki Siyasi Gruplar 125
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 126
Ordunun Başına Geçmem İsteniyor. 127
Başkomutanlığı Kabul Ediyorum 128
Sakarya Meydan Savaşı. 130
Malta'dan Gelen Milletvekilleri. 131
İkinci Grup 132
Ordumuzun Kararı Saldırıdır 132

Ateşkes Teklifi 134
Ateşkes Teklifine Yanıt Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi 136
Büyük Taarruz 138
Başkumandanlık Meydan Savaşı 140
İtilâf Devletleri'nin Ateşkes Önerisi 141
Mudanya Konferansı 142
Lozan Konferansı'na Doğru 142
Saltanatın Kaldırılması 144
Abdülmecit'in Halife Seçilmesi 147
Lozan Barış Konferansı 150
Halkla Görüşmeler 151
Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve "Dokuz Umde" 154
Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi 154
Seçimlerin Yenilenmesi 155
Başkent Ankara 157
Fethi Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı 157
Cumhuriyet'e Doğru 159
Cumhuriyet'in İlanı 161
Hilafetin Kaldırılması 163
Paşalar Ordudan Ayrılıyor 165
Terakkiperver Fırka Kuruluyor 166
Doğu'da İsyan ve Terakkiperver Fırka'nın Kapatılması . . 168
Cumhuriyet Türk Gençliğine Emanet 171

NUTUK

Ülkenin Genel Durumu

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. Ülkenin genel görünüşü şöyleydi:

Osmanlı Devleti'nin birlikte savaştığı devletler yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta ezilmiş, koşulları ağır bir anlaşma imzalanmış. Savaş sonunda millet yorgun ve fakir bir durumda. Ülkeyi savaşa sokanlar kaçmışlar. Sultan Vahdettin, soysuz, yalnız kendini ve tahtını koruyabileceğini düşündüğü önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet âciz, korkak, yalnız Padişah ve kendilerini koruyabilecek bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

Galip devletler, anlaşma kurallarına uymayı gerekli görmüyorlar. Birer vesile ile donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askeri birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurları çalışıyor. Nihayet, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin onayıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında azınlıklar gizli, açık, özel amaçlarını gerçekleştirmek, devletin bir an evvel çökmesi için çalışıyorlar.

Bu çok kötü durum karşısında her yerde insanlar kurtuluş çareleri düşünüyorlardı. Bu düşünce ile birtakım örgütler doğdu. Örneğin, Edirne ve yöresinde *Trakya-Paşaeli* adıyla bir örgüt vardı. Erzurum'da ve Elazığ'da *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i*

Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da *Muhafaza-i Hukuk* adında bir örgüt bulunduğu gibi, İstanbul'da da *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* vardı.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin önderlerinden bazılarıyla daha İstanbul'dayken görüşmüştüm. Osmanlı Devleti'nin çökeceğine inanıyorlardı. Osmanlı ülkesinin parçalanmasına karşılık, Trakya'yı, mümkün olursa Batı Trakya'yı da katarak, kurtarmayı amaçlıyorlardı. Fakat bu amacın sağlanması için o zaman düşündükleri çare İngiltere'nin ya da Fransa'nın yardımını elde etmekti. Hedeflerinin bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da Doğu illerindeki halkın haklarını savunmak, bölgedeki baskı ve cinayetlerin araştırılmasını talep etmek, etnik topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların yok edilmesine çalışmak, savaşın bölgede yarattığı yıkım ve yoksullukla ilgili girişimlerde bulunmaktan ibaretti.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, Doğu illerinde yapılan propagandalar ve bunların hedeflerini, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını bilimsel, teknik ve tarihsel bakış açısından inceledikten sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada belirliyorlar (Erzurum şubesinin basılı raporu):

1. Kesinlikle göç etmemek.
2. Derhal bilimsel, ekonomik, dinsel olarak örgütlenmek.
3. Saldırıya maruz kalacak Doğu illerinin herhangi bir köşesini savunmada birleşmek.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezinin amacına ulaşabileceği konusunda pek iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de bu yolda çalışmaktan geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın haklarını savunmak için *Le Pays* adında Fransızca bir gazete çıkarıyor, *Hâdisât* gazetesinin yayın haklarını üstleniyordu. Bir taraftan

da İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine yazılar yazıyor. Avrupa'ya da bir heyet gönderme girişiminde bulunuyor.

Bu derneğin kurulmasına Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali yol açmıştı. Bu endişeye neden olan da bölgedeki nüfusta Ermenilerin çoğunluğu elde etmiş gösterilmesi, birtakım belgelerle dünya kamuoyunun kandırılarak Müslümanların Ermenileri katleden vahşiler olduğu iftirasının gerçek şeklinde kabulüydü.

Karadeniz sahilinde bir Rum Pontus devleti kurulması korkusu da vardı. Müslümanları, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, varlıklarını sürdürme ve koruma amacıyla, Trabzon'da da bazı kişiler ayrıca bir dernek kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da olan *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'nin siyasal amaç ve hedefi, adından anlaşılmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak amacını takip ediyordu.

Milli Mücadeleye Karşı Oluşumlar

Kurulan bu derneklerden başka, ülkede daha birtakım girişimler de vardı. Bunların içinde Diyarbakır, Bitlis, Elazığ'da, İstanbul'dan yönetilen *Kürt Teâli Cemiyeti* vardı. Bu derneğin amacı, yabancıların himayesi altında bir Kürt hükümeti kurmaktı.

Konya ve çevresinde, İstanbul'dan yönetilen, *Teâli-i İslâm Cemiyeti* kurulmaya çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında *İtilâf ve Hürriyet*, *Sulh ve Selamet* dernekleri de vardı.

İstanbul'da, çeşitli amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, birtakım parti veya dernek adı altında oluşumlar vardı.

İstanbul'daki önemli girişimlerden biri de *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* idi. Bu addan, İngilizlere dost olanların kurduğu bir dernek anlaşılmasın! Bence bu derneği kuranlar, kendilerini ve çıkarlarını düşünenler ve bunun da İngiliz himayesiyle olabileceğini sananlardır. Bu talihsizlerin, İngiltere Devleti'nin bütün halinde bir Osmanlı Devleti'ni korumak emelinde olup olamayacağını, bir defa düşünüp düşünmedikleri üzerinde durulmalıdır.

Bu derneğe üye olanların başında Osmanlı Padişahı Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte Rahip Frew gibi bazı İngiliz maceracılar da vardı.

Bu derneğin iki yüzü vardı. Biri görünürdeki yüzü, İngiliz himayesini istemeye ve sağlamaya yönelik niteliğiydi. Diğeri asıl faaliyetini sürdürdüğü gizli yüzüydü. Ülke içerisinde örgütlenerek isyan çıkarmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak için haince girişimler, derneğin bu gizli kolu tarafından yönetilmekteydi. Sait Molla'nın derneğin açık girişimlerinde olduğu gibi, gizli yönünde de ondan daha çok rol oynadığı görülecektir.

İstanbul'da bir kısım erkekler ve kadınlar da gerçek kurtuluşun Amerika mandasında olduğu görüşünü taşıyorlardı. Bu görüşte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler. Kendi görüşlerinin öne çıkarılması için çok çalıştılar.

Ordumuzun Durumu

Genel görünümü tamamlamak için ordu birliklerinin nerelerde ve ne halde olduğunu açıklığa kavuşturmak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği kurulmuştu. Ateşkes uygulanmaya başlayınca, askeri birliklerin savaşan askerleri terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, savaşma yeteneği elinden alınmış birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı birliklerin durumu şöyleydi:

Bir tümeni Konya'da ve bir tümeni Afyonkarahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57. Fırkası da bu kolorduya katılmıştı.

Bir tümeni Ankara'da ve bir tümeni Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da.

İzmit'te bulunan 1. Fırka, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa yöresinde bulunan tümenler, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu oluşturuyorlardı. Bu kolordunun komutanı Meclis'in açılışına kadar, rahmetli Yusuf İzzet Paşa idi.

3. Ordu Müfettişliği, ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu (komutanı beraberimde getirdiğim Albay Refet Bey). Bu kolorduya bağlı bir tümenin merkezi Amasya'da, diğer tümeninin merkezi Samsun'da idi. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Tümenlerden birinin merkezi Erzurum'da, komutanı Rüştü Bey. Diğerinin merkezi Trabzon'da idi. Komutanı kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey İstanbul'a davet edilmiş olduğundan, komutanlıktan çekilerek Bayburt'ta saklanmış, tümen vekâletle yönetiliyor. Kolordunun diğer iki tümeni Hasankale ve Beyazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbakır yöresinde bulunan, iki tümenli 13. Kolordu bağımsızdı, İstanbul'a bağlı bulunuyordu. Bir tümeni Siirt'te, diğer tümeni Mardin'de idi.

Müfettişlik Görevim ve Genel Durumun Değerlendirilmesi

Bu iki kolordu doğrudan doğruya benim emir ve komutam altında olduğu gibi, müfettişlik bölgesine komşu bulunan askeri birliklere de tebligat yapabilecektim. Yine bölgemde bulunan ve bölgeme komşu bulunan illere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile bütün Anadolu sivil devlet yöneticileriyle iletişimde bulunabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek amacıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından bana nasıl verildiği garip karşılanabilir. Derhal söylemeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim

İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin ileri sürdükleri neden "Samsun ve yöresindeki karışıklığı yerinde görüp önlem almak için Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben bu görevin yapılmasının bir makam ve yetki sahibi olmayı gerektirdiğini ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler.

O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar sezen kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım.

Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine maddi ve manevi olarak saldırı halinde, yok etmeye ve bölmeye karar vermişler. Padişah hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, karanlık ve belirsizlik içinde olacakları bekliyor. Felaketin dehşetini görenler, bulundukları çevrelerde kurtuluş çaresi olarak kabul ettikleri önlemlere girişiyor... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Komutanlar ve subaylar, Dünya Savaşı'nın bunca güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri parçalanmış, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında kurtuluş çaresi arıyorlar.

Millet ve ordu, Padişah'ın ihanetinin farkında olmadığı gibi, o makama karşı dinsel ve geleneksel bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken, bu alışkanlıkla kendinden önce hilafet ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrayacak durumda değil. Buna karşı görüş belirtenlerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, istenmeyen adam oluyor.

Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi kabul olunmaktaydı. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu hemen bütün beyinlerde yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla

düşmanlığa yol açabilecek tutumlar takınmaktan daha büyük saçmalık ve akılsızlık olamazdı.

Bu görüşte olan yalnız sıradan halk değildi. Özellikle aydın denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alınmayacaktı ve Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalınacaktı.

Kurtuluş Çareleri

Bu durum karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi?

Ortaya üç çeşit karar atılmıştı:

Birincisi, İngiltere himayesini talep etmek.

İkincisi, Amerika mandasını talep etmek.

Bu iki görüşte olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında bölüşülmesindense bütün halinde bir devletin himayesi altında bulunmasını tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: Yerel kurtuluş çarelerine yöneliktir. Örneğin bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı varsayımına karşı ondan ayrılmamak için önlemler almaya girişiyor. Bazı bölgeler de Osmanlı Devleti'ni yok etme ve Osmanlı ülkesinin paylaşılacağını oldubitti olarak kabul ederek, kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Ben bu kararların hiçbirinde bir doğruluk bulamadım. Çünkü bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, esassızdı.

İçinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı ülkesi tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasıydı. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi içeriği kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne yardım talep edilmek isteniyordu?

O halde ciddi ve doğru karar ne olabilirdi?

Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli egemenliğe dayalı, koşulsuz bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak!

İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya İstiklâl Ya Ölüm

Bu kararın dayandığı en kuvvetli düşünce ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin onurlu bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa kavuşmakla sağlanabilirdi. Ne kadar zengin ve refah içinde olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, çağdaş dünyada ancak uşak olabilir.

Yabancı bir devletin himayesini kabul etmek insanlıktan uzaklaşmaktan, güçsüzlüğü itiraftan başka bir şey değildir. Bu derece düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı yönetici getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türk'ün onuru ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!

Bu nedenle, ya istiklâl ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim! Ne olacaktı? Tutsaklık!

Peki, diğer kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynısı değil miydi?

Şu fark ile ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan millet, insanlık onur ve şerefinin gereği olan bütün fedakârlığı yapmakla teselli bulur ve tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren onursuz bir millete göre dost ve düşman gözünde yeri farklı olur.

Sonra Osmanlı saltanatını sürdürmeye çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük fenalığı yapmaktı. Çünkü millet her

türlü fedakârlığa katlanarak bağımsızlığına kavuşsa da, saltanat devam ettiğinde, bu bağımsızlık güvence altında olamazdı. Artık vatanla, milletle hiçbir ilgisi kalmamış vicdansız bir sürü çılgının, devlet ve milletin bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu olduğu nasıl kabul edilebilirdi?

Hilafetin durumuna gelince, bilim ve tekniğin ışıklara boğduğu gerçek çağdaş dünyada gülünç görünmekten başka bir değeri kalmış mıydı?

Verdiğimiz kararın uygulanması için henüz milletin alışık olmadığı konulara değinmek gerekiyordu. Herkesin konuşmaktan çekindiği konulardan söz edilmesinde büyük zorunluluk bulunuyordu.

Osmanlı Hükümeti'ne, Osmanlı Padişahı'na ve Müslümanların Halifesi'ne isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek gerekiyordu.

Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahlı olarak karşı koymak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ilk gününde dile getirmek, elbette doğru olamazdı.

Ancak dokuz yıllık eylem ve işlerimiz bir mantık zincirinde yorumlanırsa, ilk günden bugüne kadar izlediğimiz yolun ilk kararın çizgisinden ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Burada, akıllara gelebilecek bazı kuşkuların giderilmesi için bir gerçeği beraber araştırmalıyız. Yaptığımız milli mücadele, düşman istilasına karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef saydığı halde, aşama aşama başarıya ulaştıkça bugünkü döneme kadar milletin kendi yönetimini gerçekleştirmesi doğal ve kaçınılmaz tarihsel bir yoldu. Bu kaçınılmaz tarihsel yolu alışkanlıklarıyla derhal sezen hanedan, hemen ilk anda, milli mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarihsel yolu ilk anda ben de gördüm ve sezdim. Fakat sonuna kadar kapsamı genişleyen bu sezişimizi ilk anda bütün yönleriyle açıklayıp anlatamadık. Gelecekteki olasılıklar üzerine

fazla sözler, girişti̇ğimiz gerçek ve somut mücadeleyi, bir hayal haline getirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her aşamayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarımdan bazılarıyla aramızda, zaman zaman ilkelerde, uygulamalarda esaslı birtakım anlaşmazlıklar, kırgınlıklar ve hatta ayrılıkların da nedeni olmuştur.

Ben milletin vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişim yeteneğini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, teker teker, bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım.

Ordu ile İlişkiler

İlk iş olmak üzere bütün ordu ile temas kurmak gerekiyordu.

Erzurum'da 15. Kolordu komutanına 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede "durumumuzun almakta olduğu vahim durumdan pek üzgün olduğumu; bir an evvel Erzurum'a gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve yöresinin durumu asayişsizlik yüzünden fena bir duruma düşmekte bulunduğundan, buralarda birkaç gün kalmak zorunluluğu olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatacak noktalar varsa bildirilmesi"ni rica ettim.

Gerçekten de Samsun ve yöresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırıları ve zaten araç ve gereçsiz bırakılmış devlet görevlilerinin yabancı müdahaleleri yüzünden hiçbir önlem alamaması durumu zorlaştırmıştı.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu komutanına, "Samsun'a geldiğimi ve kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir yöresine dair bilgileri de öğrenmek istediğimi" bildirdim.

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de 1. Kolordu komutanı olan Cafer Tayyar Bey'e yazdığım direktifte şu konuları kaydettim: "Milli bağımsızlığımızı boğan ve vatanın bölünme tehlikelerini hazırlayan İtilâf Devletleri'nin uygulamaları ve İstanbul Hükümeti'nin esir ve âciz durumunu biliyorsunuz."

"Milletin kaderini bu nitelikte bir hükümete teslim etmek, çöküşe boyun eğmektir."

"Trakya ve Anadolu milli örgütlerini birleştirmek ve milli sesini gür sesle dünyaya duyuracak güvenli bir yer olan Sivas'ta ortak ve kuvvetli bir heyet oluşturmak kararı alınmıştır."

"Bağımsızlık amacına ulaşıncaya kadar, milletle birlikte, fedakârca çalışacağıma bütün kutsal bildiklerim adına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesin kararımdır."

Trakya manevi kuvvetini güçlendirmek amacıyla bu talimata şu bilgileri de ekledim: Anadolu halkı baştan aşağı tek bir vücut haline getirildi. İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki propaganda ve yanlıları etkisiz hale getirildi, Kürtler Türklerle birlik oldu.

Milli Direniş

İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali ve yapılan saldırı ve zulümler hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan bu darbeye karşı açıkça bir şikâyet ortaya konmamıştı. Milletin bu haksız darbe karşısında suskun ve hareketsiz kalması, elbette hoş görülemezdi. Onun için milleti uyarıp harekete getirmek lazımdı. Bu amaçla 28 Mayıs 1919'da valilere ve komutanlıklara şu bildiriyi yayınladım:

> İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali, önümüzdeki tehlikeyi daha açık bir şekilde hissettirmiştir. Ülkemizin bütünlüğünü korumak için milli tepkinin daha canlı olarak ortaya konması gereklidir. Bağımsızlığımızı zedeleyen işgaller, bütün milletin bağrını kanatmaktadır. Katlanılamayacak bu halin derhal ortadan kaldırılması için önümüzdeki hafta büyük ve heyecanlı mitingler düzenlenmelidir. Tepkinin gösterilmesi ve bunun bütün bölgelere yayılması ve büyük devletlerin temsilcileriyle İstanbul'a etkili telgraflar çekilmesi çok önemlidir.

Verdiğim bu talimat üzerine her yerde mitingler yapılmaya başlandı. Her tarafta gösteriler yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı'ndan Sivas bölgesindeki Ermenilere kötü davranıldığından, bunun önüne geçilmesinden söz eden bir telgraf aldım.

Sivas vali vekilinden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da "Bugün Miralay Demange imzasıyla alınan telgrafta Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hıristiyanların ölümle tehdit edildiği işitiliyor, bu durum İtilâf askerleri tarafından bölgenizin işgaline sebep olur" denilmekte idi.

Gerçekte ne Sivas'ta endişeye yol açacak bir durum vardı ve ne de Hıristiyanların ölüm ile tehdit edildiği doğruydu. Bunu yapılan mitingleri kendi isteklerine engel gören Hıristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini çekmek için bilerek yaptıkları dedikodu olarak kabul etmek lazımdır.

Bu sırada Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e davet edilmesi üzerine şunları yazmıştım:

> Sadrazam konferans huzurunda haklarımızı savunmak için doğaldır ki çaba harcayacaktır. Ancak milletçe kesinlikle savunulması beklenen haklar, özellikle iki noktada önemlidir. Birincisi, genel olarak devlet ve milletin tam bağımsızlığı. İkincisi de, vatanın asıl parçalarında çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Tersi durumda millet, gayet zor durumda ve telâfi edilemez oldubittiler karşısında kalabilir.

Sivas'ta Kongre Toplama Kararı

Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu sürede ordunun bütün birimleriyle bağlantı kurulmuş ve millet olabildiğince aydınlatılarak uyandırılmış, milli örgütlenme düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştı. Durumu artık bir komutan sıfatıyla yönetmeye imkân kalmamıştı. Yapılan davet emrine uymamakla beraber milli örgütlenmeyi sürdürmekte olduğuma göre kişisel olarak hükümete asi bir durumda bulunduğumdan kuşku duyulamazdı. Bu nedenle

girişim ve uygulamaların bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak bir heyet adına olması çok gerekliydi.

Bu nedenle, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. O da, Anadolu ve Rumeli milli örgütlerini birleştirerek bir merkezden yönetmek üzere Sivas'ta bir genel kurul toplamaktı. Bu amaç için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim genelgenin esas noktaları şunlardı:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir.
3. Milletin bağımsızlığını yine milletin kararlılığı kurtaracaktır.
4. Milletin durumunu göz önünde bulundurmak ve sesini dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir milli heyetin oluşturulması son derece gereklidir.
5. Anadolu'nun her yönden en güvenilir yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin hızlıca toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerden halkın güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en hızlı biçimde yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı bütün bunlar milli bir sır olarak gizli tutulmalı ve temsilciler gerekli yerlerde yolculuklarını kılık değiştirerek yapmalıdırlar.
8. Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar diğer illerin temsilcileri de Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas toplantısına katılmak üzere hareket eder.

Kongreye davet bildirisi sivil ve askeri makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı kişilere de gönderildi. Fakat bu kişilere ayrıca bir de genel mektup yazdım.

Bu mektupta söylediğim noktaları özetle tekrar edeceğim:

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman kurtaramaz.
2. Bunlar ancak milletin bağrından doğan ortak bir güce dayanırsa kurtarıcı olabilir.
3. Zaten acı olan durumu öldürücü bir biçime koyan en büyük etken, İstanbul'daki karşı akımlar ve milli emelleri zararlı bir şekilde yalnızlaşmaya uğratan siyasal ve milli olmayan propagandalardır. Bunun cezalarını vatanımız aleyhinde pek bol olarak görmekteyiz.
4. Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, bağlı olmak mecburiyetindedir.
5. Size düşen fedakârlık pek büyüktür.

Ali Kemal'in Engelleme Gayretleri

25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezareti'nde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevden alındığım ve artık benimle hiçbir resmi işleme girişmemek ve hiçbir isteğimi yerine getirmemek konusunda şifre ile bir genelge yayımlamıştı.

> Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber bugünün siyasetini yeterince bilmediği için, vatanseverliğine ve çalışkanlığına rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz olağanüstü temsilcisinin talep ve ısrarıyla görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok ortaya koydu. Onun İstanbul'a çağrılması Harbiye Nezareti'ne ait bir görevdir. Ancak Dahiliye Nezareti'nin size kesin emri artık o kişinin görevden alındığını bilmek, kendisiyle hiçbir resmi ilişkiye girmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir.

Bu telgraftan ben ancak Sivas'a ulaştığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu genelge ile düşmanlara ve Padişah'a önemli bir hizmette bulunduktan sonra, 26 Haziran 1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir.

Erzurum'a Hareket

Sivas'ta örgütler ve eylem tarzı hakkında gerekenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 Haziran gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum'a hareket edildi.

Bir haftalık zorlu bir otomobil yolculuğundan sonra, 3 Temmuz 1919 günü, halkın ve askerlerin cidden samimi gösterileri arasında Erzurum'a ulaştık. İstanbul Hükümeti'nin hakkımızdaki olumsuz tebliğlerini denetlemek ve durdurmak için iletişim kanalı olan önemli merkezlerde önlemler alınması hakkında bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim.

Vali Münir Bey, İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınmıştı. Hareket etmeyip Erzurum'da kalması hakkındaki emrim üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum'da beni bekliyordu.

Bu iki vali beylerle Kâzım Karabekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, Süreyya Bey, Kâzım Bey, Hüsrev Bey ve Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddi bir görüş alışverişinde bulunmayı uygun gördüm. Kendilerine genel ve özel durumu, izlenmesi gereken yolu anlattım. Bu arada en uygunsuz durumları ve genel, kişisel tehlikeleri, her ihtimale karşı yapılması zorunlu olan fedakârlığı açıkladım. Bir de, "Milli amaç için ortaya atılacakların bugün yok edilmesini düşünen yalnız saray, hükümet ve yabancılardır. Fakat bütün memleketin kandırılmasını ve tersine çevrilmesini de olası görmek lazımdır. Önder olacakların, her ne olursa olsun, amaçtan dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, amaç uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin harekete geçmemeleri elbette daha uygun olur. Yoksa bu durumda hem kendilerini ve hem de milleti kandırmış olurlar.

"Bir de söz konusu görev, resmi makam ve üniformaya sığınarak el altından çekip çevirmek değildir. Bu tarzın bir derecesi

olabilir. Fakat artık o dönem geçmiştir. Açık olarak ortaya çıkmak ve milletin hakları adına yüksek sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese ortak ettirmek lazımdır.

"Benim görevden alındığıma ve her türlü kötü sonuçlara mahkûm bulunduğuma kuşku yoktur. Benim ile açıkça işbirliği yapmak, aynı kötü sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu durumun istediği kişinin, diğer birçok bakımdan da mutlaka ben olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, her halde bu ülkenin çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaşı da düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden istediği tarzda harekete uysun!" dedim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını söylediler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddi bir mazereti dolayısıyla bir zaman için kendisinin görevden affını rica etti. Ben, biçimsel olarak görev ve askerlikten istifa ettikten sonra, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, üst komutanmışım gibi emirlerime uyulmasının başarı için önemli gereklilik olduğunu söyledim. Bu da tamamen onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

Erzurum Kongresi Hazırlıkları

Erzurum'a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamak için alınacak önlemlerle uğraşmaya önem verdim.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, 3 Mart 1919 tarihinde, bir çalışma kurulu oluşturmak için kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak, 1919 senesi Temmuzu'nun onuncu günü Erzurum'da bir Doğu İlleri Kongresi toplama girişiminde bulundu. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Doğu illerine temsilci göndermeleri için çağrıda bulundu. İllerden temsilci çağırmak için, o tarihten itibaren benim Erzurum'a varışıma kadar ve ondan sonra da, bu konuda olağanüstü çaba harcadı.

Fakat o günlerin koşulları içinde böyle bir amacın sağlanmasındaki zorluğun büyüklüğü kolaylıkla anlaşılabilir. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz yaklaştığı halde illerden beklenen temsilci seçilip gönderilmiyordu. Sonunda on üç gün gecikmeyle yeterli sayıda temsilci toplanıldı.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın, İstanbul'a dönmemi sağlamak için sürüp giden aldatıcı telgraflarına da yanıtlar vermekle zaman kaybediyorduk.

Resmi Görevden Ayrılış

Harbiye Nezareti, "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah, "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Sonunda ikisi birlikte, "Mutlaka gelmelisin!" dedi. "Gelemem!" dedim. Sonunda 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla yapılan bir telgraflaşma sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul, benim o dakikada resmi görevime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.00'te Padişah'a görevimle beraber askerlikten istifamı bildiren telgrafları yolladım.

Bu durum tarafımdan ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrılarak, yalnız milletin şefkat ve cömertliğine güvenerek ve onun bitmez ışık ve güç kaynağından ilham ve kuvvet alarak vicdani görevimize devam ettik...

Biz 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyenlerin ve ilgili olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

7 Temmuz 1919 tarihinde, şu genel tebligatta bulundum:

1. Bağımsızlığımızı koruma uğrunda oluşmuş olan milli kuvvetler, her türlü saldırıya karşı korunacaktır. Devlet ve mil-

letin kaderine, milli irade etken ve hâkimdir. Ordu işbu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.

2. Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir nedenle komutadan düşürüldükleri takdirde, kendilerinin yerine gelecek kişiler işbirliği yapılabilecek niteliklerde iseler komutayı onlara bırakacak ve fakat etki alanlarında kalarak milli görevlerine devam edeceklerdir. Tersine bir durumda, yani bir ikinci İzmir olayına yol açabilecek kimselerin tayini halinde, komuta asla terk olunmayacak ve tüm müfettiş ve komutanlar tarafından, güvenin ortadan kalktığı ortaya konarak, yapılan işlem reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.
3. Ülkemizi kolaylıkla işgal amacına yönelik olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından yapılan baskılar, hükümet herhangi bir milli ve askeri birliğimizi veya örgütümüzü kapatma emri verirse, kabul edilmeyecek ve uygulanmayacaktır.
4. Amaçları milli bağımsızlığın sağlanmasına yönelik olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin ve girişimlerinin zayıflamasına ve çözülmesine yol açacak herhangi bir etki ve müdahaleyi ordu, kesinlikle engelleyecektir.
5. Devlet ve milletin bağımsızlığını elde etme amacında bütün sivil devlet memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin, ordu gibi, yasal destekçileridir.
6. Vatanın herhangi bir bölgesinde saldırı halinde, bütün millet haklarını savunmaya hazır olduğundan, bu gibi olaylar sırasında işbirliği için derhal her taraf birbirine en hızlı biçimde haber vererek ortaklaşa hareket sağlanacaktır.

Erzurum Kongresi

Askerlikten istifa ettikten sonra, Erzurum halkının ve *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'nin Erzurum şubesinin, hakkımda pek açık bir biçimde gösterdikleri güven ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz anıları burada anmayı görev bilirim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, "cemiyetin başına geçmemi ve başkanlığı kabul

etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere belirledikleri beş kişinin isimlerini" bildiriyorlardı.

Bu beş kişi; Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak gazetesi müdürü Necati Bey, Dursunbeyzade Cevat Bey idi. Söz konusu tezkerede, Rauf Bey'in de başkan yardımcılığına seçildiği bildiriliyordu.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki yönetim kurulu başkanlığına ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla, "genel merkez adına görüş bildirme yetkisinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler.

Bundan başka benim Erzurum Kongresi'ne girmemi kolaylaştırmak için kongreye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyzade Cevat beyler temsilcilikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi, 1919 senesi Temmuzu'nun 23. günü, pek mütevazı bir okul salonunda toplandı. İlk günü beni başkanlığa seçtiler. Kongre heyetini durum ve bir dereceye kadar bakış açımız hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada:

Tarih ve olayların yönlendirmesiyle, içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecanlanmayacak hiçbir vatanseverin düşünülemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu yüzden vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflâsa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal değerlerini kurtarmak ve korumak konusunda son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü uygulayacak kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik ağı haline girmiş olan milli akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Manevi kuvvetin güçlenmesine neden olmak üzere de bütün ezilen milletlerin milli amaçlarına ulaşmak için –içinde bulunduğumuz tarihteki– eylemlerine dair bazı bilgileri özetledim.

Ve geleceğine hâkim bir milli iradenin ancak Anadolu'dan

çıkabileceğini açıkladım ve milli iradeye dayanan bir Milli Meclis'in kurulmasını ve kuvvetini milli iradeden alacak bir hükümetin oluşturulmasını ilk hedef olarak gösterdim.

Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Çalışmalarının sonuçları, belirlediği tüzük ve bu tüzüğün içeriğini ilan eden bildiride anlatılan ilkelerden ibarettir:

1. Milli sınırlar içinde bulunan vatan her parçasıyla bir bütündür. Bir diğerinden ayrılmayı kabul etmez.

2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin çözülüp yok olması halinde millet, bir olarak, karşı koyacak ve savunacaktır.

3. Vatanın ve bağımsızlığın sağlanması ve korunmasında İstanbul Hükümeti başarılı olamadığı takdirde, amaca ulaşmak için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri milli kongre tarafından seçilecektir. Kongre toplantı halinde değilse, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.

4. Milli güçleri etken ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

5. Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6. Manda ve himaye kabul olunamaz.

7. Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümet icraatlarının Meclis'in denetimine konulmasını sağlamak için çalışılacaktır.

Biz kongrede özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri belirlemeye çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım demeçler yayımlıyordu. Bu demeçlere, Sadrazam'ın milleti jurnallemesi dense yerinde olur. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilan ediyordu: "Anadolu'da karışıklık çıktı. Anayasaya aykırı olarak Meclis adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin sivil ve askeri devlet görevlileri tarafından engellenmesi gerekir."

Buna karşı gerekli önlemler alındı ve Meclis'in toplanması istendi.

Ağustos'un yedinci günü kongre üyelerine:

"Esaslı kararlar alındığını ve dünyaya milletimizin varlığının ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "Tarih, bu kongremizi az rastlanır ve büyük bir iş olarak kaydedecektir" dedim.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve olayların kanıtlamış olduğuna inanıyorum.

Erzurum Kongresi, tüzüğü gereğince temsilciler kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçmiştir.

Benim bu Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemem üzerinde düşünülmüş olduğu gibi, kongreye girdikten sonra da başkan olup olmamam üzerinde kuşkularını gösterenler bulunmuştur. Bu kuşkuları gösterenlerin bir bölümünün görüşleri iyi niyet ve samimiyetlerinden kaynaklandığı halde, diğer bazı kimselerin bu konuda tamamen samimiyetten uzak, tersine, kötü amaçlar izlediklerinden daha o zaman kuşkum kalmamıştı. Mesela, düşman casusu olup, her nasılsa Trabzon'da bir yerden kendini kongreye üye seçtirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu kişinin daha sonra Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul'daki eylemleri bunu kanıtlamıştır.

Kongrenin sonlanmasından iki üç gün önce diğer bir tartışma başlamıştı. Bazı samimi arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliye'ye katılarak açıkça çalışmamı sakıncalı görüyorlardı. Görüşleri şöyle özetlenebilir: "Milli girişim ve eylemlerin bütün anlamıyla milletten doğduğunu, gerçekten milli olduğunu göstermek gereklidir. Bu takdirde girişimler daha güçlü olur ve kimsenin yanlış yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşüncelerine yer bırakmaz. Fakat tanınmış ve özellikle de İstanbul Hükümeti'ne ve hilafet ve saltanata karşı isyan eder konumda bulunan, hücuma uğrayacak benim gibi bir adamın, bütün bu milli girişimin başında bulunduğu görülürse, eylemin milli amaçlara dayalı olmaktan çok özel çıkarlara dayandığı sanılabilir. Bu nedenle, Heyet-i Temsiliye, illerden seçilen kişilerden oluşmalıdır. Ancak bu biçimde, milli bir kuvvet gösterilebilir."

Bu görüşün doğru olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız

benim de bu görüşe karşı düşüncelerimi dayandırdığım noktaları sayayım: Öncelikle ben, kesinlikle kongreye girmeli ve onu yönetmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin, milli iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak önlemler almaya başlaması gerektiğine inanıyordum. Bu esaslı noktaları öne çıkarmak için kongre üyelerini aydınlatmak ve bizzat yönetmeyi çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin, daha önce açıkladığım kararlarını, herhangi bir temsilciler kurulunun uygulayabileceğine benim güvenim olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken kararlaştırılan ve bütün millete duyurulan Sivas Kongresi'nin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve ülkeyi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız Doğu bölgesini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve hassasiyetle savunmak ve kurtuluş çarelerini bulmak için çalışabileceğine inanmadığımı açıkça söylemek zorundayım. Çünkü böyle düşünseydim, benim işe giriştiğim güne kadar girişimlerde bulunanların çalışmalarını bekleyerek askerlikten istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim. Tersine, ben de, bazı ikiyüzlüler ve iki taraflı davrananlar gibi, görünüşte pek gösterişli olan, o günün ordu müfettişliği ve padişah yaverliği sıfatını taşımaya devam ederdim. Gerçi, benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri harekâtın başına geçmemde kuşkusuz sakınca vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük sıkıntılara ve acılara düşmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin ölüm kalım savaşı söz konusu olurken, vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmesi gerekir mi?

Ben, bazı arkadaşların kuruntularına boyun eğseydim, iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi, görüşlerimde, kararlarımda ve bütün kimliğimde isabetsizlik ve güçsüzlük olduğunu itiraf etmek, ki bu, benim vicdanen üstlendiğim görev bakımından büyük bir yanlış olurdu.

Tarih karşı çıkılmaz bir şekilde kanıtlamıştır ki, büyük sorunlarda başarı için, yetenek ve sarsılmaz gücü olan bir önderin varlığı zorunludur. Bütün devlet adamları umutsuzluk ve yetersizlik içinde... Bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen bin bir çeşit kişinin, bin bir türlü hareket ettiği karmaşalarda, gereksiz tartışmalarla, doğru ve özellikle güçlü olarak yürümek ve en sonunda çok zor olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte bu biçimde esenliğe kavuşmuş bir toplum gösterilebilir mi? İkincisi, millet, memleket, siyaset ve ordu yönetmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, örneğin Erzincanlı bir Nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da oluşabilecek herhangi bir kurula, söz konusu görev bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, ülke ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi kandırmış olmak gibi bir yanlışa düşmüş olmayacak mıydık? Bu nitelikte bir heyete perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa da, bu yol, güvenilir sayılabilir miydi?

Kongre bildirisi, yurt içinde her tarafa ve yabancı temsilciliklere çeşitli araçlarla duyuruldu. Tüzük de komutanlara ve diğer güvenilir makamlara parça parça şifre ile verilerek bulundukları yerlerde basılıp dağıtılması sağlanmaya çalışıldı. Bu iş günlerce devam etti. Bununla ilgili olarak Sivas'ta Üçüncü Kolordu komutanı Salâhattin Bey'den, 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafta, "tüzüğün ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınını sakıncalı gördüğü, bir kere daha incelenmesi gerektiği" bildiriliyordu. Bunlar, birlik olarak savunma ve karşı koyma ilkesinin kabul edilmesi ve geçici yönetim kurulabileceği maddeleridir.

Damat Ferit'e Gönderilen Yazı

İstanbul Hükümeti'ni milli girişimlere engel olmaktan vazgeçirmek, başarıya ulaşmayı kolaylaştırıp hızlandıracağından, önemliydi. Bu görüş ile, Ferit Paşa'nın doğal olarak hiçbir şeyi başaramayarak, adeta aşağılanmış bir biçimde İstanbul'a dönü-

şünden yararlanarak, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir telgraf çektim. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

> Mösyö Clemenceau'nun size yazdığı yanıtı okuduktan sonra, İstanbul'a nasıl bir acı yüklenerek döndüğünüzü anlayabiliyorum. Ülkemizi bölme ve yok etme görüşünü bu kadar belirgin ve onur kırıcı olarak gösteren bir ifade karşısında titremeyecek tek bir kişi düşenemem. Allah'a dua edelim ki, milletimiz ruhundaki kararlılık ve kahramanlıkla tarihsel yaşamını ve varlığını, ne kadere boyun eğmeye, ne de böyle cellatça yargılara hiçbir zaman kurban etmeyecektir.
>
> Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin daima, birbirinden fazla güçsüzleşmesi ve sonunda ne yazık ki artık felçli bir hale gelmesi milli onur karşısında pek üzücü oluyor. Muhakkaktır ki, vatan ve milletin geleceği için içeride ve dışarıda sözüne kulak verilmek, mutlaka milli iradeye dayanmakla olabilir.
>
> İstanbul Hükümeti meşru olan milli akıma karşı engellemelerden vazgeçerek Kuvâ-yı Milliye'ye dayanmalı ve her türlü girişimlerinde milli amacı yolgösterici kabul etmelidir. Bunun için de milli varlığı ve iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın en kısa bir zamanda toplanmasını sağlasın!

Sivas Kongresi

Sivas'ta toplamaya çalıştığımız kongreye her taraftan delegeler seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak için daha Amasya'da başlamış olan çalışma ve yazışmalar devam ediyordu. Bütün komutanlar ve her tarafta birçok vatansever olağanüstü çaba harcıyorlardı. Fakat yine her tarafta olumsuz ve karşıt propagandalar ve özellikle İstanbul Hükümeti'nin engelleyici önlemleri, işi güçleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem delege ve hem de manevi gücümüzü kıracak ve herkesi umutsuzluğa sokacak yanıtlar veriyorlardı. Örneğin, Yirminci Kolordu komutanı adına Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan bilgiyi içeren 9 Ağustos 1919 tarihli telgrafında şu maddeler, dikkat çekici görüldü:

"1. İstanbul delege göndermiyor. Oradaki uygulamayı onaylamakla birlikte atak bir duruma girmeyi istemiyor.

2. İstanbul'dan delege göndermek imkânsızdır. Önerilen kişilerin orada verimli, başarılı iş göreceklerine güvenilmediğinden dolayı, boşuna masraf etmemek ve yolculuk zorluklarına katlanmamak için hareket etmiyorlar."

Biz, her taraftan delege seçmek ve göndermekte tesadüf edilen zorlukların üstesinden gelmeye çalışırken, diğer taraftan, en güvenilir olmak üzere kongreye toplantı yeri seçtiğimiz Sivas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

Sonunda, Ağustos içinde her taraftan birtakım delegelerin Sivas'a doğru hareket ettikleri ve bir bölümünün Sivas'a ulaştıkları anlaşıldı. Sivas'a gelen delegeler tarafından Sivas'a ne zaman hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık, Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim bilgilerden anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Doğu ve Batı illerinin ve Trakya'nın, yani bütün ülkenin birliğini sağlamaya çalışacaktı. Bu nedenle Doğu illerinin delegelerinin bu kongrede bulunması gerekirdi. Bu illerden, Sivas Kongresi için delegeler seçtirmeye kalkışmak pratik olmayan bir yoldu. Erzurum Kongresi'ni toplayan delegeleri Sivas'a yollamaya kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk*'u adına bölgelerinden yetki almış olan bu delegelerin daha genel bir amaca hizmet için yetkileri de yoktu. Aynı bakış açısından, Erzurum Kongresi'nin Sivas Kongresi'ne Doğu illeri adına bir temsilciler kurulu göndermeye yetkisi olamayacağı da ortadaydı.

Yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım kuramlar çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi.

En basit ve pratik çare, *Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* Heyet-i Temsiliye'sini Sivas'a götürüp kongreye katmaktı.

Sonunda, Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sivas Kongresi'ni oluşturan delegelerin belgelerinin incelenmesi gereği duyulduğu zaman ben, orada şöyle bir belge yazdım ve altını Heyet-i Temsiliye mührüyle mühürledim.

"Heyet-i Temsiliye'den:
Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemadan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey
Yukarıda adları yazılı kişiler, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmiştir."

Erzurum'dan ayrıldığımız tarih 29 Ağustos 1919'dur. 2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu komutanı olan Salâhattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve kongre yapılacak salonun hazırlanmasında ve her türlü önlemlerin alınmasında konukseverliğe örnek olacak biçimde olağanüstü çalışmışlardı.

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.

Öğleden önce, delegeler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir bilgi verdi: "Rauf Bey ve diğer bazı kişiler, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler."

Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir hareketine asla

ihtimal vermedim ve Hüsrev Sami Bey'i, itiraf edeyim ki biraz ciddi olarak, böyle anlamsız sözleri bana ulaştırmaması konusunda uyardım. Verdiği haberin aslı olma imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında yanlış anlaşılmaya yol açacak sözlerin kullanılmasının doğru olmadığını da ekledim.

Ben bu kongrede başkanlık sorununa önem vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da görüşlerini sordum. Bu arada, kongre salonuna girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, adeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille: "Sen başkan olmamalısın!" dedi. Derhal Hüsrev Sami Bey'in verdiği bilginin doğruluğuna inandım ve doğal olarak çok üzüldüm. Gerçi, Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların nasıl insanlar olduğunu açıklamıştım. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı görüşü ortaya koymaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e: "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde verdiğiniz kararı bana bildiriyorsun" dedim ve yanıtını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılışından sonra ilk söz alan bir kişinin, kongre tutanaklarında bulunan şu sözlerini işittik.

"Efendim, şimdi doğaldır, başkanlık sorunu söz konusu olacak. Ben başkanlığın birer gün ya da birer hafta sürmek üzere dönüşümlü olmasını ve üyeler ya da temsil edilen il ve sancak isimlerinin baş harflerine göre harf sırasıyla başkanlık yapılmasını öneriyorum."

Garip rastlantıdır ki, bu öneriyi yapanın temsil ettiği ilin ismi "a" ile başladığı gibi, isminin de ilk harfi "a" ile başlıyordu. Ben, davet sahibi sıfatıyla bir nutuk söyleyerek, kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık kürsüsünde bulunuyordum.

"Bu neden icap ediyor, efendim?" diye sordum.

Öneriyi yapan "Böylece işin içine kişisellik karışmamış ola-

cağı gibi, dışarıya karşı da, eşitliğe uyduğumuzdan, iyi bir etki bırakır" dedi.

Ben vatanın, öneriyi yapanla birlikte bütün milletin, hepimizin nasıl bir felaket içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım girişimleri, sonsuz güçlük ve engellere karşın, maddi, manevi bütün varlığımla uygulamaya koymaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş ve doğal olarak durumun iç yüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir kişinin diliyle bana, kişisellikten söz ediyorlar.

Bu öneriyi oylamaya koydum. Çoğunlukla reddettiler ve başkanlık seçimini gizli oylamayla yaptım. Üç oy hariç beni başkan seçtiler.

Sonunda, kongrenin dördüncü günü asıl amacı konuşmaya başladık ve aynı günde, Erzurum Kongresi tüzüğünü görüştük ve sonuçlandırdık. Bunun nedeni, Erzurum Kongresi tüzüğünde yapılması gereken değişiklikleri zaten hazırlamış ve gerekenleri bilgilendirmiş olmamızdı.

Yine de yapılan değişiklik, daha sonra bazı itirazlar ve anlaşmazlıklar ve birçok yazışma ve tartışmaya neden olduğu için, bu değiştirilen noktaların önemlilerine değineceğim:

1. Derneğin unvanı "*Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" idi. "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" oldu.

2. "Heyet-i Temsiliye, Doğu Anadolu'nun tümünü temsil eder" yerine "Heyet-i Temsiliye vatanın tümünü temsil eder" dendi. Üyelere altı kişi daha eklendi.

3. "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına yönelik olarak göreceğimizden, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdahalenin ve özellikle Rumluk ve Ermenilik kurmaya yönelik hareketlerin reddedilmesi konularında, birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir" dendi.

Bu iki cümledeki fark, anlam bakımından doğaldır ki pek bü-

yüktür. Birincisinde İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanca konum ve karşı çıkış dile getirilmiyor. İkincisinde bu yön açıklık kazanıyor.

4. Tüzükte, dördüncü maddeyi oluşturan sorun büyük tartışmalara yol açtı. Madde şu idi:

"Osmanlı Hükümeti'nin uluslararası bir baskı karşısında buraları (yani Doğu illerini) bırakmak ve ihmal etmek zorunda bulunduğu anlaşıldığında alınacak yönetsel, siyasal, askeri konumların belirlenmesi" yani geçici yönetim kurmak sorunu.

Sivas Kongresi tüzüğünde bu maddedeki "buraları" yerine "ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve ihmal etmek..." biçiminde kapsayıcı bir kayıt kondu.

Amerika Mandası

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında, Amerika mandası sorunu konuşuldu.

Birçok kişi söz aldı. Kimseye söz vermeden önce başkan kürsüsünden, tutanaklarda bulunan şu kısa görüşü ortaya koydum: Bu raporda örneğin Mister Brown'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusu getirileceğini söylediği belirtilmektedir.

Mister Brown: "Ben hiçbir resmi sıfat ile görüşmüyorum, tamamıyla özel olarak görüşüyorum" diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Manda, siz ne derseniz odur!" diyor. Bu raporda önemli olarak manda sorunu vardır.

Daha sonra Vasıf Bey önce mandanın tanımı hakkında uzun bir konuşma yaptı. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere esas olarak mandayı kabul edelim de koşulları hakkında daha sonra görüşürüz" dedi.

Ben, başkanlık kürsüsünden:

"Sanırım bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor: Bunların birincisi, devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçememesi ve ikincisi de devlet ve milletin dış güçlerin baskısına karşı bir yardım ve

destek ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl kuşku duyulan nokta budur. İzin verirseniz, bu konuyu iyice incelemek için öneri komisyonuna gönderelim. Daha sonra sizlere sunalım. Her halde iç ve dış bağımsızlığımızı kaybetmek istemiyoruz" dedim.

Pek uzun ve tartışmalı süren bu manda görüşmesi, yanlılarını susturacak orta yol bir çare ile son buldu. Hem de bu çareyi öneren yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da yıllardan beri aleyhimizde yapılmakta olan olumsuz propagandaların doğurduğu düşünceleri düzeltmek için, her şeyden önce, Amerika Kongresi'nden ülkemizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir heyeti davet etmek." Bu öneri oybirliği ile kabul olundu.

Sivas Kongresi'ne Karşı Hareketler

Kongre 11 Eylül'de son buldu. 12 Eylül'de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir oturum yapılarak bazı nutuklar söylendi. Kongre görüşmeleri sırasında önemli olarak Meclis-i Mebusan'ın seçiminin hızlanması ve toplantı yerinin neresi olmak gerekeceği konularına değinildi.

9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı bilgiler kongreye şöyle açıklandı: "Eskişehir ve Afyon'daki İngiliz kuvvetleri güçlendirildi. General Milne Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette inat ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey türünden bir adammış. Arkadaşlarımızın böyle durumlar karşısında şiddetle hareket yanlısı olduğunu bildiğimden, hızlı ve şiddetli önlemler almasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, valilere şiddetli uyarılarda bulunuyor. Bölgeler askeri yöneticilerden vatansever komutanlar tayin ediyor ve bu komutanlara millet adına her tür yetki verilmiştir diyor." Kongre teklifi kabul etti.

Hemen Sivas Kongresi boyunca sinirleri geren haberler alıyordum. Ancak aldığım bütün bilgileri olduğu gibi Kongre Heyeti'ne sunmakta yarardan çok zarar olacağını düşünüyordum. Bence en önemli sorun, her türlü zorluğa ve tehlikeye karşın, Sivas

Kongresi'nin kararlarını vererek bir an önce bitirilmiş olması ve bu kararları ülkede uygulamaya girişmek idi. Bu arzum gerçekleşti. Bütün ülkeyi kapsayan milli örgüt tüzüğünün ve kongre bildirisinin hemen basılıp yayınlanması işine girişildi. Yalnız beklenenin ötesinde yeni olaylar karşısında kalındığından, kongrenin son bulmuş olmasına karşın, kongre genel kurulunun, yeni durumların gelişmesini görene kadar Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha güçlü olağanüstü bir kongre toplanması için de hazırlıklarda bulundum. Ali Galip'in kaçması üzerine kongre genel kurulunu Sivas'ta alıkoymaktan vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplanmasına da ihtiyaç görülmedi.

Ali Galip girişiminin, Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükümeti'nin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna kuşku yoktur. Bu ihanetin ortak girişimcilerine karşı alınması gereken konum açıktır. Ancak karşı girişimde olabildiğince cephe hücumundan vazgeçmek, o günün gereği olmakla beraber girişim gücünü çeşitli hedeflere yöneltmekten kaçınarak bir noktaya yoğunlaştırmak, ihtiyatlı davranma yoluydu.

Biz de saldırı hedefi olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi'ni gördük ve Padişah'ın da suç ortağı olduğunu bilmezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesi'nin, Padişah'ı doğru bilgilendirmeyip kandırmakta olduğu tezini savunduk. Padişah'ın, durumu öğrendiğinde, derhal kendisini kandıranlara layık oldukları işlemi yapacağına güvenimizin tam olduğunu ileri sürdük ve hükümetin ortada olan canilikleri üzerine kendisine güvenin yok olması doğal olduğundan, gerçeği yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a göstermekle durumun düzeleceğini girişimlerimiz için yola çıkış noktası saydık. Bu düşünceyle, 11 Eylül'de Padişah'a hitaben bir telgraf hazırlandı. Bu telgrafta tahmin edeceğiniz gibi o zamanın gereği olan birçok biçimsel söz içinde "hükümetin kongreyi basarak Müslümanların kanını dökmeye kalkıştığından, Kürdistan'ı ayaklandırarak ülkeyi parçalatmak planını uygulatmaya para karşılığında söz vermiş

oldukları belgelerle kanıtlandığından, hükümetin bu işler için aleti olanların korkarak kaçmak zorunda bırakıldığı, yakalanmaları halinde yasaların pençesine verilecekleri ve bu canilikleri düzenleyip Dahiliye ve Harbiye nâzırları tarafından bildirip uygulatan İstanbul Hükümeti'ne milletin güveninin kalmadığı söylendikten sonra, namuslu kişilerden oluşan yeni bir hükümetin kurularak bu casus şebekesi hakkında soruşturma yapılması talep edildiğini ve adil bir hükümetin kuruluşuna kadar İstanbul Hükümeti'yle iletişim halinde olmamaya karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamayacağını, işin özünü bilen kolordular komutanları olarak bildirmeye mecbur olduk" deniliyordu.

İşte bu telgrafın bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesi uygun görüldü.

11 Eylül'de, özellikle 11/12 gecesi, her tarafta kolordu komutanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile haberleşmeye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Yanıt vermiyordu. Biz de telgraf başında, Sadrazam'ın telgrafları alıp yanıt vermesi için baskı yapıyorduk. Gece yarısından sonra saat 4.00'te şu telgraf Sivas telgrafhanesine gönderildi:

> Ülke ve milletin haklarını ve kutsal değerlerini ayaklarının altına alan ve Padişah'ın onurunu kıran girişim ve gafilce hareketleriniz herkesçe bilinmektedir. Milletimizin Padişahımız'dan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bu nedenle milletimiz durumu ve isteklerini ancak Padişah'a sunmak zorunda kalmışlardır. Heyetiniz gayrimeşru hareketlerinin sonuçlarından korkarak millet ile Padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki inatçılığınız bir saat daha sürerse milletimiz artık kendisini her türlü eylemlerinde özgür hissedecektir ve bütün vatanın gayrimeşru hükümetinizle kesinlikle ilişki ve bağını kesecektir. Bu son uyarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı konum burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyla İtilâf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.
>
> Kongre Heyeti

Ayın on ikinci günü İstanbul Hükümeti ile umumiyetle iletişim ve bağlantı kesildi.

Ferit Paşa Hükümeti milletvekili seçimleri için sözde bir emir vermişti. Fakat Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısını kestiği 12 Eylül gününe kadar bu emir uygulanmamıştı. Son durum üzerine en önemli sorunun milletvekili seçimini acilen gerçekleştirmek olacağını takdir edersiniz. Bunun üzerine 13 Eylül'de derhal bu konu ile uğraşılmaya başlandı. Bu tarihte verdiğim talimat aşağıdadır:

> İstanbul Hükümeti'nin izlemekte olduğu gerici yola ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Milli Meclis'in seçimi ve toplanmasını sağlamak ve bu işi hızlandırmak bugünün en önemli görevidir.
>
> Sivas Kongresi, orduyu ve milleti uyanışa çağırarak aşağıdaki konuların hemen uygulanmasını milletin yaşamsal sorunlarından sayar:
>
> İlk olarak, seçim hazırlıklarının yürürlükteki yasadaki en kısa zamanda yapılması için belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri büyük bir faaliyetle çalışmalıdır.
>
> İkinci olarak, seçim bölgelerinden seçilecek milletvekillerinin sayısının nüfusa oranı hemen belirlenerek Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir.
>
> Üçüncü olarak, gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimin yapılmasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden iyice düşünülerek kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek kısa sürede seçimlerin sonuçlandırılması.

Padişah'ın Bildirisi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genelge ile Padişah'ın da bir bildirisi yayınlandı. Bu bildirinin dikkat çekici noktaları şunlardır:

1. Hükümetin izlediği siyaset sonucunda İzmir felaketi Avrupa devletlerinin ve uygar milletlerin dikkatini çekti.

2. Özel bir komisyon tarafsız incelemelere başladı. Hakkımız uygar dünyanın gözleri önünde ortadadır.

3. Milli birliğimizi bozacak hiçbir karar ve öneri olmadı.

4. Bazı kimseler tarafından sözde halk ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilan ediliyor.

5. Bu durum, yasalar çerçevesinde bir an önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimlerin ertelenmesine neden oluyor ve barışın yaklaşmakta olduğu bir sırada, varlığı gerekli olan Meclis'in açılmasının askıya alınmasına yol açacaktır.

6. Bugün milletin bütün bireylerinden beklediğim, hükümetin emirlerine tamamen uymalarıdır.

7. Büyük devletlerin insaflı davranışları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı yaklaşımı, onurumuzu koruyacak bir barışa yakında ulaşacağımıza olan umudumu kanıtlamaktadır.

Bildiğiniz gibi, bu bildirinin yayınlanması, bizim memleketle İstanbul Hükümeti arasında haberleşmeyi kestiğimiz ve bu noktada ısrar etmekte bulunduğumuz günlerde oluyor. Her halde verdiğimiz talimat ve emirlere uyulduğunda, bu bildirinin hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutulmaması gerekliydi. Halbuki aşağıdaki telgraftan, kararlarımıza ve tebligatımıza aykırı ve görüşlerimize tamamen karşı olarak bu bildirinin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

> Padişah'ın milletine yönelik bildirinin derhal memurlara ve halka açıklanması gereklidir. Ta ki hain İstanbul Hükümeti'nin, Padişah'ımızı ne kadar küstahça bir cüretle hâlâ kandırmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, artık anlasınlar. Milleti ve ülkesi için Padişah'ın kalbinin ne kadar büyük bir şefkat ve sevgiyle dolu olduğunu gösteren bu bildiride, en açık bir biçimde göze çarpan nokta, kabinenin haince hareketleri hakkında Padişah'a millet tarafından sunulan şikâyetlerin hâlâ ulaştırılmadığıdır. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine üyelerinin sapladığı ihanet hançerini bilselerdi, bu hainleri bir

> dakika bile yerlerinde tutmayacaklarına bildirideki samimiyet en büyük kanıttır. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için Padişah'ımızı doğrudan doğruya milletimizle temasa getirmiyorlar. Bu nedenle millete düşen görev, Padişah'ına sonsuz sevgi ve bağlılığını tekrar göstermekle beraber, bütün millet ve ordunun birleşmiş bir kütle halinde Padişah'ın haklarını ve milleti ve ülkeyi kurtarmaya çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu meşru ve sadık hareketi, Padişah'ımızdan gizledikleri, büsbütün tersine bir şekilde gösterdikleri gerçeğini, dün karar verildiği üzere, Padişah'a aracısız olarak sunmaktır. Erzurum halkının bu konuda yazacakları telgraf örneği oraya bildirilecektir.

Makine başında yanıtımızda bildirdiğimiz görüş şuydu:

> Ferit Paşa Kabinesi'nin canice hareket ve eylemlerine ait olan belgelerin, millete gereğince, köylere kadar iletilememiş olduğunu biliyorsunuz. Böyle olsa bile, bu tebligat ile Padişah'ın bildirisi karşılaştırılarak kesin gerçeğe ulaşmak olası değildir. Biz aslında böyle bir bildirinin Bâbıâli'de yazılmakta olduğunu daha önce haber almış ve bunun, halkın aklını karıştırmaması için, İstanbul'dan alınmamasını uygun görmüştük. Zaten İstanbul'la haberleşme kesilmiş olduğundan, doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notuyla Bâbıâli'den verilen bu bildirinin, Sivas, Ankara, Kastamonu ve diğer merkezlerde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu sanıyorduk. Bu bildiriyi almak için daha önce milletin Padişah'a sunduğu dilekçelerin ulaştırılmasına izin verilmesi gerekirdi. Bu nedenle bu bildirinin yayınlanmasında aracılığı yararlı bulmuyoruz. Fakat bu bildiri Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde gerekenler tarafından okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğünüz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Padişah'ın bu bildirisinin millette ortaya çıkaracağı olumsuz etkilerin bir dereceye kadar önüne geçebilmek için bildiri içeriğini yalanlamaya neden olacak tarzda Padişah'a bir yanıt yazmayı ve bunu ülkede yayınlatarak okutturmayı biricik çare düşündük ve öyle yaptık.

İstanbul Hükümeti'yle İlişkiler

Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle başladığımız ilişki noktasına gelelim:

Hükümet bize bildirisini yayınlanmadan önce vermediği için, biz de millete olan bildirimizi hükümetin görüşünü almaya gerek görmeden yayınlamıştık.

Bunun üzerine hükümet, Cemal Paşa aracılığıyla, dört maddenin daha çeşitli araçlarla yayınlanmasını gerekli gördüğünü 9 Ekim'de bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1. İttihatçılıkla ilişkisi bulunmadığı,

2. Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı ve sorumluları aleyhinde adları açıklanarak bazı yayınlar yapılması ve haklarında yasal işlemler başlatılması ve cezalandırılması,

3. Savaş sırasında işlenen her türlü suçun yasal cezalardan kurtulamayacakları,

4. Seçimin serbestçe yapılacağı.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanması ve yayınlanmasının içeride ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğinden söz ederek, ülkenin yüce çıkarlarının gereği olduğunu söylüyordu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ne kadar güçsüz ve çocukça düşündüğünü ve gerçeği görmekteki sağduyu eksikliğini anlamak için bu maddeler adeta bir ölçüttür. Devletin içine düştüğü çöküşün çıkmazının derinliğini ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, doğal olarak, gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o gerçek çare, kendilerini daha çok korkutur.

Çoktan kul olduğuna kuşku kalmamış olması gereken Padişah'ın kulluğuyla kazanılabilecek iktidarın, iktidarsızlığa örnek olması doğal değil miydi?

Ferit Paşa'dan sonra gelen Ali Rıza Paşa ve önceki kabineden kalan eski ve yeni çalışma arkadaşları, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun sonuçlandırmayı başaramadığı

yabancı emelleri izleyip, sonuçlandırmaya çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu bizce açık olarak biliniyordu. Fakat tahmin edeceğiniz birçok neden ve görüşlere dayanarak, çok sabırlı davranmaktan başka çare yoktu.

Hükümetin Dahiliye Nâzırı Mehmet Şerif imzasıyla yayınlanan bildirisinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim:

"Kabine uyum içinde çalışmaktadır." Çok doğrudur. Bu bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.

"Asıl çizgide aynı görüştedir. Hiçbir partiye üye değildir. Çeşitli siyasal grupların da hiçbirine eğilimli değildir. Hepsinden yardım almaya açık bulunuyor."

Bu cümlelerden çıkan anlam açıktır. Hükümet, milli örgüt ve onu yöneten Heyet-i Temsiliye ile beraber değildir. Hatta ona eğilimi de yoktur, İtilâf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbâncılardan, vb... gibi derneklerden ne kadar yardım bekliyorsa bizden de ancak o kadar... Cemal Paşa aracılığıyla bizi uğraştıran ve kandıran telgraflar hep yalandır.

Sonra şu cümleyi okuyalım: "Ülkenin kaderinin, milletvekilleri aracılığıyla belirlenmesi en önemli isteğimizdir."

Bundan çıkan anlam da şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, millet adına konuşuyor, milletin kaderiyle ilgileniyor. Heyet-i Temsiliye diye bir de ad takınarak milletin ve ülkenin –görevleri olmadığı halde– işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin temsilcileri değildir!

Hükümet bu bildiride barış hakkındaki görüşünü de açıklıyor: "Wilson ilkelerinden hakkıyla yararlanarak, Osmanlı Devleti'nin hep birlikte ve Padişah'ının etrafında toplanan bağımsız bir devlet olarak kalması için hiçbir girişimden geri durulmayacaktır."

Yeni kabine, bu görüşlerinde başarılı olacaklarına şu kanıtı gösteriyor: "Zaten büyük devletlerin insaflı duyguları ve ger-

çekten de gittikçe belirginleşmekte olan Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı görüşleri de bu konuda güven vermektedir."

Bütün bu düşünceler Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişah'ın ağzından yayınladığı bildiriyle harfi harfine aynı değil midir? Bu gibi bildirilerin yayınlanmasındaki amaç, kandırmak ve insanları miskinleştirmek midir?

Hangi insaftan söz ediliyor? Hangi ılımlı görüşlerden dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Ülkenin merkezinden başlayarak her yerdeki yabancıların eylemleri gerçekte bunun tersini kanıtlayacak şeyler değil miydi?

Gerçekte Wilson ilkeleriyle birlikte sahneden çekilmiş ve Osmanlı ülkesinin Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Ülke bu kadar çöküş içindeyken aklı, kavrayışı, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar gerçekten de kendilerini aldatacak kadar salak olurlarsa, onların ülkenin kaderini yönetmelerine, aklı eren, gerçeği, acıklı hali görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar gerçeği biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti kandırarak koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine bırakmaya canla, başla çalışmalarına ne anlam verilebilir?

Hükümetin bildirisinin anlamsızlığına rağmen, biz Heyet-i Temsiliye adına aynı tarihte, 7 Ekim günü, yeni kabineye desteğe karar veriyor, yeni hükümet ile milli istekler arasında tam bir anlaşma bulunduğunu millete müjdeliyoruz ve her tarafta hükümet işlerine asla karışılmamasını sağlıyor ve hükümetin uygulamalarını güçlendirecek önlemler alıyoruz. İçeride ve dışarıda, milli birlik olduğunu fiilen kanıtlayacak bir konum alıyoruz. Bir an önce seçimin yapılması için öneri ve teşviklerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Milli örgütü sürdürüyoruz ve Heyet-i Temsiliye'yi ortadan kaldırmıyoruz. Tek kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım boş beyinlileri, alçak bir padişahın alçak düşüncelerini uygulamakta kolaylıkla serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında aleyhimde atıp tutar ve bu arada önemli bir buluşunu da ekler: "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz, Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın, aslanlardan oluşan koskoca Türk ordularını perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını düşmanlara terk ederek bağışladıktan sonra, devletin en zor anında, Vahdettin'in emellerine hizmet etmek için gereken nitelikleri taşıdığı ve bu ünlü ordular başkomutanının, bu defa kendine en usta yardımcı olarak, eski Genelkurmay başkanını Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceği doğal görülebilirdi. Fakat milli girişimin Cumhuriyeti hedeflediğini bu kadar hızlı ve kolaylıkla kavramasına hayran olmamak mümkün değildir.

Ülkenin her tarafında, milli örgütün eylemlerini yaygınlaştırıyorduk. Aynı zamanda seçimin bir an önce yapılmasına çalışıyor ve bu konudaki görüşlerimizi bildiriyor ve bazı kişileri tavsiye de ediyorduk. Ancak örgüt adına aday koymamayı ilke olarak kabul etmekle beraber, milletvekili olmak isteyenlerin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kararlarını kabul etmiş kişilerden olmasını pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi kişilerin, kendiliklerinden örgüt adına adaylıklarını koymaları gerektiğini de ilan ediyorduk.

İngilizler, Merzifon ve daha sonra Samsun'u tahliye etmişlerdi. Bu nedenle ve Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine Sivas ahalisi fener alayı yaptı, gösterilerde bulundu. Birtakım konuşmalar yapıldı. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal" diye bağırdı. Sivas'ta yayınlanan *İrâde-i Milliye* gazetesi, bu olayı olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberinden yola çıkarak Sivas valiliğine yazdığı bir yazıda "Kahrolsun işgal"

tarzındaki yazılar, hükümetin izlediği siyasete uygun değildir, diyordu.

Bu ne demektir? Hükümet işgali kınamayan bir siyaset mi izliyordu? Yoksa kahrolsun işgal dedikçe, ülkeyi daha fazla işgale mi neden olunacaktı? İşgal ve saldırı karşısında ülkenin sessizliğini koruması, işgalden etkilenmiş görünmemesi mi akla ve siyasetine uygundu?

Böyle çirkin ve hayvanca bir düşünce, çöküş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

İşte bu münasebetle, 13 Ekim 1919'da Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdığım bir telgrafta: "Vatanın bir bölümünün tahliyesini gören milletin, bu tarzda, hatta daha belirgin bir biçimde, duygularını ortaya koymasını pek uygun ve makul gördüğümüzü" ve "Milletin gerçek duygularına dayanarak, hükümetin, bu haksız işgalleri resmi bir dille red ve ateşkes hükümlerine aykırı ilan edip, bugüne kadar yapılan müdahalelerin protesto ve tamirlerinin talep edileceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "Bu vesile ile hükümetin izlediği siyasette, Heyet-i Temsiliye'ce henüz anlaşılmamış yönler varsa bilgilendirmelerini" rica ettim.

Delegemiz ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın yanıtı çok ilginçtir. 18 Ekim 1919 tarihli olan bu yanıtta, şu cümlelerin taşıdıkları anlamlar dikkat çekicidir: "Milli istekler çerçevesinde yönetim sorumluluğuna katlanan hükümet, eylem ve uygulamalarında siyasal gerekleri düşünmek, yabancılara karşı daha konuksever ve ağırbaşlı davranmak zorunda"dır.

Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye Nâzırı olan kişi; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları konuk sayıyor ve onlara konuksever ve ağırbaşlı davranmak zorunluluğu görüyor! Bu ne düşüncedir, bu ne kafadır? Milli istekler bu muydu?

Harbiye Nâzırı telgrafını şu cümleyle bitiriyor: "Rüştünü ispatlamış olan soylu milletimizin güvenini kazanmış olan hükümet, iç sorunlardan başını kaldırabilirse, dışarıya karşı daha fazla sesini

duyuracağından, Heyet-i Temsiliye'den, hükümeti daha fazla desteklemelerini rica ederim."

Cemal Paşa gerçekten önemli noktalara değiniyor: Önce milletin rüştünü ispatladığını söyleyerek bizim millet adına önderliğimize ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla bizi millet katında gereksiz birtakım müdahaleciler sayıyor. İkinci olarak, bizim hükümeti rahat bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sesini duyurmaya engel oluşturduğumuzu söylüyor.

Milletimiz Erzurum, Sivas kongrelerini yaparak ve bu kongrelerde aldığı kararların uygulanmasına çalışarak birlik ve dayanışmasını göstermiştir. Sivas Kongresi'ni yapanları yok etmeye kalkışan Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek de bu yolda yapılan önemli bir eylemdi.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu hareketlerde olduğu gibi, bundan sonra da millete önderlikte bulunmak sorumluluğunu bir tarafa bırakıp, hükümeti rahat bırakabilmek ancak bir koşulla mümkün olabilirdi. O da, rahat davranmaya layık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne dayanan milli bir kabinenin ülke ve milletin kaderini hakkıyla üstlendiğine inanmaktı. Milletin, "Kahrolsun işgal" şikâyetini boğmaya çalışan, duygusuz ve anlayışsız insanlardan oluşan, oluşumunda hain bulunan bir kurulun, aptalca, cahilce ve miskince hareketlerinin seyircisi kalmak, vatansever insanlardan istenebilir miydi?

Bir de Cemal Paşa: "Milletin güvenini kazanmış olan hükümet" sözüyle pek büyük bir yalan söylüyordu. Milletin hükümete güveni henüz ortaya çıkmamıştı. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi huzurunda kabine güvenoyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye Nâzırı, bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir kişinin güvenini kazanmış bulunuyorlardı. O kişi de devlet başkanlığını kirletmekte olan hain Vahdettin idi.

Milli Mücadele Güçleniyor

Heyet-i Temsiliye'nin kendileriyle anlaşmak istemesi, millet adına güven duymak gibi algılanmak isteniyor ve amaçları bu idiyse, milletin kendilerine güveninin aracı olan bu kurulu aradan çıkarmaya çalışmaya ihtiyaç nedendi?

Ferit Paşa Hükümeti'nin düşüşü, ülkede bazı kuşkulu görünen yerlerin de duyguları üzerinde iyi etki yaptı. Her tarafta, askeri ve sivil yöneticiler başta olmak üzere, örgütlenmeye hız verildi.

Ali Fuat Paşa, Batı illerinin hemen tümüyle ilgilendi. Bizzat Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa yöresinde dolaşmak ve gerekenlerle iletişim kurmak suretiyle çalışılıyordu.

Balıkesir'de bulunan Miralay Kâzım Bey, o yörede milli örgüt ve askeri düzenlemelerle ilgileniyordu.

Bursa'da Miralay Bekir Sami Bey, 8 Ekim'de, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek kongre kararlarını uygulamaya başlamış ve bir genel kurul oluşturmuştu.

Milli örgütlenmeyle uğraşıldığı kadar, seçimlerle de büyük bir dikkatle uğraşılıyordu.

Ülkede bütün milli örgütün, aynı ad altında, Heyet-i Temsiliye'ye bağlılığı esası izleniyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon yöresinde örgütün güçlendirilmesi ve Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir'de iletişim kolaylığı açısından önlemler alınıyordu. Batı cepheleri hakkında Harbiye Nezareti bilgilendirilmeye ve hükümetçe ne gibi uygulamalar düşünüldüğü de sorularak, hükümetin ilgisi çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından yönetilen Aydın cephesine bir komutan göndermek konusu düşünülmeye başlandı. 14 Ekim'de, işgal altındaki yerlerde gizli milli örgütlenme yapılması için Fuat Paşa'ya ve Afyon'da Yirmi Üçüncü Fırka komutanı Ömer Lütfü Bey'e yazıldı. Yine de bu tarihlerde henüz bazı yerlerde amacın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Örneğin, *Redd-i İlhak* kurullarının kendi adlarına bildiriler yayınlamakta olduğu ve 10 Ekim 1919 tarihinde, *Redd-i İlhak Cemiyeti* başkanı imzasıyla,

Ekim'in yirmisinde bir büyük kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi illerden isteniyor ve birtakım önlemler alınması bildiriliyordu.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla beraber Anadolu'da karşı örgüt yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş. Bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Trakya'ya örgütün genişletilmesi için Cafer Tayyar Bey aracılığıyla talimat verildi.

Meclis'in Toplanacağı Yer

Bir yandan milletvekili seçimine çalışırken, bir yandan da Meclis'in nerede toplanabileceğini düşünüyorduk. Erzurum'dan, Refet Paşa'nın bu soruna ilişkin bir telgrafına yanıt verirken, "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da" demiştim. Gerçekten de ben, Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir hareket düşünemiyordum. Ancak bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe inandırmadıkça düşüncelerimizin uygulamaya geçmesi mümkün değildi, İstanbul'da toplanmanın sakıncalarını doğal bir biçimde göstermek gerekiyordu. Bu maksatla, milli isteğimizi Rum ve yabancılara karşı Hıristiyanlar aleyhinde göstermek konusunda Ali Kemal ve Mehmet Ali beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın girişimleri üzerine, Harbiye Nâzırı aracılığıyla, hükümetin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra, *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin nasıl bir tavır alması fikrinde bulunduğunu Cemal Paşa vasıtasıyla hükümetten sorarken, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına nasıl güvence alındığını da sorduk. Aynı tarihte, Meclis'in İstanbul'da güvenliğini sağlamak için ne gibi güvenlik önlemleri düşünüldüğünü ve ne yapılmak lazım geldiğini, İstanbul'da, örgütümüzün genel merkezinde bulunan Miralay Şevket Bey'den sorduk.

Amasya Mülâkatı

Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Amasya'da bir görüşme kararlaştırılmıştı. Nâzır Paşa ile hükümetin dış siyaseti ve içişleri ile ordunun geleceğine ait esaslar üzerinde görüşülmesi düşünülüyordu. Bu nedenle daha önce kolordu komutanlarının görüşlerini bilmek, bence pek yararlıydı.

14 Ekim 1919 tarihli telgrafımda, kolordu komutanlarının bu üç noktaya ait görüşlerini rica ettim.

Salih Paşa, 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket etti. Biz de 16 Ekim'de Sivas'tan hareket ettik. 18 Ekim'de Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa ile Amasya'da, 20 Ekim'de başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekim'de son buldu. Üç gün devam eden görüşmeler sonucunda, ikişer kopya olmak üzere, beş protokol tanzim edildi. Bu beş protokoldan üçü –Salih Paşa'da kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından– imza edildi. İki protokol gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya buluşmasında alınan kararlar, kolordulara da bildirildi.

Bizce, milli örgütün ve Heyet-i Temsiliye'nin, hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasal kurum olduğunun ve görüşmelerimizin resmi olduğu ve sonuçlarına uyulacağı hakkında iki tarafça resmen söz verildiğinin altını çizmek gerekliydi.

Bu nedenle, görüşme sonuçlarının protokol olduğunu kabul ettirmek ve hükümetin delegesi olan Bahriye Nâzırı'na imza ettirmek önemliydi.

21 Ekim 1919 tarihli protokol içeriği, denilebilir ki, hemen bütünüyle Salih Paşa'nın önerileri olup kabulünde sakınca görülmeyen birtakım konulardı.

22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın özet tutanağıdır.

Bu toplantıda, iki tarafın hilafet ve saltanat hakkında karşılıklı güvence vermesiyle ilgili ayrıntılardan sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli bildirisindeki maddeler görüşüldü:

1. Bildirinin birinci maddesinde, düşünülen ve kabul olunan sınırların en küçük bir talep olmak üzere sağlanması gereği kabul edildi. Kürtlerin bağımsızlığı sözde amacı altında yapılmakta olan yalanların önüne geçmek konusu uygun bulundu. Halen yabancıların işgali altında bulunan bölgelerden Kilikya'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir "tampon bölge" oluşturmak amacıyla anavatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu söz konusu edildi. Anadolu'nun en Türk, en verimli ve zengin bir bölgesi olan bu toprakların hiçbir suretle ayrılmasının onaylanmayacağı, Aydın'ın da aynı kesinlikle (ve öncelikle) ülkenin ayrılmaz parçası olduğu esası genel olarak kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da, görünüşte bağımsız bir hükümet ve gerçekte ise bir sömürge kurulması ve bu halde Doğu Trakya'dan da Midye-Enez hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak arzusunda bulunulduğu göz önünde tutuldu. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının, bağımsız bir İslam devletine katılmak için de olsa, hiçbir suretle terk edilmesine rıza gösterilmemesi esası onaylandı. Bununla birlikte, bütün bu madde hakkında hükümetin vereceği karara uyulacaktır, dendi.

2. Bildirinin dördüncü maddesinde, gayrimüslim azınlığa egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceğine dair olan bölüm, önemle ele alındı. Dördüncü maddede söz konusu olan ve Hıristiyan azınlığa fazla ayrıcalıklar verilmemesindeki amaç, elde edilebilir bir hedef olarak kabul edilmiştir. Yine de, gerek bu konuda ve gerek yaşam hakkımızın savunulmasındaki diğer isteklerimizle ilgili konularda, Meclis'in kararının esas olacağı belirtildi.

3. Bildirinin yedinci maddesine göre, bağımsızlığımız tamamen korunmak koşuluyla, teknik ve ekonomik ihtiyaçlarımızın karşılanması konusu tartışıldı. Ülkemize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun mali işlerimiz üzerinde talep edebileceği bir denetim hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu konunun bağımsızlığımıza ve milli çıkarlarımıza zarar ver-

meyecek biçimde uzmanlarca iyice düşünülerek, sınırları çizilip belirlendikten sonra, Meclis'in uygun göreceği biçimin kabulü görüşüldü.

4. 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de, Meclis'in onayına sunulmak koşuluyla, esas olarak uygun bulundu.

5. Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının örgütlenme bölümünün 11. maddesinin içeriği olan, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin konumu ve bundan sonraki çalışmalarının biçimi ve alanı söz konusu oldu.

Bu maddede, milletin iradesini egemen kılacak olan Meclis'in, yasama ve denetim haklarına güvenli ve serbestçe sahip olduktan ve bu güven Meclis tarafından sağlandıktan sonra, örgütün durumunun kongre kararıyla belirleneceği açıktır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas kongreleri gibi, dışarıda ayrı bir kongre halinde olması koşula bağlanmış değildir, dendi. Örgütün programını kabul eden milletvekilleri, örgüt tüzüğünde açıkça yazılmış olan delegeler sayılarak yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra Meclis'in, İstanbul'da tamamen güven ortamında, serbestçe çalışabilmesi şarttır, dendi. Bunun, içinde bulunduğumuz koşullara göre ne dereceye kadar sağlanabileceği uzun uzadıya düşünüldü. İstanbul'un, yabancı işgali altında bulunması nedeniyle, milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmeye pek elverişli olamayacağı düşüncesi ortaya çıktı. 1870 savaşında Fransızların Bordeaux'da ve daha sonra Almanların Weimar'da yaptıkları gibi, barışın imzalanmasına kadar geçici olarak Meclis'in Anadolu'da, hükümetin belirleyeceği güvenilir başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclis'in toplanmasından sonra, güven ortamı oluştuğunda, Heyet-i Temsiliye'nin kapatılmasıyla örgütün o günkü çalışma hedeflerinin belirlenmesinin, kongre yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacağı söylenildi.

Seçimin serbest bir ortamda yapılması gereği hükümetçe emredilmiş olduğundan, seçim sırasında, Heyet-i Temsiliye'ce müdahale olmayacağı söylenildi.

Milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda suç işlemiş kişiler bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmemesini sağlamak için, Heyet-i Temsiliye'ce yol göstermek için, uygun biçimde bazı telkinlerde bulunulmasının yerinde olacağı görüşleri ortaya kondu. Heyet-i Temsiliye'nin bu konudaki aracılığı da ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak belirlendi.

Gizli sayılıp imza altına alınmayan dördüncü protokolun bazı maddeleri şunlardır:

- Bazı komutanların ordudan atılmasına ve bazı subayların yargılanmalarına ilişkin Padişah'ın buyruğunun ve diğer kararların gözden geçirilmesi.

- Malta'ya sürülmüş olanlar hakkında, kendi mahkemelerimizde yasal işlemler yapılmak üzere, İstanbul'a getirilmesi girişimlerinde bulunulması.

- İzmir'in tahliyesi için hükümet tarafından yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli talimat ile halka mitingler yaptırılması.

- Milli harekete katılmış memurların güven ortamı oluşana kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve milletin isteklerine aykırı hareket etmeleri yüzünden millet tarafından işten el çektirilmiş memurlarla yeni görevlere atanmadan önce özel olarak görüşülmesi.

- Batı Trakya göçmenlerinin taşınmalarının sağlanması.

İmzasız beşinci protokol de barış konferansına gidebilecek kişilerin adlarını içeriyordu. Bununla birlikte bu konuda hükümet, esaslara uymak koşuluyla, serbest bulunacaktı.

Bu görüşmelerimizin tutanakları arasında en önemli noktanın, Meclis toplanma yeri olduğu dikkatinizi çekmiştir.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı hakkın-

daki eski düşüncemizi Salih Paşa'ya kabul ettirdik. Ancak Paşa, kişisel olarak bu görüşe katılmakla birlikte, bunun kendisi açısından olduğunu, şimdiden bütün adına söz veremeyeceği çekincesini de söylemişti. Kendisi, kabine üyelerini de bu görüşe inandırmak için elinden geleni yapacağına söz vermiş ve başarılı olamazsa kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını söylemişti.

Salih Paşa bu konuda başarılı olamamıştır.

Biz bütün ülkeyi bilgilendirmekle ve aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşı her yerde ve hatta bulunduğumuz ve her biçimde hâkim olduğumuz Sivas'ta bile, kötülüklerini yaptırabilecek alçak kişiler bulabiliyorlardı.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni Tutmak Kararı

Amasya'dan Sivas'a dönüşümden sonra Heyet-i Temsiliye ve diğer arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, Amasya buluşması hakkında arkadaşlara uzun uzadıya açıklamalarda bulundum. Bu toplantıda, Heyet-i Temsiliye kararlarının tutanağının 29 Ekim 1919 günü görüşmesine ait sayfasında, aynen yazılı olan şu kararı aldık:

> Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah'ın gözüne girmek isteyen kişiler oldukları, bazılarının milli hareketin yanında, bazılarının karşısında oldukları, bununla birlikte Padişah'ın ilk fırsatta bunları indirip yerine baskıyı sürdürebilecek bir kurul getirmek isteyeceğinden, Meclis açılıp yasama görevine başlayıncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi korumasının ülke ve millet için hayırlı olduğu kabul edildi.

Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine, 21 Ekim tarihli protokolde yazılı olan ve önemli olduğunu söylediğim nokta üzerinde, yani Meclis'in toplantı yeri hakkında, hükümetle aramızda tartışma başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasıyla yazdıkları, bizim ortaya koyduğumuz görüşler bir defa daha yorumlanmalıdır.

Ancak bu konudaki yazışmalar ve tartışmalar yalnız İstanbul hükümeti ve Cemal Paşa ile yapılmakla kalmıyor, bütün ülkenin ve özellikle İstanbul'daki örgütümüzün, bu sorunla ilgili görüşünü anlamak gerekiyordu.

Komutanlarla Görüş Alışverişi

Çok önemli olan Meclis'in toplanma sorununa tek başına karar vermek ve bu kararı millete ve seçilen milletvekillerine uygulatmak pek tehlikeli olurdu. Bu nedenle, çok dikkat ve duyarlılıkla, bütün özel, genel düşünce ve duyguları araştırmak, gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilir kararı bulmak zorunluluğu karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan, gördüğünüz gibi, İstanbul'daki ileri gelenlerle yazışırken, bir taraftan da çeşitli araçlarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanabilmesi için ordunun görüşünü almak da pek önemliydi. Bu nedenle daha Ekim'in 29'unda, On Beşinci, Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu komutanlarını Sivas'ta bir toplantıya çağırdım.

Heyet-i Temsiliye'ye üye olan ve olmayıp da kendilerinden yararlanılan kişiler ve komutanların katılımıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Gündemimiz şu üç nokta olacaktı:

1. Meclis'in toplanma yeri.

2. Toplanmadan önce Heyet-i Temsiliye ve milli örgütün alacağı çalışma biçimi.

3. Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi haline karşı hareket tarzı.

Bu tarihe kadar Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden eğilim yoklamasına gelen yanıtlar, dört görüşe ayrılıyordu.

Birinci görüşe göre, Meclis'in İstanbul dışında toplanması uygun görülüyordu.

İkinci görüşe göre, ki bu görüşü ileri sürenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Manisa heyetleri bulunuyordu; İstanbul'da... İstanbul'daki ileri gelenlerin hemen tümünün bu

düşüncede olduğunu biliyoruz. Padişah'ın arzusu, hükümetin ısrarı da bu idi.

Üçüncü bakış açısı, ki Trakya-Paşaeli'nin düşüncesiydi: İstanbul çevresinde...

Dördüncü olarak, bir bölüm genel kurullar da, Salih Paşa'nın kişisel görüşüne dayanarak, hükümetin onayı halinde İstanbul dışında toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Hükümet ve onun yardakçılarının kamuoyunu nasıl kargaşaya uğratmış olduğu, milletin gösterdiği bu görüş ayrılıklarından kolaylıkla anlaşılabilir.

Artık bunun üzerine ısrarın zararlı sonuçlar vereceğine karar vermek de zor değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar günlerce süren görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuçlar ve kararlar tutanağını aynen aktarıyorum:

1. Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki sakınca ve tehlikelere rağmen, hükümet başka yerde toplanmasını uygun bulmadığından ve ülkeyi krize sokmaktan kaçınarak, İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edildi. Ancak aşağıdaki önlemlerin alınması kararlaştırıldı:
   a. Bütün milletvekillerini durum hakkında bilgilendirip tek tek görüşlerini istemek.
   b. Milletvekilleri, İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde toplanara, Meclis İstanbul'da toplanacağından, gerek İstanbul'da ve gerek dışında alınması gereken güvenlik önlemlerini ve programımızın temellerini savunacak kuvvetli bir grubun kurulması gereklerinin görüşülmesi.
   c. Örgütü hızla yaygınlaştırmak ve kuvvetlendirmek için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubeleri başkanları aracılığıyla çalışmaları.
   d. Bütün sivil memurlardan, her ihtimale karşı, milli örgüte bağlılık sözü almak ve kendilerinin bütün araç gereçleriyle örgütlenmelerini istemek.

2. Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin tam bir güven ve özgürlükle yasama görevlerini yapmakta olduklarının anlaşılacağı güne kadar Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi, dışarıda kalarak milli görevini sürdürecektir. Ancak bütün sancaklardan ve milletvekillerinden seçilmek üzere birer, il ve bağımsız sancaklardan ikişer kişi, tüzüğün sekizinci maddesine göre Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınlarında toplanarak, durumun açıklığa kavuşması ve Meclis'te nasıl davranılacağı hakkında görüşmeler yapacaktır. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra, Heyet-i Temsiliye gerektiği gibi güçlendirildikten sonra, diğerleri İstanbul'a, Meclis'e gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye görevini sürdürdükçe, milli örgütün çalışma biçimi, tüzükte olduğu gibi olacaktır.

   Meclis'in mutlak bir güven içinde bulunduğu anlaşıldığı zaman, Heyet-i Temsiliye, tüzükteki yetkisine dayanarak genel kongreyi toplantıya çağırarak, on birinci maddeye göre derneğin alacağı durum hakkındaki kararı kongreye bırakacaktır. Kongrenin toplantı yeri ve biçimi, o zamanki duruma bağlı olacaktır. Kongrenin çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek sürede Heyet-i Temsiliye, hükümet ve meclis başkanlığı ile kesin bir zorunluluk görmedikçe resmi ilişkilerde bulunmaz.
3. Paris Barış Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği ve bu, hükümet ve Meclis tarafından onaylandığında, milletin iradesine göre gerekleri yapmak için her türlü araçlarla tüzükte yazılı esasların yerine getirilmesine çalışılacaktır.

Seçilen milletvekillerine verilen bilgi ve talimat şudur:

Madde 1– İstanbul'un İtilâf Devletleri ve özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerinin kuşatması altında olduğu ve güvenlik güçlerinin yabancıların elinde ve karma bir biçimde bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan liderleri ve komutanlarının yönetimi altında olmak üzere gizli polis ve başkaldırı örgütü kurarak,

devletimize gerektiğinde isyancı bir tavır alacakları anlaşılmıştır. Hükümetin İstanbul'da ne yazık ki eli kolu bağlı olduğunu itiraf etmek zorundayız. Bu nedenlerden dolayı, Meclis'in toplanma yerini tartışmak gibi bir sorun ortaya çıkmış bulunuyor. Meclis İstanbul'da toplanırsa, milletvekillerinin yapacakları vatani görev göz önünde bulundurulursa, tehlikelere uğramalarından gerçekten korkulur. Gerçekten de, İtilâf Devletleri'nin ateşkes hükümlerini bozarak ve barışı beklemeksizin, ülkemizin önemli bölgelerini işgal etmelerini ve Hıristiyan azınlıklara haklarımıza saldırmak fırsatını vermelerini, haksız işlemlerini eleştirerek ve karşı çıkarak, ülkenin bütünlüğü ve özgürlüğümüzün korunmasını kararlı bir biçimde isteyecek ve savunacak olan milletvekillerinin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması ve sürülmesi gerçekleşebilecek şeylerdir. Kars'ta toplanan *İslâm Şura-yı Milli*'sine İngilizlerin yaptıkları gibi, seçimlere katılmayan Hıristiyan azınlığın ve onların peşine takılan *İngiliz Muhipler* ve *Nigehbân* cemiyetlerinin, bu konuda düşmanların isteklerine göre hareket edenlerin her türlü kötülüğe kalkışabilecekleri de akla gelmektedir. Bununla birlikte Meclis'in İstanbul'da toplanmasıyla, Meclis'ten beklenen önemli görevlerin sonuçsuz bırakılacağı ve Meclis, devlet ve milletin bağımsızlığını temsil ettiğinden, ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da yaralanacağı açıktır. Kabine adına Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nâzırı Salih Paşa da bu gerçekleri göz önünde bulundurarak, Meclis'in İstanbul dışında güvenilir bir yerde toplanmasının gereğine inanmış olduğunu imzalayarak kanıtlamıştır. Meclis'in düşman etkisinden uzak ve güvenlikli bir yerde toplanması halinde, İstanbul'da toplanmasından doğabilecek bütün sakıncalar giderileceği gibi, hilafet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu bütün dünya kamuoyu ve özellikle İslâm dünyası anlamış olacak ve milli bağımsızlığımız ve varlığımıza karşı gelişebilecek durumlarda milli görevini yerine getirmek gücünde olduğu ve İtilâf Devletleri gözünde Meclis'in milletin kaderine tamamen hâkim bulunduğu daha açık olarak gösterilebilecektir. Meclis'in başka bir yerde toplanmasında akla gelen sakıncalar şunlardır:

Aleyhimizde konuşanlar, İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında zararlı bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbul'da

olduğu gibi, Meclis ile rahatça iletişim kuramayacaktır. Meclis'in açılış töreni, Padişah'ı seyahat etmek zorunda bırakmamak için, vekil yapacakları bir zat aracılığıyla olabilecektir. İşte bu sakıncalar yüzünden hükümet Meclis'in İstanbul'un dışında bir yerde açılmasını istememektedir. Bu yüzden doğabilecek sakıncalara, aşağıdaki sakıncalar eklenmektedir:

Hükümet, Meclis'in yasal olarak toplanmasının, Meclis'in ve Ayan Meclisi'nin aynı zamanda ve aynı yerde bulunmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Hükümetin, Meclis'in İstanbul'un dışında bir yerde toplanmasını istememesi yüzünden Ayan Meclisi ve hükümet İstanbul dışındaki toplantılara katılmayacak, Meclis açılışını Padişah'a yaptırmayacaktır.

Buna göre, Meclis'in İstanbul dışında toplanmasına yasal olanak kalmayıp, İstanbul'da toplanması, söylediğimiz sakıncalara rağmen, zorunludur. Milletvekilleri İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip İstanbul dışında kendiliklerinden toplandıklarında, yapılacak bu toplantı Meclis'in bilinen yasama işlevi biçiminde olamaz. Belki milletin varlığını, emellerini, bağımsızlığını temsil edecek ve kaderi hakkındaki kararları eleştirecek ve millete dayanarak reddedebilecek milli bir toplantı biçiminde olabilir. Böyle olunca, Meclis de doğal olarak İstanbul'da toplanmamaya mahkûm kalır. Böyle hareket edilince, hükümetin karşı çıkması ve köklü önlemler alması ve sonuçta milletle hükümet arasında ilişkilerin kesilmesine yol açabileceği de akla gelmektedir. Milletvekillerinin bir bölümünün İstanbul'a gitmesi ise bu sakıncayı artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yukarıda açıklananları dikkatle tartıştıktan sonra, Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğuna karşı, durumdan bütün milletvekillerini bilgilendirerek her birinin görüşlerini almayı görev bilmiştir. Bundan başka, İstanbul'da Meclis'e katılmadan önce milletvekillerinin, toplanma kolaylıkları göz önünde bulundurularak, bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki konuları görüşmeleri ve bu görüşmelerden çıkan sonuçları birleştirmek amacıyla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür. Görüşülecek konular şunlardır:

a. İstanbul'da toplanma zorunluluğuna karşı İstanbul'da ve dışında, bütün vatanda alınması gereken önlemler;

b. Meclis'te, vatanın bütünlüğünü korumak ve devlet ve milletin bağımsızlığını sağlamak olan amacı savunmak için, birlik halinde ve kararlı bir grup kurmaya çalışmak.

Milletvekillerinin bu konularda düşünce alışverişi yapmak için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2– Birinci maddeyi aynen bölgenizde bulunan milletvekillerine bildiriniz. İlk olarak, kişisel görüşlerini hızlıca alıp zaman geçirmeksizin Heyet-i Temsiliye'ye gönderiniz ve bölgenizdeki merkez kurullarına da verilen bu konuda çalışınız.

İkinci olarak, bölgenizdeki milletvekillerinin birinci maddede açıklanan yerlerde toplanmalarını sağlayarak görüşmelerinin Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmesi için gerekli önlemleri alınız.

Bölgenizde milletvekili olup halen İstanbul'da bulunanların, İstanbul'a yakın toplanma yerlerinden birine, seçim bölgesi seçmenleri tarafından çağrılmaları gereklidir.

İzmir'de işgal altında bulunan Müslüman halk zulme uğruyor ve öldürülüyordu. Bunun için, İtilâf Devletleri temsilcilerine etkili önlemler almaları için, girişimde bulunmasını hükümetten istedik. Yunanlıların zulüm ve baskısı sürerse karşılık verileceğini de bildirdik. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da bir miting yapılmak istenmişti. Buna engel olduğu öğrenilince Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma havalisinde haince ve canice eylemlere başlamıştı. Bunların önlenmesi için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan *Nigehbân Cemiyeti*'ne üye subaylar hakkında Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve daha bazı ilgili kişilere yazdık. Otuz kadar Nigehbâncı subayın da, bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15. Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın dikkatlerini çektik.

Maraş, Urfa, Antep'te ilk önce İngiliz birlikleri vardı. Bu birliklerin yerine Fransız askerleri geldi. Bu yüzden tekrar işgali

engellemeye çalıştık. İşgal olununca da önce siyasal, daha sonra eylemsel girişimlere başladık.

Bozkır'da yeniden önemli bir ayaklanma çıktı. Onun bastırılması için çeşitli önlemlere giriştik.

İstanbul Hükümeti'nin Yolladığı Nasihat Heyetleri

Dahiliye Nâzırı, ülkeye birtakım heyetler yollamaya kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti eski müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir kişinin başkanlığında idi.

Heyet-i Temsiliye'miz delegesi olan Cemal Paşa bundan bize söz etmemişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir telgrafla kendisinden bu kurulun ne amaçla yollandığını sorduk ve "özellikle Fetva Emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan kişilerin böyle bir kurulda niçin bulunduklarının" anlaşılamadığını belirttik.

Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da, kolordusunun başında bulunmasını gerektiren nedenler, ortaya çıkmaya başladı. Bu nedenlerin en önemlisi içeride halkın zehirlenmeye başlanmasıydı. İç ve dış düşmanların ortak çalışması, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden çok daha fazla başarılı olmaya başlamıştı.

Balıkesir yöresinde Kâzım Paşa, cephe kurmaya ve duruma hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki yönetimin, askeri bir görüş açısından olması gerekiyordu. Buraya, az çok tanınmış bir askerin gitmesi lazımdı. Elimizde yararlanabileceğimiz, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey geçmiş bulunuyordu. Bu nedenle, Aydın Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'nı üstlenmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa'ya ve Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesini, kendisine yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye ulaştığı anlaşıldıktan sonra da, genelkurmay başkanlığına gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta deneyim kazanmış genç kurmay subaylardan oluşan dört

beş kişinin Nazilli'de Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bu konuyu Refet Paşa'ya da bildirdim.

Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş, ya da kim bilir, belki de komutaya el koydurulmamıştır... Demirci Efe'nin yanında kurmay subay gibi görev yapmayı daha yararlı görmüş... Refet Paşa bunu bize bildirdi. Durumu yakından görmüş olan bir kişinin kararını değiştirmek çoğu kez zordur. Çünkü ya hakikaten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı, ya da Refet Paşa o cephenin komutasına kim bilir hangi nedenden el koyamıyordu. Her iki ihtimale göre de kesinlikle komutayı al diye emir vermek yararsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir müddet sonra Refet Paşa Nazilli'den ayrıldı. Birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla görüşüp görüşmemesini bizden sorması üzerine anladık.

22 Aralık 1919 tarihinde verdiğimiz yanıtta: "Milli örgüt üyesi olanların, özellikle Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında bilindiğinden kendisinin, hiçbir biçimde görüşmesini arzu etmediğimizi" bildirdik. Refet Paşa tekrar ortadan kayboldu. Sonunda bir gün Bursa'dan, Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim."

Bu telgrafın bir türlü anlamını kavrayamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne ilgisi vardı? Bir de "Nazilli-Balıkesir-Bursa" yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu bilmeceyi bir türlü çözemedim. Sonunda durum anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'yi terk ettikten ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş, orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, sonra da Bursa'ya dönmüş...

Bu bilmeceyi hâlâ çözemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi umarım.

Refet Bey'in, bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salâhattin Bey tarafından değiştirildiği ve aynı gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a dönmesi istendiği ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükümetinin benimle beraber kendisinin de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi emrini verdiğini biliyorsunuz.. Bu kadar çok bilgiyle bir sorunu çözememek aritmetik bilenlerce pek de mazur görülmezse de, benim bu noktada başarısız olduğumu itiraf ederim. Gerçekten de, Ferit Paşa Kabinesi yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmişti. Fakat yeni kabinenin haberalma ve uygulama araçları öncekinin aynıydı.

Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde düzenli ordunun kurulmasına kadar ciddi bir yönetim kurulmamasına neden oldu.

Ali Rıza Paşa Kabinesi Bizi Ali Kemallerle Bir Tutuyor

Harbiye Nâzırı'nın 9 Kasım 1919 tarihli bir telgrafında Cemal Paşa, kabinenin düşüncesini şu noktalar üzerinde yoğunlaştırıyor:

"1. Seçimin düzgün bir biçimde yapılması,

2. Meclis'in İstanbul'da toplanması,

3. Milli örgüt adına hükümet işlerine müdahale olunmaması hakkında hükümetin tarafınıza birçok başvurusu olmuştur.

4. Çeşitli telgraflarla ortaya konan isteklerin de aynı nitelikte –yani müdahale niteliğinde– olduğu açıktır.

5. Hükümet, bildirisinde açıkladığı tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu yüzden milli örgüte karşı görüşte olanlara baskı yapamaz." Telgrafın sonunda şu tehdit vardı: "Şimdiki hal, bir müddetçik daha sürecek olursa, Bakanlar Kurulu'nun çekileceği kesindir."

Bu maddelerin taşıdığı anlamlar, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Kabine, milli örgüte karşı görüşte olanların, ülkeye ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu.

Milli örgüt ile hain düşman örgütünü, Ali Kemal ve Sait Molla ile bizi eşit sayıyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını suç saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz yanıtta, bu noktaları açıkladıktan sonra hükümetin duygu ve eğilimini açık söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ekledik: "Sözlerinizden anladığımıza göre, hükümet, milli örgütün varlığını, olabilir ki fazla görüyor. Gerçekten de durum böyle olup milli örgüte ihtiyaç duyulmaksızın ülkeyi kurtaracak kuvvete sahip bulunuluyorsa, ona göre gerekleri yapılmak üzere açıkça bildirilmesini, aramızda her türlü yanlış anlamanın ortadan kaldırılmasını bekleriz."

Cemal Paşa Kabineyi Savunuyor

Cemal Paşa'nın, özel olarak Sivas'a gönderdiği 10 Kasım 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da 18 gün sonra –yani 28 Kasım 1919 tarihinde– almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda ilgili sorunları madde madde özetledikten sonra, her biri hakkında açıklamalarda bulunuyordu.

Bunlar arasında, Meclis'in İstanbul'dan başka bir yerde toplanması sorunundan söz ederken, "Bu soruna Padişah'ın razı olmayacağı tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis'e saldırmalarının, belki devletimiz için hayırlı sonuçlar verebileceğini Amerikalılar söylediler ve bu saldırıya ihtimal vermediler" diyordu.

Cemal Paşa, "Kuvâ-yı Milliye ruhuyla düşünmeyen memurların kodamanları, işgal ordularına adeta dayanmış durumdadırlar" biçiminde, sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi, "Eski kabine üyelerinin çoğu dayanmaktadır" bilgisiyle tamamladıktan sonra "Örneğin polis müdürünün değiştirilmesinde bu durum tamamıyla ortaya çıktı" diye bir de örnek veriyor.

Cemal Paşa, kabine birçok işler yapmayı düşünmüş ise de "Esaslı bir girişim için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı" sözleriyle bizi suçladıktan sonra şu görüşünü ortaya ko-

yuyordu: "Dahiliye Nâzırı bu kuvvete –yani Kuvâ-yı Milliye'ye– ihtiyaç gösterenlerin başında desem abartmış olmam."

Cemal Paşa, mektubuna imza koyduktan sonra yine imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şöyle diyor: "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılışını önlemeye karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engellemeye, yer tartışmasıyla devam ederse, işimiz Allah'a kalıyor demektir."

Bu mektuba 28 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz açıklamalı yanıtımızın bir bölümünü aktarayım: "Hükümetin esaslı bir girişim için dayandığı kuvvetin ciddiyetine güvenini yok gibi gösteren maddeleri ciddiye almıyoruz."

Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, durup dinlenmeden milli birliği bozmak, milleti her gün genişleyen saldırılar karşısında suskun tutacak önlemler almaktan geri durmuyordu. Diğer bakanlıkları da aynı prensipte harekete kışkırtmakta olduğu görülüyordu.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, kabinenin görüşlerini bildiren 24 Kasım 1919 tarihli bir telgrafının ilk cümlesi şu idi:

"Devletin içişleri kesinlikle ortaklık kabul etmez." Bu telgrafa 27 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz ayrıntılı yanıtta biz de şöyle dedik: "Devletin içişlerinin kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber, benzeri görülmemiş bu durumda, vatan ve milletin kaderini sağlayacak olan milli örgütü, bilerek bilmeyerek, zayıflatacak ve milli birliği bozacak hiçbir işleme millet onay vermeyecektir." Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi: "Kurulumuz, imzası altındaki sözlere tamamıyla sadıktır... Şu kadar ki, güven karşılıklı olmalıdır. Halbuki hükümet, Salih Paşa'nın imzası altındaki sözlerin hiçbirini yerine getirmemiş ve varsa, engelleyici nedenlerini de bildirmemiştir."

Şimdi vereceğim kısa bir bilgi ve göstereceğim belgelerde Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin bizi suçlamakta ne kadar haksız ve hükümet uygulamalarında, en hafif deyimiyle, ne kadar kayıtsız olduğunu göreceksiniz.

İstanbul'daki gizli dernekler ve bu derneklerde önderlik yapan birtakım kişiler –Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf olunduğu gibi yabancılara dayanıyorlardı– bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin büyük hoşgörü ve tembelliği sayesinde, ülkeyi baştan başa ateşe vermek için olanca gayretleriyle çalışıyorlardı.

Ayaklanmaları, düşman kuvvetlerin saldırılarını bastırmak, yok etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuvâ-yı Milliye'yi batırmak ve bunun için bizimle didişmekten başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidara gelen arkadaşları da onu izlemekten ve sonuç olarak felaketten felakete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Ankara'ya Geliş

Meclis'in İstanbul'da toplanmasına engel olamayınca, İstanbul'da toplanarak, Meclis'te, "Vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin bağımsızlığını sağlamak olan amacı korumak ve savunmak için, birlik halinde ve kararlı bir grup oluşturmayı" tek çare gördük. Bunun sağlanması için, 18 Kasım 1919 tarihli bildiri ve genelge yayınlayarak, milletvekillerinin belirli yerlerde grup grup toplanarak görüş alışverişinde bulunmalarını istemiştik.

Aynı tarihte düşündük ki, bu grubun oluşumu için her seçim bölgesinden birer milletvekilini Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek milletvekillerini de davet edeceklerimizle birleştirelim. Bu arada, İstanbul'da, milletvekillerinin güvenlikleriyle ilgili önlemleri konuşmak istiyorduk. Fakat bundan vazgeçerek, aynı toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sivas'ta kaldıktan sonra Ankara'ya hareket ettik. Ankara'ya varışımızı 27 Aralık 1919 tarihli bildiriyle duyurduk.

Yeni Milletvekilleriyle Ankara'da Görüşme Girişimi

Ankara-Eskişehir tren hattı işlemeye başlamış olduğundan, önceki bildirimize 29 Aralık 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile, milletvekilleriyle toplantı yeri olarak Ankara'yı belirledik. Bunun bir maddesi de diğer milletvekillerinden mümkün olduğu kadar fazla kişinin görüşmelere katılmasının son derece arzu edilmekte olduğudur.

Sonuçlarından pek çok yarar umduğumuz bu girişim de İstanbul'daki devlet adamları tarafından engellenmeye çalışıldı.

Biz milletvekillerini Ankara'ya çağırırken, birtakım kişiler de bu daveti hükümsüz, yapacağımız toplantıyı da sonuçsuz bırakmak için önlemler alıyorlarmış.

1 Ocak 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nâzırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu:

> İstanbul'da bulunan milletvekillerinden bir grup şu yazıyı gönderdiler:
>
> 1. Meclis'in bir an önce toplanması çok önemlidir. Şu sırada bazı milletvekillerinin Ankara'ya davet edilmeleri, Meclis'in açılmasını geciktirecektir.
> 2. Bu durumun ve davetin yol açacağı yanlış anlamalar arasında en çok dikkat çekici olan, Meclis'in başka güçlerin etkisi altında hareket etmekte olduğunun sanılmasıdır. Bu da içeride ve dışarıda pek büyük bir güvensizlik doğuracaktır.
> 3. Böyle bir durumda, Meclis'in kendisinden beklenilen görevleri yapabilmesi mümkün değildir.
> 4. Daha önce yapıldığı gibi milletvekilleriyle ilişki kurmak üzere yetkili bir kişinin delege olarak İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir.
> 5. Ankara'ya çağrılan milletvekillerinin gidişlerinin ertelenmesi ve orada toplananların da hemen İstanbul'a hareketleri hakkında yeniden bildiri yayınlamanız beklenmektedir.

Cemal Paşa'ya şu telgrafı yazdım:

> Ankara'ya gelmenin yanlış yorumlanacağına dair, Harbiye Nâzırı Paşa aracılığıyla gönderilen görüşlerinizi öğrendik. Sorun, vatan

ve milletin yaşamıyla ilgilidir. Meclis'te milli örgüte dayanan, kuvvetli bir grup kurulmaz ve Sivas Kongresi'yle milletin dünyaya duyurduğu kararlar, büyük çoğunluk tarafından bir ilke sayılmazsa, milli birliğimizin sağlayacağı başarılar yok olur. Ülke bir felakete uğrayabilir. Bu nedenle, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları bizim için izlenecek yol olamaz. Amaç, milletin ve ülkenin kurtuluşudur.

Cemal Paşa Genç Komutanları İşbaşından Uzaklaştırmak İstiyor

Cemal Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri kolorduların ve albay rütbesindeki subayları fırkaların başına geçirmek istiyordu. Diğer subayları da Anadolu'da birliklere göndereceğinden söz ediyordu. Bu arzuyu bir prensip olarak ileri sürmüş ve uygulamasına da Harbiye Nezareti eski müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine Yirminci Kolordu Komutanlığı'na ve Nurettin Paşa'yı da Konya'da Miralay Fahrettin Bey'in yerine On İkinci Kolordu Komutanlığı'na tayin etmekle bir oldubitti halinde yapmak istemişti.

Bu sistem uygulandığında, Dünya Savaşı'nda yetişmiş ve kolordu ve fırka komutanlıklarına yükselmiş ne kadar genç paşa ve subay varsa, kuşkusuz tümü bu makamlardan uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü İstanbul'da biriken eski paşa ve subaylar, rütbece, ordu büyük birliklerinin başında bulunan genç komutanların önündeydiler.

Özellikle içinde bulunduğumuz koşullar unutularak, böyle yanlış uygulamaları elbette kabul edemezdik. Bu nedenle Cemal Paşa'ya görüşlerimizi ve atanan yeni kolordu komutanlarının gönderilmemeleri gereğini bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine yardım ve destekle uğraşıyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında görevden alınmıştı. Cemal Paşa, o haksız işlemi düzeltmek istememişti.

Biz, kolordu ve diğer birliklerin komuta makamının değiş-

tirilmesini önlemeye, özellikle milli amaçlara bağlı ve o yolda hareket etmekte bulunan kişileri böyle boş ve kim bilir nasıl bir özel amaca dayanan ilkelere feda etmemeye kesinlikle karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr subayların ve doktorların, bir an önce Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmesini yararlı buluyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya ilk geldiğimiz günlerde, bu sorun üzerinde daha çok ısrar ve acelecilik göstermeye başladı. Sorunu onur sorunu yaptı, istifa edeceğini bildirmekle tehditlere başladı.

Bu sorun üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün komutanlarla yazışarak, dikkatlerini çekmiştim. Ocak ayı başlarında, Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da "Nurettin Paşa atanacak olursa, komutayı terk etmeyerek görevinize devam etmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu konuda yapılacak bildirilerden bize zamanında bilgi veriniz" emrini verdim.

İtilâf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'nden İstekleri

Fransa, İngiltere ve İtalya fevkalade komiserleri, Karadeniz Ordusu Başkomutanı Sir George Milne ile Osmanlı Harbiye Nâzırı arasında geçen birtakım yazışmalara, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çektikten sonra, "Bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkomutanı'nın, Paris'teki Meclis-i Âli'nin kararlarına uyarak verdiği talimatı uygulayacak yerde, görevinin gerektirdiği sorumluluktan kaçınarak, birtakım kabul edilemez mazeretler ve nedenler ortaya koymuştur.

Fevkalade komiserler, Harbiye Nâzırı'nın aldığı vaziyetin yaratacağı vahim sonuçlar hakkında Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini celp etmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkomutanı tarafından bildirilen konferans kararlarının tatbiki için ne gibi önlemler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalade komiserler, olayı öğrenen Müttefikler Meclis-i Âli'sini aydınlatmak üzere, Meclis-i Âli adına verilen emirlerin Harbiye Nâzırı tarafından yapılmaması konusunu, Osmanlı Hükümeti'nin nasıl yorumladığını derhal bildirmesini talep eder" diyorlar.

Osmanlı Hükümeti bu yazıya verdiği yanıtta: "İzmir'in işgalinin nasıl olduğunu, karma komisyonun incelemeleri ve bu incelemeye kadar geçen zamanda Yunan yırtıcılığı karşısında halkın yaşam ve namuslarını korumak kaygısına düştüğünü ve hükümetle ordunun daima inceleme komisyonunun adalet ve insafına güvendiğini ve yalnız akan kanları, geçici de olsa, dindirmek için Osmanlı Harbiye Nezareti'nin General Milne'e 23 Ağustos 1919 tarihli rapor ile öneride bulunmuş olduğunu söylüyor ve bu önerinin, Yunan birlikleriyle Kuvâ-yı Milliye arasına Osmanlı birlikleri koymaktan ibaret olduğunu ve bu önerinin reddedildiğini" söylüyor.

Komiserlerin yazısından anlıyoruz ki, İtilâf Devletleri'nin Karadeniz Başkomutanı Mister George Milne, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na, Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya emri altındaymış gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize söz etmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve kabul edilemez mazeretler ve nedenler ileri sürmüş olmasından dolayı kusurlu görülüyor.

Harbiye Nâzırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu ve niçin yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Kuvâ-yı Milliye engeldir... Kuvâ-yı Milliye, Harbiye Nâzırı'nın ve hükümetin, Başkomutan Mister George Milne'in emir ve talimatlarına uygun olarak verdiği veya vereceği emirlere uymuyor... Demek istiyorlar ki, hükümetseniz, Harbiye Nâzırı iseniz memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve nedenleriniz kabul edilemez.

Bu belgelerden anlaşılması gereken en önemli ve en anlamlı nokta, bence, kabinenin yanıtında, komiserlerin ortaya koydukları noktalara büyük bir tevazu ve nezaketle cevap verilirken, bir şey

asla dikkate alınmıyor. O da Mister George Milne'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne milli örgüte karşı onur sorunları çıkaran Harbiye Nâzırı'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını sağlamak sorumluluğunu üstlenmiş olan kabinenin onuruna dokunmuyor. Bu durumun, kendilerinin onurunu ve devletin bağımsızlığını çoktan delik deşik etmiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bu saldırılara aracı olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insan onurunun ve milli şerefin saldırı altında olamayacağı koşullarda bulunmak gereklidir. Buna önem vermeyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, saldırıya uğramaksızın korunması en büyük namus sorunu olan kutsallıklar hakkında, çoktan saygısız ve duyarsız olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

İnsaf ve Merhamet Dilenmekle Devlet İşleri Görülemez

İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin gelecek kuşakları bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdırlar.

Cemal Paşa'ya, komuta kademesindeki değişikliklere ait noktalarda verdiğimiz yanıttan söz etmiştim. O yanıtın baş tarafındaki diğer konular hakkındaki görüşlerimizi de özetleyeyim.

Asıl konulardaki görüşümüz şuydu:

1. İtilâf Devletleri'nin her biri Türkiye'de çıkarlar sağlamak amacındadır. Bu, Türkiye'de güvenilir bir dayanak noktası bulmayı gerektirir. Yabancıların açıktan açığa karşı çıkmaları ve mutsuz görünmelerinin nedenini, kabinenin tarafsız duruşunda aramalıdır, güçsüz ve dayanaksız olmasında aramalıdır.
2. Kabine, bildiri yayınlamakta acele etmemelidir. Bildiri kabinenin yerini güçlendirdikten sonra yayınlanmalıdır. Kabinenin

güçlü olması, her açıdan Kuvâ-yı Milliye'ye dayandığı görüşünü verecek bir yol izlemesiyle ve bunu dünyaya duyurmasıyla mümkündür.

Meclis toplandıktan sonra ve orada kuvvetli bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" oluştuktan sonra, bildiriye sıra gelebilir. Her halde bildiri, barış delegelerinin yola çıkmasından önce ve fakat grupla görüş birliğinde olarak düzenlenmelidir. Çünkü böyle olmazsa, değerli ve geçerli sayılmayacaktır. Bir de, işe kabul olunacak reformları ilan etmekle başlamak doğru değildir. Tersine, bildiride, milletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun sağlanmasına bağlı olmak üzere yönetim işlerinin genel çizgilerini belirtmek daha uygun olur.

Bu bildiriye temel olacak önemli çizgiler, Sivas Kongresi bildiri ve tüzüğünde vardır. Orada gelecekteki sınırlar, devlet ve milletin bağımsızlığı, azınlıkların hakları, desteğin milletçe nasıl görüldüğü konuları açıktır. Böyle bir bildiri şimdiden hazırlanarak ve Meclis açıldığında çoğunluk grubuyla görüşülerek ilan olunur.

3. Dahiliye Nâzırı'nın istifasıyla kabinede bir kriz çıkmasına neden görülmemektedir. Böyle bir görüşten Dahiliye Nâzırı'nı Sadrazam saymakta olduğunuz anlamı çıkar. Bir kabinede kriz, ancak hükümet başkanının istifasıyla çıkabilir. Kabinenin, Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya bağlı olduğu anlaşılıyor.

   Düşmanların, Meclis'i açtırmak istemeyecekleri tabiidir. Yalnız, Padişah'ın Meclis'i feshetmesi ihtimali akla gelmekte midir? Eğer böyle bir ihtimal varsa, o halde, Meclis'i İstanbul'da dağıtmak ve milleti Meclis'siz bırakmak için mi topluyoruz? Bu yüzden, Padişah'ın bu konudaki görüşlerinin, kurulumuzca kesin olarak şimdiden bilinmesi gerekir ki, milletvekillerini İstanbul dışında, güvenilir bir yerde toplamak için girişimlerde bulunalım! Tersi durumda, "Meclis İstanbul'da toplanması yüzünden dağıtılırsa, bunun sorumluluğu, İstanbul'da toplanması konusunda ısrar edenlere düşecektir."
4. Milletvekillerinin görüş alışverişinde bulunmak için Ankara'ya gelmeleri yararlıdır.

Ankara Halkına Verdiğim Konferans

Beni cidden samimi ve parlak ve güven duygularıyla karşılamış olan Ankara halkıyla daha yakından tanışmak ve onlarla görüş alışverişinde bulunmak bir görevdi. Bu yüzden, görüşmek için davet ettiğimiz milletvekillerini beklediğimiz günlerde, toplanan Ankaralılara bir konferans vermiştim.

Bu konferansta şunlardan söz ettim:

Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye'yle ilgili olanlar da vardı. Zaten yenilen ve antlaşma yapan Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı hayaliyle bir zaman oyalandı.

30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi maddeleri ve özellikle bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşli bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın kalan bölümünü de düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya yeterli idi!

İstanbul'da, birbirini izleyen, aciz kişilerden oluşan kabineler, şerefsiz, onursuz, aşağılık görünümleriyle masum ve uysal milletin simgesi sayıldı, değerli görünmemeye başlandı. Bu yüzden, dünyanın uygar devletleri, uygarlık gereklerini unutacak kadar saygısız oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde bütün dünyada yapılan en mantıksız propagandalar her zamandan çok dinlenir oldu.

Dokuz aydan beri başlayan milli uyanış ve eylemler, görünümü değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, oluşan birliği korursa ve bağımsızlığı için fedakârlıktan çekinmezse başarı kesindir. Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar, milletin elde edeceği amaçlar için temeldir.

Ferit Paşa Kabinesi'ni düşüren millettir. Fakat Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni iktidara getirmiş olmak sorumluluğu millete ait değildir. Yine de anlaşmış durumdayız.

Ankara'ya Gelen Milletvekilleri

Milletvekilleri, aynı günde ya da günlerde toplu olarak bulunamadılar. Tek tek ya da küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu kişilerin

ya da kurulların tümüne, ayrı ayrı, hemen aynı esas noktaları, günlerce tekrar ve yine tekrar etmek zorunluluğu doğdu.

Her şeyden önce moralin yüksek tutulması gereklidir. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı beslemek üzere, ilk olarak, iç ve dış durumun güven verici nitelikte ve gelişmekte bulunan noktalarını ve yönlerini araştırarak açıklamaya çalıştık. Sonra, belirli amaç etrafında bilinçli ve kararlı birliğin, sarsılmaz güç olduğu gerçeğini yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun bekasının ve mutluluğunun ancak emel birliğinde bulunmasına bağlı olduğunu anlattık. "Vatanın kurtuluşu, bağımsızlığın sağlanması" hedefine yönelik milli birliğimizin, temelli, düzgün bir örgütün varlığına ve bu örgütü iyi yönetmeye bağlı, beyinlerin, enerjilerin bir beyin ve bir enerji halinde birlikte ve kaynaşmış bir duruma gelmesine bağlı olduğunu söyledik. Bu nedenle, İstanbul'da açılacak Meclis'te, güçlü, dayanışma halinde bir grup kurulması gerekliliğini ortaya koyduk.

Millet, ancak devletlerin çöküş zamanlarında tarihin yazdığı çok önemli ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve kaderini kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin geleceği bilinmezlik ve tehlikelerle doludur.

Türk milleti, bu hakikati anlamaya başlamıştı. Bu kavrayış sonucu kurtuluş umudu veren, her içten işarete koşmaktaydı. Ancak uzun yılların uyuşturucu yönetim ve eğitiminin, bir toplumu bir günde, bir yılda kurtarabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Bu nedenle, gerçeği bilenler, elinden geldiği kadar, bireyi olduğu milleti aydınlatarak onlara kurtuluş hedefine yürümekte yol göstericiliği, en büyük insanlık görevi bilmelidirler.

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan en temel, en belirgin arzu ve inanış ortaya çıkmıştı: Kurtuluş!..

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Nitekim Erzurum ve Sivas kongrelerinde milli arzu belirginleştirilmiş ve söylenmişti.

Bu kongrelerin ilkelerine bağlı olduklarını bildirdikleri için milletçe milletvekili seçilen kişiler, her şeyden önce bu temellere bağlı kişilerden ve bu ilkeleri ilan eden örgüte bağını gösterir adda bir grup yapacaktı: "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu*"... İşte bu grup, milli örgüte ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin kutsal emellerini cesaretle söyleyecek ve savunacaktı.

Misak-ı Milli Hazırlanıyor

Milletin emellerinin ve amaçlarının, kısa bir programa temel olacak biçimde, toplu olarak söylenmesi de görüşüldü. Misak-ı Milli adı verilen bu programın ilk karalamaları da bir fikir vermek amacıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu temeller gerçekten toplu olarak belirlenip yazılmıştır.

Her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve anlayışta birlik olarak ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde, "*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu*" diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durum ve yeteneğinde bulunan kişiler inançsızdılar, korkaktılar, cahildiler.

İnançsızdılar, çünkü milli emellerin gerçekliğine ve kesinliğine ve bu emellerin dayanağı olan milli örgütün güçlülüğüne inanmıyorlardı.

Korkaktılar, çünkü milli örgüte bağlılığı tehlikeli görüyorlardı.

Cahildiler, çünkü tek kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını anlayamıyorlardı. Padişah'a yaltaklık ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak, büyük amaçların elde edilebileceği gafletini gösteriyorlardı.

Bundan başka, nankör ve bencildiler. Milli düşünce ve milli örgütün kısa bir zamanda sağladığı onur ve varlığı küçümsüyorlardı. Ulaşılan durumun kolayca elde edildiğini sanmakla çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sivas'ta söylenmiş, belirlenmiş bir adı aynen kabul etmek alçalma olmaz mıydı? O addan daha anlamlı ad mı yoktu?

Evet, işittik, varmış: "Felâh-ı Vatan Grubu".

Ankara'da Toplanmak

Ben, Meclis'in İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Bu gerçekleşince alınacak önlemleri de kararlaştırmıştım. Hazırlığımız da başlamıştı. Ankara'da toplanmak...

İşte bu görevi yaparken, milletçe yanlış anlamaların önüne geçmek için, önlem olarak da bir şey düşünmüştüm. Meclis başkanı seçilmek. Bundan amaç, dağıtılan milletvekillerini, Meclis başkanı sıfat ve yetkisiyle davet etmekti. Gerçi bu önlem ancak görünüşü korumada ve geçici olarak yararlıydı.

Gerçekte, İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin zaman kazanılacak ve geçici olarak bulunmuyormuşum gibi konum alınacak ve işlem düzenlenecek ve Meclis, başkan vekilleri aracılığıyla yönetilecekti.

Bu önlemin uygulanması, doğaldır ki, Meclis'e giden, gerçeği kavraması gereken arkadaşların çaba ve çalışmasıyla olabilecekti.

Bu konuyu gerekenlere söyledim. Bakış açımı ve görüşümü doğru buldular. Bu yolda çalışacaklarına söz vererek İstanbul'a gittiler.

Fakat pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan başkasının bu düşünceyi dile bile getirmediklerini öğrendim.

Bu sorunda geçerli olan bir yargı ve mantık şu imiş... Bunca milletvekilleri içinde Meclis başkanı olacak değerde bir adam yok mudur ki, hazır olmayan bir milletvekilini başkan seçeceğiz... Meclis'i oluşturan sayın üyeleri bu kadar değersiz göstermek düşmanların gözünde kötü etki yapmaz mı?

Diğer bir mantık da Meclis Başkanlığı'na Kuvâ-yı Milliye başkanını seçmek daha ilk günden, Meclis üzerine kuşku ve saldırıyı çekmeye bahane vermektir. Akıl işi olamaz.

Bu tür yorumlarda bulunanların pek de uzak insanlar olmadığını görenler, sessiz kalmayı tercih etmişler...

Bu önlemin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir zorlukla karşılaştırmıştır.

Anadolu'daki Yabancı Subayların Tutuklanması

Yabancıların İstanbul'da saldırılarını artırarak nâzır ya da milletvekillerinden bazılarını tutuklamaya başlamaları olasılığını da düşünerek, karşılık olmak üzere, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre önlem alınması gereğini, 22 Ocak 36 tarihinde, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu komutanlarına, özel olarak şifre ile emrettim.

Meclis Başkanlığım Sakıncalı Görülüyor

Milletvekilleri İstanbul'da toplandıklarından bir hafta sonra, başkanlık divanı seçimi hakkında ve Meclis Başkanlığı'na ilişkin görüş alışverişine başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı yararları olacağından bir önlem olarak görmüş ve gereken kişilere bu görüşümü bildirmiştim. İşte, bu sorun üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde Rauf Bey'in yazdığı yazılarda, birtakım yorumlardan sonra, "Biz pek büyük sakınca doğuracak olan bu işi ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte ve "... özel, gizli bir toplantıda tekrar söz konusu oldu. Şeref Bey, seçilmenizin yararlarından söz etti... Seçim konusunda oylar dağılır, tekrar kesinlikle hissedildiğinden, milletin başında, Meclis'e koruyucu olarak kalmayı zaten tercih ettikleri tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkınızda içten gösterilere tanık olduk. Meclis'teki toplantıda Reşat Hikmet Bey başkan ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve hoca Abdülaziz Mecdi Efendi ikinci başkan yardımcısı seçildi" haberi verilmekteydi.

Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi'nin zorla düşürüldü-

ğünü biliyoruz. Meclis Başkanlığı'na seçilen Reşat Hikmet Bey'in bir nedenle yabancılar tarafından tutuklandığını öğrenmiştik. İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmasının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 tarihli yazısıyla bildiriliyordu. Bu durumdan Kuvâ-yı Milliye karşıtlığı, Meclis'in feshi olasılığı, bu nedenle milli savaşa girişmek zamanının daha yakın olduğu ortadaydı. Fakat bu gerçeği gören azdı.

Rauf Bey'e 7 Şubat 1920'de şu görüşleri bildirdik: Milletvekilleri, İstanbul'un iç ve dış etkisiyle barışa yönelik amacı ihmal ederek, bağlılık, makam, kıskançlık, korku gibi etkenlerle ayrılığa düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok milletvekilinden oluşan bir çoğunluk sağlayabilmek için kendi düşünce ve inançlarından sürekli olarak fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasıyla hükümet ve çeşitli çevrelerde etkilerini bütünüyle yitirmişlerdir. Dengeyi bozmamak kaygısıyla devam edilirse, milli emellere aykırı ve çeşitli hırslara araç olmalarına, milli sorunlara karşı kararlar almalarına engel olamamaktan korkulur. Bu duruma karşı önlem budur: İlkelerimize tamamen bağlı arkadaşlardan oluşan, azınlıkta da kalsa, bir kurulla yetinmek... Bunun sakıncası uysallıktan azdır. Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lazımdır. Kesinlikle mücadele etmek lazımdır.

Kabineyi Düşürmek Gereği

Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir sorun çıkmasından çekinerek düşürememiş ve değişiklik yapılan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne güvenoyu vermiştir.

Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın ve kabinesinin gizli niyetlerini ve utanmazlığını gösteren bir belge de şudur:

> Sonradan Meclis-i Mebusan'da okunup ve büyük çoğunlukla onaylanan hükümete güvenoyu verilen programın önemli noktalarından biri de, Meclis toplanarak her türlü milli isteğin biricik gerçekleştirme yeri olarak çalışmaya başladığından, meşrutiyet hükümlerinin her tür engel ve etkiden uzak olarak

> işlemesi gereken ülke içinde, Meclis'ten başka yerde, –milli irade adına söz söylemeye artık olanak kalmadığından– hükümet işlerine müdahale şeklinde her türlü eylemin cezalandırılacağı bildirilir.

Sadrazamın bu bildirisi üzerine biz de şu bildiri ile milletin dikkatini çekmeyi gerekli gördük:

> Milli iradenin yasal yeri olan Meclis'i açarak milli egemenliği güçlendirmeyi başaran derneğimizin en önemli ve en temel görevlerinden biri de milli isteklere uygun bir barışın imzalanmasına kadar milli birliği korumaktır. Derneğimizin her zorluğu yenerek vatanı ve milleti kurtarmak yolundaki çalışmalarını, milli isteğin elde edilmesine kadar, daha büyük bir kararlılık ve inançla sürdürmesi gerekli bulunmakla, yaşam ve varlıktan ibaret olan milli örgütün, vatanın her köşesine yayılmış bir biçimde örgütlenmesine eskisi gibi devamını bütün genel merkezlere ve yönetimlere bildiririz.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar saldırıya geçtiler. Gölcük Yaylası'yla Bozdağı'nı işgal ettiler.

İşte bu olay üzerine Ali Rıza Paşa'nın, makamını daha fazla korumaktan vazgeçerek düşünebildiği tek çare, hemen istifa edip bu sorumluluktan yakayı sıyırmak olmuştur.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Başkomutan Mister George Milne'in emirlerini uygulayamadığından dolayı en sonunda kabineden atılmamış mıydı? Aynı durum Ali Rıza Paşa'ya uygulanmaya kalkışıldığında kendisini Padişah'ın koruyabileceğine güvenebilir miydi? Böyle bir durumda İstanbul'daki Meclis'e güvenebilecek miydi? Bu nedenle, kendisi için istifadan daha iyi bir şey olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır. Ali Rıza Paşa, bu istifasını, kabineye ilk saldırı olduğunda yapması lüzumu hakkında uyarıda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana yararlı olacağını söyledi. Meclis de bu cahilce görüşü onaylayarak onu yerinde tuttu. Acaba, yapması istenen

söz konusu görev, Yunanlıların saldırı hazırlıklarını tamamlayarak vatanın kutsal topraklarından bir bölümünü daha çiğnemek ve vatandaşlardan bir bölümünü daha süngüler altında inletmek için muhtaç olduğu fırsatı ona vermek miydi?

Önlemler Almamız İsteniyor

4 Mart günü, gerek İsmet Paşa'dan ve gerek başkalarından aldığım bilgiler üzerine, durumu bütün ordulara ve örgüt merkezlerimize ve millete bildirdim. Meclis Başkanlığı'na da şunu yazdım:

> Meclis Başkanlığı'na
> İtilâf Devletleri'nin birbirini izleyen müdahaleleri karşısında, sonunda Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis'e istifasını verdiği üzüntüyle öğrenilmiştir. Aydın cephesinde vatanı istila etmeye çalışan düşmanla Kuvâ-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr çocuklarının naaşlarını gömmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir yetki tarihin emrettiği bu görevden milletimizi alıkoyamayacaktır. Vatana ve tarihe karşı üstlendiğiniz büyük sorumluluğu ve bütün dünyanın Meclis görüşmelerimize yönelen dikkatli bakışlarını düşünerek, milletin fedakâr kararlılığına uygun kararlar alınacağına inandığımızı ve vatanseverce çalışmalarınızda bütün milletin destek olduğunu bildiririz.

Bundan başka, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk genel merkezlerine ayrıca şu bildiriyi de gönderdik:

> İtilâf Devletleri'nin tahammül edilmez müdahale ve baskılarından dolayı kabine, 3 Mart, dünkü gün istifa etmiştir. Öğrendiğimize göre kabinenin düşürülmesi, Ferit Paşa'nın ya da ona benzer birinin iktidara getirilmesi ve İstanbul'da yabancı emellerine hizmet eden bir hilafet şurası kurulması temeli üzerinde dış düşmanlar tarafından yönetilen ve muhalif partilerin aracılığıya oluşturan bir komitenin çabaları sonucudur. Yani komitenin çalışmalarına alan hazırlamak için, İtilâf Devletleri, önce kabineyi istifaya mecbur edecek baskıları yapmışlardır. Durumun kötüleşmesi karşısında, Meclis, gereken etkili giri-

şimlerini sürdürmektedir. Ancak bu girişimlerin fiilen desteklenmesi için, hızlıca milli istekleri sağlayamayacak bir kabine başkanına milletin tahammül edemeyeceğini oldukça şiddetli bir dille Padişah'a, Meclis başkanına ve basına bildirmek gereklidir. Bu telgrafın gelişinde, dakika kaybedilmeyerek bu biçimde telgraflar hazırlanıp ve bu gece her ne olursa olsun çekilmesi ve buraya da yarın sabaha kadar bilgi verilmesini önemle rica ederiz.

Verdiğimiz talimat gereğince ülkenin her tarafından, milletin her katından 4/5 Mart gecesinden başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri Padişah ve Meclis'te istenen etkiyi yaptı.

Sonunda 6 Mart günü, kim ve ne olduğunu öğrenemediğim bir kişi tarafından şu haber verildi:

Sadrazamlık görevi, Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya verilmiştir.

Rauf Bey'in de aynı günde fakat henüz kabine başkanı belirlenmeden çektiği telgraf:

Dün gece İzzet ve Salih paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık görevi verilmemiştir. Vekâlet eden kabinede kimin olacağını bilmiyor. Eski Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'in saray ile Fransa ve İngiltere büyükelçilikleri arasında gidip gelmekte olduğu haber veriliyor. Bir söylenti onun makama getirileceği merkezindedir. Önceki gece Padişah, Tevfik Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa'yı kabul ile beşten ona kadar görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanı'nda Ali Kemal ve eski Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali de olduğu halde uzun görüşmeler yapıldı. Daha sonra Rahip Frew'un katılımıyla Ali Kemal'in evinde görüşmeler sürdürüldü. Celâlettin Arif Bey, dün dörtte Padişah'ın huzuruna kabul edildi ve krizin devamına tahammül edilemeyeceği ve ülkenin ve milletvekillerinin güvenini kazanmış bir kabinenin bir an önce iktidara getirilmesi için yapılan birçok isteğe Padişah, durumun nezaketini aynı biçimde gördüğünü ve Kuvâ-yı Milliye'nin gerekliliğini açıkladıktan sonra, içte ve

> dışta güven verebilecek bir kişiyi atama konusunun, pek acele mümkün olamayacağı ve Pazara kadar düşünmek gerektiği biçiminde yanıt vermişler. Bundan anladığım, Padişah'ın İngilizlerle görüşmekte olduğu ve Londra'dan yanıt beklediğidir. Her durumda kriz derindir, İngilizlerden beklentileri istediği gibi olursa hatta Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesi uzak görülemez. Özetle, şimdiye kadar Padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit paşalardan başka kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile görüşmesi de gizli olmuştur. Saraya mensup, güvendiğimiz biri, Perşembe günü Padişah'ın pek yakınları adına beni özel olarak gördü ve düşüncemi sordu.

Rauf Bey'in son yazısına da şu yanıtı vermiştim:

> Kabineye güvensizlik oyu vererek saldırının tarafınızdan yapılması o kadar kuvvetli bir nedene dayandırılamayacaktır. İngilizlerin tutuklama kararına karşı Meclis'in cesurca sonuna kadar görevine devamı pek yararlıdır. Ancak sizinle birlikte, varlıkları gelecek girişim ve eylemlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların, sonuçta, bize katılmaları kesinlikle sağlanmalıdır. Tersi durumda, grubun birlik ve kararlılık çerçevesinde davranmasını düzenleyebilecek kişilerin şimdiden görevlendirilerek sizlerin hemen buraya gelmesi gerekmektedir. Buraya gelecek kişilerin ülkeyi temsil etme niteliğini taşıyanlarla, gereğinde hükümet kuracak ve yönetecek kişilerden olması önemlidir.

İstanbul'daki Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenlerinin Tutuklanması

Rauf Bey'i ve diğer kişileri tam zamanında davet etmiş olduğumuz, olaylar ile, hem de üç dört gün geçmeden kanıtlandı. Fakat ne yazık ki bu davetimiz ciddiye alınmadı. Rauf Bey, Vasıf Bey gibi kişiler, en sonunda İngilizlere boyun eğerek, Malta'ya gittiler.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve önlemlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kişilerin Ankara'ya

gelmeyi uygun bulmayıp, İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki neden ve mazeret, gerçekten incelenmelidir. Gerçekten de, Türkiye'nin durumunun ve geleceğinin kuşkulu ve karanlık göründüğü düşüncesiyle, bu karanlık tehlike içine atılanların korkunç bir sonla karşılaşmaları kuruntusunun etkisinin altında, en sonunda herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere, düşmana teslim olmayı seçebilecekleri uzak görülemez. Bununla birlikte, ben burada böyle ağır bir yargıda bulunmak istemem. Bu görüşe dayanarak, bu kişileri Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan girişimlerde bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul'un İşgali

İstanbul'da Onuncu Fırka Komutanı'ndan Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanlığı'na 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir yazı geldi.

> Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına taşınan Ocak'ın bu yeni taşındığı bina, dün öğleyin İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir efendim. 9 Mart 1920

16 Mart 1920 günü öğlenden önce saat onda, makine başında şöyle bir telgraf çekildi:

> Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonuçta şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Manastırlı Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşun kalemiyle "Hızla kolordulara benim imzamla M. Kemal" işaretini koyduktan sonra bu telgrafı yollayana sormaya başladım. Manastırlı Hamdi Efendi sürekli olarak bilgi vermeye devam etti.

Bu vatansever ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felaketinden kim bilir haber almak için ne kadar bek-

leyecektik. İstanbul'da bulunan bakan, milletvekili, komutan, örgütümüz üyeleri içinden bir kişinin çıkıp vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki hepsini heyecan kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki ne söylenebilir? Telgraf Memuru Hamdi Efendi daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğu görevinde bulunmuştur. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü yerine getirmek milli bir görevdir.

Bu durum üzerine her şeyden önce gerçekleşmesi beklenen bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim:

> Bugünkü duruma göre, milletimiz çağdaş dünyanın insanlık duyguları taşıyan vicdanlarından ve bütün İslâm dünyasının duygudaşlığından emin olmakla beraber, bir süre için dost olsun, düşman olsun bütün resmi dış dünyayla geçici olarak ilişkilerimizi keseceğiz.
>
> Bugünlerde vatanımızda yaşayan Hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz insanca davranışların değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı devletin, gerçek ya da görünüşte, himayesini görmeyen Hıristiyan ahalinin güven ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmeleri, ırkımızın yaratılışında var olan uygarlığı kesinlikle gösterecektir. Vatanın çıkarlarına aykırı eylemleri görülenler ve ülkenin huzur ve güvenliğini bozanlar hakkında, din ve milliyetine bakılmayarak, yasaların eşit ve şiddetli uygulanması ve devlet görevlilerine itaat edenler ve uyrukluk ödevlerini yerine getirmede kusur etmeyenler hakkında da merhamet ve şefkatle işlem yapılması, özellikle bildirilir ve bu konuların bütün ilgililere ve halka hızla bildirilmesini rica ederiz.

İtilâf Kuvvetlerinin Tebliği

İtilâf kuvvetleri İstanbul telgraf merkezini işgal ettikten sonra memlekete telgrafla bir resmi tebliğ yapmak istediler. Tarafımızdan yapılan uyarı üzerine –bazı merkezler dışında– bu tebliğ alınmadı.

Beş buçuk yıl önce Osmanlı ülkesinin kaderini her nasılsa ele geçirmiş olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin ileri gelenleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ni ve halkı Dünya Savaşı'na soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasetin sonuçları ortadadır. Osmanlı Devleti ve halkı, bin türlü felaket geçirdikten sonra, öyle bir yenilgiye uğradı ki, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin ileri gelenleri bile bir antlaşma imzalayarak kaçmaktan başka bir çare bulamadılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev eski Osmanlı ülkesinin bütün ahalisinin, cins ve mezhep ayırmadan, mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve ekonomik yaşamlarını düzeltecek bir barışın temellerini atmaktı. Barış Konferansı bu görevin yerine getirilmesine uğraşırken, kaçmış *İttihat ve Terakki* yöneticilerinin etkisi altındaki bazı kişiler, milli örgüt adı altında bir düzen kurarak ve Padişah ile hükümetin emirlerini hiçe sayarak, savaşın üzücü sonuçlarından büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, çeşitli azınlıkları birbirine düşürmek, yardım bahanesiyle halkı soymak gibi eylemlere kalkıştılar ve böylece barış değil, adeta yeni bir savaş dönemini açmayı istediler. Bu kışkırtmalara karşın Barış Konferansı görevini sürdürmüş ve sonunda İstanbul'un Türk yönetiminde kalmasına karar vermiştir. Bu karar bütün Osmanlı halkının kalplerine huzur verecektir. Ancak bu kararlarını Bâbıâli'ye bildirdikleri zaman, uygulanmasının ne gibi koşullara bağlı olduğunu da hatırlattılar. Bu koşullar, Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye sokmamak ve bugün İtilâf Devletleri askeri kuvvetlerine yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermekti. İstanbul Hükümeti bu uyarıya karşı bir dereceye kadar iyi niyet göstermiş ise de, Teşkilât-ı Milliye adı altında hareket eden kişiler, ne yazık ki kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler. Tersine, hükümeti kendi hareketlerine ortak etmeye kalkıştılar. Herkesin büyük bir hevesle beklediği barış için büyük bir tehlike oluşturan bu duruma karşı, İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlamak için, gerekli önlemleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular.

Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar, bugün uygulamaya konulduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır:

1– İşgal geçicidir. 2– İtilâf Devletleri'nin niyeti, saltanatın nüfuzunu kırmak değil, tersine, Osmanlı yönetiminde kalacak bölgelerde o nüfuzu güçlendirmektir. 3– İtilâf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat tanrı korusun, taşrada kargaşa ya da katliam gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir. 4– Bu nazik zamanda, Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, herkesin görevi kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına hizmet etmek, Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye'nin kurulması için son bir umudu çılgınlıklarıyla mahvetmek isteyenlerin kandırmalarına kapılmamak ve halen başkent kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır.

Yukarıda sözü edilen kışkırtmalara katılan kişilerin bazıları, İstanbul'da tutuklanmıştır. Onlar doğal olarak kendi eylemlerinden ve daha sonra o eylemlerin sonucu ortaya çıkabilecek durumlardan sorumlu tutulacaktır.

İşgal Kuvvetleri

Bu tebliğ dolayısıyla derhal şu genelgeyi yayınladım:

İstanbul'un, İtilâf Devletleri tarafından çarpışmalı olarak zorla işgali gerçekleşmiştir. Bu suikasttan yararlanarak birçok hainler milleti kandırmaya çalışacaklardır. Nitekim resmi tebliğ adı altında imzasız bazı bildirilerin yayınlanmak istendiğini duyuyoruz. Yanlış hareketlere yol açmamak ve gerçeklere aykırı heyecanlar yaratmamak üzere bu gibi söylentilere kesinlikle önem verilmemesi gereklidir. Gerçek durumu izleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, milleti bilgilendirecektir.

Aynı günde millete şu bildiriyi yayınladım:

İtilâf Devletleri'nin şimdiye kadar ülkemizi bölmek için giriştikleri çeşitli önlemler ortadadır. İlk olarak, Ferit Paşa ile anlaşarak milleti savunmasız bir halde yabancı yönetimine esir

etmek ve ülkenin çeşitli bölgelerini galip devletler sömürgeleri arasına katmak düşünülmüştü. Kuvâ-yı Milliye'nin milletin desteği ile bağımsızlığı savunmak konusunda gösterdiği kararlılık, bu düşünceyi altüst etti. İkinci olarak, Kuvâ-yı Milliye'yi kandırıp ve onun izniyle doğuda bir üstünlük siyaseti izlemek için Heyet-i Temsiliye'ye başvuruldu. Heyet, milletin bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğü sağlanmadıkça ve özellikle işgal bölgeleri tahliyeye başlanmadıkça, hiçbir görüşmeye yanaşmadı. Üçüncü olarak, Kuvâ-yı Milliye ile işbirliğinde bulunan görevlilerin uygulamalarına müdahale etmekle milli birliği sarsmak ve hainçe muhalefetleri kışkırtmak yolu izlenildi. Milli birliğin oluşturduğu dayanışma ve direnç karşısında bu hücumlar da eridi. Dördüncü olarak, ülkenin kaderi hakkında endişe verici kararlar verildiğinden söz edilmekle, kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusunu ve ülkesini savunmak uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milletimizin kararlılığı önünde, bu tehditler de bir şeye yaramadı. Sonunda bugün, İstanbul'u zorla işgal etmekle, Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık yaşamına son verildi. Yani, bugün Türk milleti, uygarlığının, yaşam ve bağımsızlık hakkının ve bütün geleceğinin savunmasına çağrıldı. İnsanlık dünyasının övücü bakışları ve İslâm dünyasının kurtuluş emelleri, hilafet makamının yabancı etkisinden kurtulmasına ve milli bağımsızlığın geçmişimize layık bir inanç ile savunulmasına bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve vatan mücadelesinde Allah'ın yardımı bizimledir.

Olağanüstü Yetkili Meclis

16 Mart'ta İstanbul'un işgali gerçekleşince aldığım önlemler arasında, Eskişehir ve Afyon'daki yabancı birliklerin silahtan arındırılması ya da uzaklaştırılması ve Geyve, Ulukışla civarlarında trenyolu hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması da vardı. Bu önlemler içinde en önemlisi, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Meclis'in Ankara'da toplanmasını sağlamaktı.

Ben ilk yazdığım müsveddede "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak Meclis'in rejimi değiştirmek

yetkisiyle ilk anda donatılmış bulunmasını sağlamaktı. Fakat bu deyimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayamadığım için, ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışık olmadığı bir deyimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis" deyimini kullanmakla yetindim.

> Başkentin de İtilâf Devletleri tarafından resmen işgali, yasama, yargı ve yürütmeden oluşan devlet güçlerini bozmuş ve bu durum karşısında iş görmeye olanak kalmadığından, hükümete resmen bildirilerek, Meclis dağılmıştır. Şu halde, başkentin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlayacak önlemleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in, Ankara'da toplantıya daveti ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclis'e katılmaları zorunlu görülmüştür. Bu nedenle, aşağıdaki talimat gereğince, seçimlerin yapılması, sizlerden beklenmektedir:
>
> 1. Ankara'da, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis, milletin işlerini görmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
> 2. Bu Meclis'e üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri hakkındaki yasal koşulları taşımalıdır.
> 3. Seçimlerde livalar esas kabul edilecektir.
> 4. Her livadan beş üye seçilecektir.
> 5. Her livada, ilçelerinden toplayacağı ikinci seçmenlerden ve merkez ikinci seçmelerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından ve illerde il yönetim kurullarından ve il idare meclisiyle il belediye meclisinden ve il merkezi ve merkeze bağlı ilçe ikinci seçmenlerinden oluşan bir meclis tarafından, aynı günde ve aynı oturumda yapılacaktır.
> 6. Bu meclis üyeliğine, her parti, örgüt ve dernek tarafından aday gösterilebileceği gibi, her bireyin de bağımsız olarak adaylığını koymaya hakkı vardır.
> 7. Seçimlerde, her yerin en büyük devlet memuru, başkanlık ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.

8. Seçim, gizli oy ve mutlak çoğunluk ile uygulanacak ve oy sayımı, seçim kurulunun içlerinden seçeceği iki üye tarafından, fakat kurulun gözü önünde yapılacaktır.
9. Seçim sonucunda, bütün üyelerin imza ve mühürleriyle üç kopya tutanak düzenlenecek, bir kopyası yerinde alıkonularak diğer iki kopyasından biri seçilen kişiye verilecek ve diğeri Meclis'e gönderilecektir.
10. Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra, Meclis tarafından kararlaştırılacaktır. Ancak yolculuk ödeneği, seçim kurullarının belirleyeceği miktar üzerinden, hükümet dairelerince sağlanacaktır.
11. Seçimler, on beş gün içinde yapılacak, Ankara'da Meclis'in toplanması için seçilenler hareket edecek ve sonuç derhal bildirilecektir.

Bir hafta içinde, çeşitli yönlerden Ankara'ya gelmekte olan milletvekilleriyle, telgraf yoluyla haberleşildi. Kendilerine üzüntülerinin giderilmesine, morallerinin güçlendirilmesine yönelik bilgiler verildi. İstanbul'da görüşlerimizi takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve çeşitli uyarılarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda örgütlenmeyip, *Karakol Cemiyeti*'nin ortaya çıkması için çalışanların başları Malta'ya gitmiş ve İstanbul'da, üyelerinden ve çalışmalarından eser kalmamıştı. Orada yeniden örgütlenmek için çok çaba ve para harcandı.

19 Mart 1920 tarihli talimat gereğince, memleketin her tarafında seçimler, süratle ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız bazı yerlerde tereddüt ve engellemeler görüldü ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet, tereddüt ve dirençlerinde ısrar gösterdiler. Sonunda bütün milletvekilleri, Büyük Millet Meclisi'nde, bütün milletin, ülkenin temsilcisi olarak bulundular.

Büyük Millet Meclisi Toplanıyor

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı için çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki

yerlerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşma eğilimi gösteren gericilik ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaları durdurmaya çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve durumu henüz gereği gibi anlayamayan milletvekillerini, ürkütecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi olaylarla Meclis'in toplanamaması gibi kötü ihtimallerin ortaya çıkmaması için çareler düşünüyordum. Bunun için, Meclis'in açılmasında pek çok acele ediyordum. Sonunda, gelebilmiş milletvekilleriyle yetinerek, Meclis'in, Nisan'ın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 tarihinde yayınladığım bildiri, o günün duygu ve düşüncelerine ne derece uyulmak zorunda bulunulduğunu gösterir bir belgedir:

1. Allah'ın izniyle, Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazını müteakip, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.
2. Vatanın bağımsızlığı, hilafet ve saltanatın kurtuluşu gibi en önemli ve yaşamsal görevi yerine getirecek olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle o günün kutluluğundan yararlanılacak ve açılıştan önce bütün milletvekilleri ile Hacıbayram-ı Veli Cami-i Şerif'inde Cuma namazı eda olunarak Kuran'dan ve namazdan da feyz alınacaktır. Namazdan sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerifi taşıyarak toplantı salonuna gidilecektir. Oraya girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende, Cami-i Şerif'ten başlayarak toplantı salonuna kadar, Kolordu Komutanlığı'nca askeri birlik hazır bulundurulacaktır.
3. O günün kutsallığını belirtmek için bugünden başlayarak il merkezinde valinin düzenleyeceği hatim ve Buhari-i şerif okunacak ve hatm-i şerifin son bölümü Cuma günü namazdan sonra toplantı salonunun önünde tamamlanacaktır.
4. Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı biçimde, bugünden başlayarak, Buhari ve Kuran okunmasına başlanılarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ okunacak ve hutbe okunurken, padişahımızın adı anılırken, onun ve

ülkenin bütün uyruklarının bir an önce kurtuluşu için dua edilecek ve Cuma namazından sonra da hatim duası bitirilerek hilafet ve saltanatın ve vatanın kurtuluşu maksadıyla yapılan çalışmaların önem ve kutsallığı ve her bireyin kendi vekillerinden oluşan bu Büyük Millet Meclisi'nin üstleneceği vatan görevini yerine getirme zorunluluğu hakkında vaazlar verilecektir. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel törenden ve camilerden çıkıldıktan sonra, ülkenin her tarafında, hükümet konağına gelinerek, Meclis'in açılmasından dolayı tebrikler yapılacaktır. Her tarafta, Cuma namazından önce, uygun biçimde mevlit okunacaktır.

5. Bu bildirinin hemen yayınlanması için her araca başvurulacak ve hızla en ıssız köylere, en küçük askeri birliklere, ülkenin tüm kurum ve kuruluşuna ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılarak çoğaltılacak ve parasız olarak dağıtılacaktır.

Milli Siyaset

Meclis'in açıldığı ilk günlerde Meclis'e, içinde bulunduğumuz durumu ve koşulları açıkladım ve izlenmesini gerekli gördüğüm noktalardaki görüşlerimi de söyledim. Bu görüşlerin en önemlisi, Türkiye'nin, Türk milletinin izlemesi gereken siyasal ilkelerle ilgiliydi.

Osmanlılar döneminde, çeşitli ideolojiler izlenmişti ve izleniyordu. Ben, bu siyasal ideolojilerin hiçbirinin, yeni Türkiye ideolojisi olamayacağına inanmıştım. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım.

Doğu toplumlarının Batı toplumları üzerine saldırısı, tarihin belli başlı bir evresidir. Doğu toplumları arasında, Türklerin başta geldiği ve en kuvvetli olduğu bilinir. Gerçekten de Türkler, İslâmiyet'ten önce ve sonra, Avrupa içerisine girmişler, saldırılar, istilalar yapmışlardır. Batı'ya saldıran ve istilalarını İspanya'da

Fransa sınırlarına kadar götüren Araplar da vardır. Fakat her saldırıya karşılık, daima karşı saldırı düşünmek gerekir. Karşı saldırı ihtimalini düşünmeden ve ona karşı güvenli önlemler almadan hareket edenlerin sonu, yenilmek ve ezilip yok olmaktır.

Selçuklu Devleti enkazı üzerinde kurulan Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu dönemlere bakalım. Osmanlı padişahları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurmak girişiminde bulunmuş olan vardı. Yine, bu hükümdarlardan biri, bütün İslâm dünyasını bir noktaya bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu istekle Suriye'yi, Mısır'ı ele geçirdi. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı ele geçirmek hem İslâm dünyasını yönetimi altına almak gayesini izledi. Batı'nın sürekli karşı saldırısı, İslâm dünyasının hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle emperyalist düşüncelerin aynı sınır içine aldığı çeşitli öğelerin uyuşmazlıkları, sonunda benzerleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin çöplüğüne attı.

Çeşitli milletleri, ortak bir ad altında toplamak ve bu çeşitli kitleleri aynı haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Fakat aldatıcıdır. Hatta hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri bir devlet halinde birleştirmek de, ulaşılamayacak bir hedeftir. Bu, yüzyıllarca, insanların çok acı, çok kanlı olaylarla ortaya koyduğu bir gerçektir.

Panislâmizm, Panturanizm siyasetinin başarılı olduğuna ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan, emperyalist devlet kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır. İnsanlara her türlü özel duygu ve bağlarını unutturup, onları kardeşlik ve tam bir eşitlik çerçevesinde birleştirerek, insanca bir devlet kurmak teorisi de kendine özel koşullara sahiptir.

Bizim açıklıkla ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal ideoloji, milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılla-

rın beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında hayalperest olmak kadar büyük yanlış olamaz. Tarihin dediği budur, bilimin, aklın, mantığın dediği de böyledir.

Hükümetin Kurulması

Meclis'e önerdiğim önemli bir konu da hükümet kurma sorunuydu. Bu sorunun ve bu konuda öneride bulunmanın, o dönem için ne kadar nazik olduğunu bilirsiniz.

Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin çöktüğünü ve kaldırıldığını düşünerek, yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünceler, henüz padişah ve halifenin mazur durumda bulunduğu merkezindeydi. Hatta Meclis'te, ilk anda hilafet ve saltanatla bağlantı kurmak ve İstanbul Hükümeti ile anlaşma yolları aramak düşüncesi ortaya çıkmıştı.

Milli Egemenliğe Dayalı Halk Hükümeti: Cumhuriyet

Hükümet kurma hakkında bir tasarı sundum. Kabul olunan bu tasarıyı bugün gözden geçirecek olursak, orada temel ilkelerin belirlenmiş olduğunu görürüz.

Bu ilkeler:

1. Hükümet kurulması zorunludur.

2. Geçici bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

3. Meclis'te toplanan milli iradeyi, vatan kaderine sahip görmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini elinde tutar.

Meclis'ten seçilecek bir kurul hükümet işlerini görür. Meclis başkanı, bu kurulun da başkanıdır.

Bu ilkelere dayanan bir hükümetin niteliği, kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, milli egemenlik temeline dayalı halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin kuruluşunda temel olan, kuvvetler birliği teorisidir.

Meclis Başkanlığı

Açık ve gizli oturumlarda bir iki gün süren açıklamamdan ve işaret ettiğim ilkeleri içeren öneriyi ortaya koyduktan sonra, Meclis, beni başkanlığa seçmekle hakkımdaki güvenini gösterdi.

Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu'nun seçimine ilişkin 2 Mayıs 1920 tarihli yasa ile, Genelkurmay işleri de dahil olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nde, 11 bakandan oluşan bir Bakanlar Kurulu oluştu.

Görülüyor ki, Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde, ülke işleri ve özellikle olumsuz akımlara karşı önlem almakta bir an bile durulamazdı ve durulmamıştır. Yalnız, bakanların seçimi yasası çıktığı zaman Meclis tarafından bakanlığa seçilen kişilerden bazıları, daha önce fiilen göreve başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa da Genelkurmay işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

O günlerde, arkadaşların hangi görevlere getirileceği düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görerek bazı sorular sordu. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığı'nın en büyük askeri makam olup olmadığıydı. Benden, söz konusu makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı yanıtını alınca buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın, Başkomutanlık demek olan bu konumuna razı olamayacağını söyledi. Görevin çok önemli ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgime ve tarafsızlığıma güvenmesinin uygun olacağını söyledim.

Daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm Fuat Paşa da İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da bunun durum gereği olduğuna inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat paşaların kendilerine özgü bazı görüşlerini ekledikleri itiraz şu idi: Kendileri daha önce Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar ve fakat İsmet Paşa daha sonra katılmış. Halbuki İsmet Paşa, benim İstanbul'dan hareketimden önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat Fevzi Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesi üzerine özel görevle tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Bu nedenle, görüş birliği ve eylem ortaklığında kıdem söz konusu olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı görevinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde yanlışlık olsaydı, bu konuda Fevzi Paşa'nın da beni uyarmaları bir vatan görevi olurdu. Halbuki o, tersine bu görevlendirmeyi pek uygun bulmuş ve kendileri önerilen Savunma Bakanlığı'nı pek içten bir duyguyla derhal kabul etmiştir. İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda ve gerek daha sonra cephe komutanlığında gösterdiği başarı ve çalışkanlık, kendisine verilen her görevde doğru yaptığımı kanıtlamış olduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen içim rahattır.

İç İsyanlar ve Hilafet Ordusu

İstanbul'da Damat Ferit Paşa derhal yeniden iktidara getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi ve İstanbul'da bütün bize karşı ve hain girişimlerin oluşturduğu blok ve bu bloğun Anadolu içindeki bütün isyan örgütü ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, hep birlikte aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu ortak saldırı politikasının talimatı da Padişah'ın, düşman uçakları da dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı "isyan" fetvası idi.

21 Eylül 1919'da Balıkesir kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa tekrarlandı. Bu iki isyan da bastırıldı. 13 Nisan 1920'de

Bolu, Düzce bölgesi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920'de Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de top ve mitralyözlerle donatılmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve bölgesinde zayıf bir Kuvâ-yı Milliye birliğine saldırmakla ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz birliklere sürekli olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920'de Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmaya mecbur edildi.

Düzce yöresindeki isyan olayı önemliydi. Abaza ve Çerkeslerden oluşan dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri boşalttılar ve çarpışarak oradaki süvari birliğimizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarıyla subayları hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevk ettik. Bu meyanda, Geyve'de bulunan Yirmi Dördüncü Fırka, komutanı kaymakam Mahmut Bey başta olduğu halde, Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından ele geçirildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından kandırılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Erkân-ı harbi Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine, Yirmi Dördüncü Fırka savaşamadan tümüyle asiler tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu esnada, İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkes İbrahim Adapazarı'na geldi. Halka Padişah'ın selamını getirdi ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydına başladı. Toplanan asi kuvvetler, bütün o havaliye hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilafet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet asker yığıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de Bolu çevresinde Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında isyancıları takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit yöresindeki bu isyan, bu

defa 4 Haziran 1920'ye kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra, 29 Temmuz'da tekrar bir isyan çıktı. Sonunda isyancılar tamamen bozguna uğramış ve liderleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına teslim edilmiştir. Hilafet Ordusu da İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Ülkenin Kuzeybatı bölgesinde isyancılarla uğraşırken, memleketin ortasında, Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan yöresinde de isyan başlıyor.

Yozgat ve yöresinde isyan bastırıldıktan sonra, oraya gönderilen birliklere diğer bölgelerde görev verildi. Fakat bu yörede güvenlik sağlanamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile çevresinde; Kara Nâzım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da Erbaa çevresinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu durum üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare namını alan İbrahim Bey birliği, tekrar, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a vararak ve yerel jandarma kuvvetleriyle birleşerek, Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde, çeşitli gruplar halindeki asileri bozguna uğrattı. İbrahim Bey'in isyanları bastırabilmesi üç aydan fazla bir sürede oldu.

Güneyde Milli Aşireti isyanını bastırmaya çalışırken, Afyon bölgesinde Çopur Musa namında bir adam da başına topladığı kuvvetle askerleri firara kışkırtıyor ve halka askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı. 5 Mayıs 1920'de, Konya'da bir bozguncu örgüt ortaya çıkarıldı. Bu örgüt üyeleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra, tutuklananlar, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantı yapmaya kalktılar. Bir kısım halk da silahlı halde dışardan gelerek hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan komutan, sahip olduğu kuvvetlerle, cesurca davranarak, asileri dağıttı ve önayak olanları tutukladı.

Savaş Cephelerinin Durumu

Meclis'in açıldığı ilk günlerde, çeşitli cephelerin ne halde olduklarını da hep beraber bir defa daha anımsayalım:

1. İzmir Yunan cephesi:

Biliniz ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada On Yedinci Kolordu komutanı olarak karargâhıyla bizzat Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbay Hurrem Bey kumandasında Elli Altıncı Fırka'nın iki alayı vardı. Bu kuvvet, bilhassa Kolordu komutanının emriyle, direniş göstermeksizin, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir.

Yunan ordusu işgal alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı, 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bu tarihe kadar, Yunan birlikleri hiçbir tarafta ateşle karşılık görmemişti. Tersine, bazı kent ve kasaba halkı korkutulmuş, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uyarak, devlet görevlileri başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel törenle karşılamışlardı. Ali Bey'in Ayvalık yöresinde savaş cephesi oluşturması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler kurulmaya başlamıştı.

Aydın bölgesinde, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı vatanseverler, Yunanlılara karşı savunma ve halkı yüreklendirmeye ve silahlı milli bir örgütlenme yapmaya çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celâl Bey'in gayret ve fedakârlığından mutlaka söz edilmelidir. 15/16 Haziran 1919 gecesi Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetini bir baskınla bozmuştu. Bu baskına Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de katılmıştı. Bu olay üzerine Yunanlılar, dağınık ve zayıf birliklerini geri çekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'den de geri çekildiler. Bu sebeple Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Sonuçta Yunanlılar Aydın'ı da bırakıp çekildiler.

Böylece, Haziran 1919 ortalarında Aydın cephesi de kuruldu. Bu bölgede Demirci Mehmet Efe, duruma hâkim olarak Aydın cephesi komutanlığını üstüne aldı, Albay Refet Bey de Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul etti.

İzmir'in çeşitli cephelerinde kurulan ve subaylar ve askeri birliklerle güçlendirilmeye çalışılan milli cephelerin yiyecekleri, doğrudan doğruya o bölgelerin halkı tarafından sağlanıyordu. Bunun için de geri bölgelerde milli örgütlenme yapılmıştı. Bu görevin halktan hükümete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2. Güney Fransız cephesi:

Doğrudan doğruya Adana bölgesinde, Fransız birliklerine karşı, Mersin, Tarsus, Islahiye bölgelerinde ve Silifke yöresinde milli kuvvetler kurulmuş ve çok cesurca faaliyete geçmişlerdi. Doğu Adana bölgesinde, Tufan Bey adıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları anılmalıdır. Milli birlikler Mersin, Tarsus, Adana kent girişlerine kadar hâkim oldular. Pozantı'da Fransızları kuşatıp geri gitmeye mecbur ettiler.

Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da ciddi çatışma ve çarpışmalar oldu. Sonuçta işgal kuvvetleri buralardan çekilmeye mecbur edildiler. Burada Kılıç Ali ve Ali Saip beylerin adlarını anmayı görev sayarım.

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde milli kuvvetler, her gün daha esaslı bir biçimde düzenleniyordu. Milli kuvvetler, düzenli birliklerle de güçlendirilmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri her taraftan sıkı ve şiddetli bir biçimde sıkıştırılıyordu..

Mayıs sonlarına doğru bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici çatışmasızlıkla biz, Adana bölgesinin tahliyesine bir başlangıç hazırlanmasını hedefliyorduk.

Haziran ortalarında Nurettin Paşa, Diyarbakırlı Kâzım Paşa

ile beraber Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliğine girmeden önce bazı konular hakkındaki görüşlerimizi anlamak istedi.

Bu konular şunlardı:

Birincisi, hilafet ve saltanata karşı düşüncelerimiz;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki bakış açımız;

Üçüncüsü, İtilâf Devletleri'ne karşı, özellikle İngilizlere karşı da bir savaşa karar verip vermediğimiz sorunuydu. Görüşmede Nurettin Paşa ile beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka, Fevzi ve İsmet paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa birinci, ikinci sorulara aldığı yanıtları pek tatmin edici bulmadı. Fakat özellikle üçüncü sorunun yanıtı, uzun ve hararetli tartışmalar doğurdu. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız, milli sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını elde etmektir. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet kim ve ne olursa olsun, kesinlikle çarpışırız ve başarılı oluruz. Bu konudaki karar ve inancımız kesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki, bu görüş alışverişini kabul etmekle, yeni görüşlere varmak ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen bugüne kadar milletin ortaya çıkmış olan görüşlerine bağlı olacaksın! Ondan sonra kendisine verebileceğimiz uygun bir görev söz konusu edildi. Kendisinin Konya valisi görevi ve Konya Bölgesi komutanı unvanıyla Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun bulduk. Asıl Batı cephesi için komutan olarak Ali Fuat Paşa'yı 18 Haziran 1920'de görevlendirdik.

İlk Yunan Genel Saldırısı

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne hattından genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene ulaşmış bulunuyordu. Üç tümen ile iki koldan Akhisar-Soma yönünde, iki tümen ile Salihli yönünde, bir tümen ile de Aydın cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmasti ve Karacabey'i işgal etti.

Bu düşman karşısında bulunan 61. ve 56. Tümenlerimiz, Uluabat Köprüsü'nü tahrip ederek Bursa yönüne çekildi. Düşman, takibe devam ederek Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dimboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi.

Salihli yönünde Doğu'ya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziran'da Alaşehir'e girdi. Ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta Uşak'ı ele geçirdi ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu bölgeye kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Tümen ve milli kuvvetlerimiz çok kayıp verdi! Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye kadar geldi.

Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek diğer bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzenlenmesini emrettim. Yeniden düşman karşısında düzenli komutaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım.

Yunan Saldırısı Üzerine Meclis'te Eleştiriler

Yunan saldırısı ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük kriz ve şiddetli eleştirilere yol açtı.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41. oturumunda, kusurlu yönetimlerinden dolayı Bursa komutanı Bekir Sami ve valisi Hacim Muhittin beylerin ve Alaşehir kumandanı Âşir Bey'in niçin bir askeri mahkemeye verilmediklerinden dolayı Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı için verilen soru önergeleri okundu.

Soru önergeleri gündeme alınıp görüşülürken süren tartışmalara benim de karışmam gerekti. Gerçekleşen bu üzücü duruma Meclis'in ilgisini takdir ettikten sonra, düşünce ve duyguları yatıştırmak amacıyla açıklamalarda bulundum.

Bu hararetli görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de bir gizli oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun açıklamalarda bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü üzüntüler sonucu olarak yapılan eleştirilerde, bu yenilginin ger-

çek nedenleri sanki unutulmuş gibiydi. Bütün felakete yol açan olarak, daha kurulalı ve sorumluluğu yükleneli iki ay olmayan Bakanlar Kurulu'nu sorumlu tutmak hedefleniyordu. Bir yılı aşkın bir zamandan beri Yunan ordusunun İzmir bölgesine yerleşmiş ve sürekli olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşılık İstanbul hükümetlerinin ordumuzu sürekli olarak felç edecek nedenlerin hazırlıklarıyla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden kurabildiği milli kuvvetleri çökertmeye yol açmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer bu bir yıl içinde Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir konum alınabilmiş ise, bunun da beş on fedakârın kararlılık ve çabalarıyla olduğunu insafla göz önünde bulundurmak istemiyorlardı. Askerlik gereklerini bilen ve soran yoktu.

Bu gizli celsede, uzun sözlerim arasında demiştim ki: "Felaket başa gelmeden önce, onu engellemeyi ve durdurmayı düşünmek gereklidir. Geldikten sonra üzülmenin yararı yoktur. Yunan saldırısı olmadan önce, gerçekleşmesi kuvvetli bir olasılıktı. Eğer bunu engellemek için önlemler alınamamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun Hükümeti'ne ait olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin sorumluluk makamına geldiğinden beri almaya başladığı önlemler, bir sene öncesinden bu yana İstanbul hükümetleri tarafından, bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanılmalıydı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanları bastırmakla görevlendirilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki yarardan daha önemli ve zorunluydu ve hâlâ da öyledir. Gerçi Bursa'da bırakılması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı isyan bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek'te bozulan bir tümen, yani dört tümen ve diğer isyanla uğraşan kuvvetler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman saldırısı bu kadar ilerleyemezdi. Fakat ülkenin iç güvenliği, milletin kurtuluş amacında birlik ve dayanışması sağlanmadıkça, bir dış düşmanın istilasını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir sonuç beklenebilir. An-

cak ülke ve milletçe dediğim dayanışma sürdürülürse, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak fazla arazi işgali geçici olur. Birlikte kararlılık gösteren millet, mağrur ve saldırgan her düşmanı, önce ya da sonra, gurur ve saldırısına pişman edebilir. Onun için iç isyanları bastırmak, Yunan saldırısını durdurmaktan elbette daha önemlidir. Zaten cepheden iç isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı da sonucun başka türlü olabileceğini düşünmek zordur. Örneğin düşman Kuzey cephesine üç tümen ile saldırdı. Bizim orada cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle bu cephe, ayrılan kuvvetle tamamen orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, sonsuza kadar savunmasını kabul etmek bütün düşüncelerimizi yanlışa sürükler. Cepheler delinebilir, buna karşı önlem, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, ihtiyatta kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki Yunan ordusu karşısındaki milli cephemiz bu durum ve bu kuvvette miydi? Bütün Batı Anadolu illerimiz, Ankara ve yöresi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün ülkede, kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mıydı?

Askeri Başarı İçin Zaman Gerekli

Savaş hatlarına yakın köylerdeki halkın yapabileceği savunmadan hayali sonuçlar beklenemez. Ülkenin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanabilecek koşullara ve yetkilere sahip olduktan sonra da, ciddi askeri örgütlenme yapabilmek için ve bunda başarı sağlayabilmek için zaman gereklidir. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin moralini güçlendirmek için İstanbul hükümetleri herhangi bir önlem al-

mışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Balıkesir'de, savunmaya çalışan kuvvetlerimizin, Yunan saldırısından önce, Anzavur'u arkalarına saldırdı. Yine İstanbul Hükümeti ve Padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak görece kuvvetli bir tümeni, 24. Tümeni, Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusu ve isyancı grupları tarafından dağıtmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Durumu yorumlarken ve önlem düşünürken, acı olsa da gerçeği görmekten bir an geri durmamalıyız. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için gerek ve zorunluluk yoktur. Biz durumun ve cephelerin ihtiyaçlarını bilmiyor değiliz. Bizim görevimiz insanların üzüntü ve heyecanını anlayarak morallerini kırmak değildir, tersine, onlara dayanıklılık ve umut verecek biçimde hareket etmektir.

Bundan sonra elbette vaziyetler değişecek ve bütün ülkeye ve millete cidden umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır."

Yeşilordu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra Ankara'da "Yeşilordu" adıyla bir örgüt kuruldu. Bu örgütün ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen kuvvetlerin tutumlarını anımsatmak gerekir. İsyancıların, düzenli ordu erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayrimeşru olduğundan söz ederek onları kolaylıkla kandırdıkları görüldü. Gerçekten de birçok yerlerde bazı erler, isyancılarla çarpışmaya girmeksizin, tersine, silahlarını bırakarak, köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli birliklerin inkılap amacını daha kolaylıkla anladıkları ve isyancıların kandırmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu nedenle Osmanlı ordusunun kalıntısı denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni inkılap ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile

inkılabı başarmak konusunda zorluk, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir hale getirmenin, o günlerin koşulları içinde, pek zor olacağı anlayışı vardı. Bu nedenle, istenen nitelikleri taşıyan, bilinçli kimselerden ve inkılap için güvenilir örgüt yapmak düşüncesinde olan bazı kişiler, bunu gerçekleştirmek için girişimde bulunmaya başladılar. Ben bir taraftan ordumuzu canlandırmaya ve güçlendirmeye çalışırken, oluşmuş bulunan milli birliklerden de, her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde zorunlu olarak yararlanmaya çalışmakta idim. Kuşkusuz, çalışmaları zorunlu olan milli birliklerin, seçkin ve bilinçli kimselerden oluşturulması arzu ediliyordu.

Yeşilordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, tam da bana yardım amacıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri girişimde bulunmayı uygun görmüşler, bana yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir biçimde bu girişimlerinden söz etmişlerdi. Ben gerçekten çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu girişimleriyle uzunca bir zaman ilgilenemedim. Yeşilordu bir gizli örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu ciddi çaba harcamışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yeşilordu örgütüyle uğraşanlar, işin benim bilgi ve onayım ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta benim adıma örgütü genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış.

Kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkes Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve biraderi Tevfik beyler dahil olmuşlar. Bundan başka, Ethem ve Tevfik Bey birliklerinin tümü Yeşilordu'ya katılmışlar ve onun adeta temelini oluşturmuşlar.

Çerkes Ethem'in Dikkat Çeken Tavırları

Çerkes Ethem Bey, milli bir birlik ile önce Anzavur takibinde ve daha sonra Düzce isyanında başarılı görevler görmüş olduğun-

dan, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman hemen herkes tarafından iltifat ve övgü gördü. Kendisini abartılı bir biçimde övenler de kuşkusuz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonra yaptıklarından, gördükleri övgüden mağrur oldukları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor.

Yeşilordu örgütünden söz ederken anlatmıştım ki, örgütlenmede iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim izlediğimiz düzenli ordu kurma düşüncesine karşı, "milis" diyebileceğimiz bir tür örgütlenme düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler, Kütahya çevresinde, Kuvve-i Seyyare adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak, bu işin başındaydılar.

Batı cephesinde, orduda, halk arasında ve hatta Meclis'te bu düşünce etrafında yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve etkili bir hale geldi ki, "Ordudan yarar yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvâ-yı Milliye olalım!" sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı cephesi birlikleri arasında, Kuvâ-yı Milliye halinde, bir bölge ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin askerleri, adeta düzenli ordu askerlerinden ayrıcalıklı görülmeye başlandı.

Gediz Saldırısı

İşte bu sıralarda idi ki, Batı cephesi komutanı, Genelkurmay Başkanlığı'na, Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir teklifte bulundu: "Yunan ordusunun Gediz çevresinde bulunan bir tümenine saldırmak!.."

Batı cephesi komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde ayrı ayrı bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken, düşmanın moralinin düşük olduğunu da kabul ediyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı cephesi komutanının bu önerisini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu bizim ordumuzdan

genel olarak kuvvetliydi. Biz henüz ordumuzu oluşturup düzenlemiş değildik. Cephanemizin miktarı da çok azdı. Düşmana karşı Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize dayanarak, görece üstün bir kuvvet toplamak ve hızlı bir başarı elde etmek belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir başarı kazansak bile, geçici olacaktı. Bütün işe yarayan kuvvetlerimizi geçici bir başarı için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Böyle olunca, düşman bütün kuvvetleri ile karşı saldırıya geçerse, her tarafta yenilebilirdik. Bu nedenle, cephenin ve hükümetin şimdilik asıl görevi, orduyu düzenleyerek cepheyi kuvvetlendirmekti. Ülkenin ölüm kalım konusu olan Batı cephesinde özel ve dar görüşlere kapılmak uygun değildi.

Genelkurmay Başkanı, bu Gediz saldırısının yapılmamasında ısrar etti. Fakat birkaç gün sonra, cephe komutanlığının yazısından, saldırıya karar verildiği anlaşılmıştır.

O günlerde bu saldırı lehinde, her tarafta ve Meclis'te, müthiş bir propaganda yapılıyordu.

Sonunda Batı cephesi komutanı, 61. ve 11. tümenler ve Kuvve-i Seyyare ile, 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana saldırdı. Fakat sonuçta Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu bu harekete karşılık olmak üzere, 25 Ekim 1920'de Bursa cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Böylelikle cephenin her tarafında yeniden genel bir yenilgi yaşadık.

Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular

Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenir. Gediz savaşından sonra da genel görünüm feci bir halde olunca, her tarafta dedikodu ve haklı ve haksız eleştiriler başladı.

Bazıları ve özellikle Kuvve-i Seyyare'ciler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusurları cephe komutanına ve düzenli ordu birliklerine yöneltiyor, kendilerinin zor durumda bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve ordu komutanı, yanlışlarını kapatmak için kusuru bizim üzerimize atıyor, diyorlardı.

Ordu da Kuvve-i Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapmaya gücü olmadığını ve savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

Gediz savaşından ve onun maddi ve manevi can sıkıcı sonuçlarından sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık yetkisi sarsılmış gibi görülüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek istediğini 5 Kasım 1920'de yazdı. Fuat Paşa aleyhindeki dedikodu ve Kuvve-i Seyyare varlığının ordu disiplini üzerindeki kötü etkisi, o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde Ankara'ya gelmesini emretmeyi gerekli gördüm.

8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omzunda bir filinta olduğu halde Kuvâ-yı Milliye kıyafetinde gördüm. Batı cephesi komutanını bu kıyafete rağbet ettiren anlayışın bütün Batı cephesi üzerinde ne büyük bir etki yapmış olduğunu anladım. Onun için Fuat Paşa'ya, kısa bir görüşmeden sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet paşaları davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: "Hızla düzenli ordu ve büyük süvari kütlesi oluşturmaktan" ibaret idi. O gün "Düzensiz örgütlenme düşüncesini yıkmak kararı" uygulamaya konulmuş oldu.

Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir kişinin, 13 Kasım 1920 tarihli, Eskişehir'den bir telgrafını aldım. Bu telgrafta deniyordu ki:

> Ethem Bey'in, Fuat Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği söylentisi, cephede ve geride bulunan halk tarafından, arkasında kötü bir düşünce var sanılmasına yol açmıştır. Bu gibi kişilerin çevrenizden uzaklaştırılması, sizin diktatörlük ilan edeceğiniz düşüncesini doğurmuştur.

Gerçekten de Ethem ve kardeşlerinin Türkiye'den uzaklaşmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin açısından çok iyi olurdu. Bu nedenle, Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp uygun bir görev verebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgrafın, yalnız arkadaşının görüşü ve gerçeğe uygun olduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü cephe de ve halk da, Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği sorunuyla ilgilenmiyordu. Özellikle benim, diktatör olmak istiyormuşum sanılması dikkatimi çekti.

Çerkes Ethem ve Kardeşlerinin Muhalefete Geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede göreve başlamasından sonra, Ethem Bey rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Yokluğunda kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten, Kuvve-i Seyyare'nin başında komutan bulunuyordu.

Tevfik Bey, 23 Kasım 1920 tarihli bir raporunda: "Bir düşman tümeninin saldırısı üzerine, kuvvetlerini Gönen köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol yanda bulunan Cumburdu yönünde güvenliği sağlayınız" diyor.

Düşmanın önemli bir saldırısı olmamıştır. Kuvve-i Seyyare komutanlığının amacının, düzenli orduyu cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 tarihinde cephe komutanlığına yazdığı telgrafta, birtakım dokundurucu sözlerden sonra, "Kötü yönetim yüzünden boşuna burada vatan çocuklarını kırdırmayacağım" diyordu. Batı cephesi komutanı İsmet Paşa, Kuvve-i Seyyare komutanına cevap verdi ve dedi ki: "Kuvve-i Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari tümeni konumundadır.

Düşmanın üstün kuvvetle saldırılarına karşı yalnız başına önlem alır ve düşman önemli bir hareket yaptıkça buna karşı çarpışmadan uzak durur. Bu görevler süvari birliklerine verilir. Özetle, cephemiz iyi yönetilmektedir."

Batı cephesi komutanlığı, doğal olarak ordusunun bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu amaçla, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden kuvvetleri soruldu. Cephe birliklerinden yanıtlar geldi. Kuvve-i Seyyare istenen yanıtı göndermedi. Bu konuda cepheden yöneltilen soruya gelen cevapta Tevfik Bey diyordu ki: "Kuvve-i Seyyare ne bir tümen ne de bir düzenli kuvvet haline dönüştürülemez... Bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zâbit gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından yönetilmektedir. Ve bölük yazıcıları da yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardır ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvve-i Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur... Esasen Kuvve-i Seyyare'yi düzene koymak değil, bu düşüncenin var olduğunu hissettiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri başka bir şey olarak algılamayınız..."

Çerkes Tevfik Cephe Komutanını Tanımıyor

Tam bu günlerde düşmanın Bursa cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bir faaliyeti hissedildi. Cephe komutanı oraya giderek yakından önlem almaya mecbur idi. Onun için 28 Kasım 1920 tarihinde, Kuvve-i Seyyare kumandan vekili Tevfik Bey'e yanıt verirken: "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte sizinle nerede yüz yüze görüşebiliriz" diye sormuştu. Cephe komutanına yanıt verilmemişti. Cephe komutanı, İznik durumuna karşı önlemler almakla uğraşırken, Kuvve-i Seyyare komutanlığından savaş raporları gelmemeye başlamış, nedeni sorulmuş:

> Raporlar gerektiği zaman Ankara'da Büyük Millet Meclisi başkanlığına yazılmıştır. İmza: Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Bir cephe komutanı için, cephesinin bir bölümünde olan olaylardan bilgi alamaması ne kadar zor bir durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin yönetimini yanlış yola yöneltebilir. Düzeltilemez kötü sonuçlara neden olabilir. Cephe komutanı İsmet Paşa, durumu Ankara'da bulunan Kuvve-i Seyyare komutanı Ethem Bey'e 29 Kasım 1920 tarihinde yazarak, raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

Tevfik Bey'in 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı telgrafında:

> Batı ordusu komutanı İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını yönetemeyeceğini anlıyorum.

denmekte idi.

Bundan sonra, Kuvve-i Seyyare'nin savaş raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvve-i Seyyare komutanlığı, Batı cephesi yazışmalarına sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvve-i Seyyare komutanlığının yazışmalarıyla meşgul olduğundan söz ederek, cephe ile yazışmalar açıkça ve resmen yasaklanmış. Aynı zamanda Kuvve-i Seyyare'nin Eskişehir yakınlarına saldıracağı söylentisi yayılmıştı.

Çerkes Ethem ve Arkadaşlarının Hükümete İsyanı

Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem, Tevfik kardeşler ve kendileriyle aynı düşüncede olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının uygulanmasında, cephede Tevfik Bey bahane ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve milletvekili olan

kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaset için çalışıyordu. İsyan planında başarılı olabilmek için, her şeyden önce buna engel görülen Batı cephesindeki ordunun başındaki komutanı gözden düşürerek, orduya hâkim olmak çok önemliydi. Ondan sonra da Meclis'i tamamen kendi lehlerine çevirerek komutan ya da bakan veya hükümet düşürmeyi kolaylaştırmak geliyordu. İşte bu amaçlarla çalışmakta olduklarına bizde kuşku kalmamıştı. Ethem Bey'in, İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı uysal ve nazik bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak amacına yönelik olduğuna hükmetmemek mümkün değildi. Biz de durumu olduğu gibi önemli gördük. Siyasi ve askeri önlemlerimizi ona göre uygulamaya başladık.

Her bakımdan, gerek cephede ve gerek Ankara'da, gerekli önlemleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyan halinde haklarından gelineceği ve cezalandırılabileceklerine kuşkum yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle söz dinler hale getirmeye çalışmayı, bunda başarılı olamadığımda, kamuoyunda daha açık görülecek saldırgan hareketlerinin gereğini yapmayı tercih ediyordum. Bu görüşe göre Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit beyleri ve bazı kişileri beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Aralık 1920 tarihinde karar verdim. Ethem Bey'in bu seyahatte benimle gelmekten kaçınacağını tahmin ediyordum. Halbuki ne olursa olsun Ethem Bey'i beraber alıp götürmek bence gerekli idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i beraber götürmek ya da ısrarı halinde ona göre işlem yapmak üzere gereken önlemlerin alınmasını da emretmiştim.

Gerçekten de, ertesi günü Ethem Bey hastalığından bahsederek beraber seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate engel olduğunu söyledi, ısrar ettim. Nihayet 3 Aralık 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e hareket ettik.

4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykuda iken, tren Eskişehir'e ulaştı. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, hazırız dendi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan yoklamada anlaşıldı ki, herkes hazırdır, ama Ethem Bey bir arkadaşıyla beraber ortada yoktur. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. "Yalnız o halde," dedim, "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir yarar yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz."

İsmet Paşa da telgraf başında, özel görüşmeden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha önce yalnız ve özel görüşmemiz gerektiğinden, ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk. Beraber 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. Rahatsızdır, yatıyor, dedi. O gece Reşit ve Ethem beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de eklemişti. Yemekten sonra karargâha gittik fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!

Bu habere rağmen sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

İsmet Paşa durumu, gelişen olayları, yazışmaları, Kuvve-i Seyyare komutan vekili sıfatıyla Tevfik Bey'in aldığı başıbozuk tavırları açıkladı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey gayet sert ve saldırgan konuşmaya başladı.

Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu korkusuzca söylüyor ve ordu, disiplin, komuta, hükümet kavramlarına ve bunlar hakkında söylenen sözlere kulak vermiyordu.

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan ciddi tutum üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey derhal yumuşadı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir çözüm yolu bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini bilgilendirmek ve zaman kazanmak olduğu ortadaydı. Buna karşın Reşit Bey'in bu önerisini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir trenle Kütahya'da kardeşlerinin yanına hareket etti.

Biz İzzet Paşa heyetiyle Bilecik-Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Aralık 1920 tarihinde, Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le görüşeceğinden, Ethem Bey'in de oraya geleceğinden söz eden ve fakat henüz olumlu bir anlam taşımayan bir telgraf aldım.

Benim üç gün sonra buna verdiğim yanıtta "Uyum ve düzenimizi bozacak hiç kimseye müsamaha" edilmemesini de yazdım. Gerçekte sorun çözülmemişti. Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Amaçları mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet toplamaktı. Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana ve diğer birçok yere ellerinde özel şifreler bulunan birtakım memurlar göndererek yeniden silah ve hayvan tedarikine başladı.

Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Bakanları ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız güya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyorlar.

Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkinlerde ve girişimlerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te, kırk elli kadar milletvekili toplanmış.

Bunlar, cephe hakkında bazı kuşkular duyduklarından, Bakanlar Kurulu'nu davet ederek, bunu anlamak istiyorlarmış.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'i ve bakanlardan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı hükümetteki daireye davet ettim. Bunlara durumu anlattım. Reşit Bey söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman saldırısına karşı tek kuvvetin, Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve kuvvetinin çoğaltılmaya ve güçlendirilmeye ihtiyacı olduğunu bildirdi. Yanıt olarak dedim ki: "Ethem Bey'in kişisel etkisi altında kullanabileceği kuvvetin en yüksek sayısı bin iki yüz, iki bin kişi kadar olabilir. Bu artırılırsa, disiplinsizlik yayılıp felakete yol açar. Her halde ülkenin kaderinin kişilere bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin yasalarına uyan düzenli birliklere bırakılması gereklidir. Kuvve-i Seyyare, belirli bir kadro dahilinde verilen emirlere tamamen boyun eğmek koşuluyla yararlı olabilir."

Reşit Bey söylenen gerçekleri kabul eder bir tavır takındı. Bunun üzerine, son bir girişim olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatte bulunması kabul edildi.

Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi beyler, 23 Aralık'ta Ankara'dan hareketle, 24 Ocak'ta öğleden sonra Kütahya'ya ulaştılar.

Ethem, Tevfik beylerin, cephe komutanının bilgi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan düzenli birlikleri cepheye koyarak, Kuvve-i Seyyare'nin ağır yüklü askerlerini Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920'de Kütahya'da Celâl Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta, "Bu hareketin amacının ne olduğunu kesinlikle bilmek isterim. Bu konudaki görüşünüzü bekliyorum" dedim. Bu telgrafın örneğini, İsmet, Refet ve Fahrettin paşalara şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Heyet ortak imza ile şu kısa yanıtı verdi: "Müsterih olunuz, yanlış anlaşılacak hiçbir amacı yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek,

hep birlikte görüşeceğiz." Ben, bu cevaptan, giden arkadaşların ya durumdan bilgilendirilmeyerek kandırılmakta olduklarını ya da tutuklanıp arzu edildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerini düşündüm. Onun için, gerçek durumu anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri güvenceye inanmış görünmek istedim. Bu nedenle, Tevfik Bey'le dahi görüşmelerinden sonra, ülke ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak temeller üzerinde anlaşacaklarına kuşkum olmadığını, bana ulaşan haberleri dedikodu sayarak hükümetçe hiçbir önlem alınmasına lüzum olmadığını, ancak samimiyet dışı durumların yok edildiği haberini bir an önce beklediğimi yazdım.

Kütahya'ya, Bakanlar Kurulu kararını ve heyetin dönmesi gereğini bildirdikten sonra, cephe komutanlarına da isyancı Ethem ve kardeşlerine karşı eyleme geçmelerini emrettim.

Harekât-ı askeriyeyi çapulculuktan ve devlet kurma ve yönetmeyi şunun bunun masum çocuklarını fidye için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret sanan, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını sıkıntıya sokan ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle işgal eden utanmaz, kendini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve rezil bulunan bu kardeşleri, ellerindeki kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde tepelemekle, inkılap tarihimizde, etkili bir ibret örneği kaydetmek zorunlu görüldü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ni küçük görecek kadar beyinsizlik ve aptalca gurur gösteren bu asilere, layık oldukları tokatı vurmak için dizginlenemez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı. Nefes almaksızın firar eden asi Ethem, İstanbul'da sadrazamlığa şu telgrafı çekiyordu:

> Şimdiki halde Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya yeterli olmakla beraber cephe ve bir yanım Yunanlılarla temasta bulunduğundan ve

> nasıl hareket edeceğim hakkında Yunan komutanlığıyla anlaşılmış ise de sizin onayınızı gerek gördüğümden, emrinizin ulaşabilmesi için Gediz telgraf hattının tamiri gereklidir.

Ethem kuvvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleriyle beraber düşman saflarında layık oldukları konumu aldılar. Artık Ethem olayı kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak cephesine gönderilmiştir. Bundan sonra yalnız bir düşman cephesini ve hareketini göreceğiz. Gerçekten, bir gün sonra, 6 Ocak 1921'de Yunan ordusu bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.

Birinci İnönü Zaferi

O günkü askeri durumu basit bir şekilde açıklamak için şöyle diyeceğim:

İznik'ten, Gediz üzerinden, Uşak'a bir hat düşününüz, bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası, iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümen ile bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı, yendi. Devrim tarihimize Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Yunan ordusunun bu saldırısında, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize saldırıya başladılar. İzzettin Paşa'nın sağlam karakteri ve ustaca komutası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri yendi ve kaçmaya mecbur etti. Sonuçta bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni görev almak üzere, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.

İlk Anayasa

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (anayasa), 20 Ocak 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve hükümetin durumunu, yetkilerini, biçim ve özelliklerini belirleyen ilk yasadır. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu anayasanın Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zorunlu olmuştu. Meclis'in açılışından hemen sonra çok gerekli temelleri içeren bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, o temelleri pratik olarak ilk günden uygulamaya başlamıştı. Bir taraftan da kurulan anayasa komisyonu, bu önergeyi esas alarak, bir yasa tasarısı hazırlamaya başladı. Bu tasarı Meclis'te görüşülmeye başlandı:

25 Eylül'de bir gizli oturumda Meclis'te bazı açıklamalar yapmayı yararlı buldum. Şu görüşleri ileri sürdüm:

> Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclis'in, vatan ve milletin bağımsızlığını, hayatını sağlamak için çalışırken; hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok uğraşılması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek daha doğrudur. Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha bağlılığın sürdürüldüğünü söylemekse, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde aracıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine uyarak düşman emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain ya da makamının yetkilerini kullanmaktan engellenmiş olan kişi zaten padişah ve halife olamaz. O halde onu indirip yerine derhal diğerini seçeriz, demek istiyorsanız, buna da bugünün koşulları uygun değildir. Çünkü indirilmek istenen kişi milletin arasında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak diğer biri halife yapılmak isteniyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle bugün olduğu gibi yerini koruyacağından, millet ve Meclis, asıl amacını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu sorun geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü bugünün işlerinden değildir.

Sorunu temelinden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün yapacağımız anayasa, varlığımız ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve milli hükümeti güçlendirmeye yönelik olmalıdır!

Londra Konferansı'na Doğru

Tevfik Paşa'nın 27 Ocak ve 29 Ocak tarihli telgraflarına Bakanlar Kurulu başkanlığından şu yanıt verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilâf Devletleri'nin politikasında Türkiye lehine gerçekleşen son gelişmeler, milletin fedakâr kararlılığının ürünüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşması'nı tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durum, milli çıkarlara en uygun sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansı'na katılacak delegelerin doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından seçilip görevlendirilmesiyle kabildir. Uğursuz Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir heyetin devamı olan heyetiniz delegelerinin, ülke ve millete yararlı koşullar elde edebilmeleri olanaksızdır. Bu nedenle aşağıdaki kararları kabul edip uygulamanız rica olunur:

Londra Konferansı'na katılacak Türkiye delege heyeti, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından seçilip gönderilecektir.

Tarafımızdan gönderilecek bu heyetin, bütün Türkiye çıkarlarını temsil edecek tek heyet olduğunu da İtilâf Devletleri'ne bildireceksiniz.

Vaktin darlığı nedeniyle son ve kesin olarak alınan bu kararın kabul edilmemesi halinde ülke ve milletin esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk tamamen heyetinize ait bulunacaktır.

Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla esasta, görüşte, anlayışta anlaşmak mümkün olamıyordu. Sonunda mesele Meclis'e getirildi.

Meclis'e iki öneri sundum. Birisi, ülkenin ve milletin durumunu ve amacını İstanbul'a açıklıkla bildirmek. İkincisi, ayrıca

davet durumunda Londra'ya bağımsız bir heyet göndermekti. Her iki önerim de kabul edildi.

Londra Konferansı

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında bağımsız bir heyet seçildi. Heyet, Londra Konferansı'na özel davet olduğunda katılmak kaydıyla ve fakat zaman kaybetmemek için Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, konferansa resmen davet olundukları kendilerine bildirildikten sonra Londra'ya gitmişlerdir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

Yunan Ordusunun Saldırısı ve İkinci İnönü Zaferi

İtilâf Devletleri, yaptıkları önerilerin yanıtını beklemeden, daha heyetimiz yolda iken, Yunanlılar, bütün ordusuyla, bütün cephelerimize karşı saldırıya geçtiler.

Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı cephesi birlikleri Eskişehir'in kuzeydoğusunda bulunuyordu. Karar, savaşı İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre önlemler alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın aldığı mevzilerin sağ kolunun ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede çarpışma oldu. Düşman 28'de sağ kolumuza saldırıya geçti. 29'da her iki koldan saldırdı. Düşman sınırlı bölgelerde, önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli çarpışmalarla geçti. Bu çarpışmaların da sonucu düşman lehine oldu.

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü, karşı saldırıya geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31/1 Nisan gecesi kaçmaya mecbur etti. Böylece devrim tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi'yle doldurulduldu.

Meclis'teki Siyasi Gruplar

Birinci Büyük Millet Meclisi'ne milletçe üye seçilirken, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre, denebilirdi ki, Büyük Millet Meclisi, aynı zamanda *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin bir siyasal grubu niteliğindeydi. Gerçekten de başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun temel ilkelerini, cemiyetin temel ilkeleri oluşturuyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen ilkeler, son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nca kabul olunup, Misak-ı Milli namı altında öz haline getirilmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçeve içinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış elde edilmeye çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis'te ortak çalışmanın sağlanmasında zorluklar görülmeye başladı. En basit sorunlarda oylar dağılıyor, Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı kişiler, buna çare olmak üzere, 1920 yılı ortalarında birtakım gruplar kurmaya başladılar.

Anayasamıza kaynaklık eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın, Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin temel niteliklerini ve yönetim biçimi hakkındaki bakış açılarını belirleyen ve Meclis'in açılışından hemen sonra okunup kabul edilen tasarımı da bu bölümle beraber, Halkçılık Programı adı altında bastırıp yayınlatmıştım. Ortaya çıkan gruplar, benim bu programımdan esinlenerek birtakım adlar takınmaya ve programlar belirlemeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu grupların belli başlılarının adlarını sayayım:

a. Tesanüd Grubu,
b. İstiklâl Grubu,
c. Müdafaa-i Hukuk Zümresi,
d. Halk Zümresi,
e. Islahat Grubu.

Bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde

grup disiplini ve oylamalarda birlikte hareket etmek amacıyla kuruldukları halde, varlıkları tersine neden oluyordu.

Gerçekte de sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu gruplar, birbiriyle yarışa kalkışmışlar ve diğerlerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir kargaşaya neden olmaya başlamışlardı. Özellikle anayasa Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve kurulan grupların, her sorunda genel olarak katılım ve çalışma birliğini sağlamanın, bir kat daha zor olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü Misak-ı Milli'nin belirlediği temel ilkelerde kayıtsız şartsız birlik olan düşünceler ve emeller, anayasanın koyduğu bakış açılarında tamamen aynı düşüncede oldukları görünümünü vermiyordu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

Bu grupları birleştirmek, ya da var olan gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat sonuçları kalıcı olmadı. İşe benim doğrudan müdahale etmem zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir temel madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti: Birinci nokta, grup Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barışa ulaşmak için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini gereken hedeflere yönlendirecek ve ülkenin resmi ve özel bütün kurum ve kuruluşlarını bu temel amaca hizmet ettirmeye çalışacaktır.

İkinci nokta, grup devlet ve milletin kuruluşlarını, anayasa çerçevesinde, şimdiden bölüm bölüm belirlemeye ve hazırlamaya çalışacaktır.

Bütün grupları ve Meclis'in üyelerinin büyük bir bölümünü davet ederek bu iki temel ilke üzerinde birleşmelerini sağladım. Bu işaret ettiğim temel maddeler ve bundan sonra grubun tüzüğüne ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul olundu. Grubun başkanlığını da ben üstlenmiştim.

Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bütün süresi boyunca, hükümetin iş görmesine yardımcı olabilmiştir.

Ordunun Başına Geçmem İsteniyor

İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısınca, ordumuza önemli derecede üstündü. Temmuz'da Yunan ordusu saldırıları başladığı zaman, milli hükümetin ve mücadelenin gelişmeleri, bizim genel seferberlik ilanımıza ve böylelikle milletin bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir görüşe bağlı olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, araç ve koşullarda orantısızlığın başlıca belirgin nedeni budur. Henüz birliklerimizin, ulaşım araçları yeterli olmadığından, hareket kabiliyetleri kısıtlıydı. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu saldırı karşısında, bizim askeri olan asıl görevimiz, milli mücadelenin başlangıcından beri yapmakta olduğumuz görev idi ki, o, her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça, bu saldırıyı durdurmak ve yeni orduyu oluşturmak için zaman kazanmak biçiminde özetlenebilir. Bu görüş doğrultusunda, 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından gördükten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim: "Orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun düzenlenmesi ve güçlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilebiliriz. Düşman durmaksızın takip ederse, üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; her halde beklemediği birçok zorlukla karşılaşacak. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullara sahip olacaktır. Bu hareket tarzının en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli bir şehrimizi ve birçok topraklarımızı düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda meydana gelebilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu

sakıncalar kendiliğinden yok olacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Diğer sakıncalara dayanırız."

Gerçekten de tahmin ettiğim manevi sakıncalar anında görüldü. İlk etkilenmeler Meclis'te görüldü. Özellikle muhalifler kötümser nutuklarla feryada başladılar: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü feci durumun gerçek etkenini ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı.

Bu yolda söz söyleyen kişilerin kast ettiklerinin ben olduğumdan kuşku yoktu.

Nihayet Mersin milletvekili Salâhattin Bey, kürsüden benim ismimi telaffuz ederek "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu öneriye katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Benim fiilen ordunun başına geçmem önerisinde bulunanların düşüncelerini ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bazı kişiler, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, geri dönüşe imkân kalmadığına, bu nedenle davanın, izlediğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu nedenle duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde gidermek istiyorlardı. Diğer bazı kişiler, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güvenlerinden dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen komutanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir savaşta başarılı olamaması, tekrar geri çekilmek uzak ihtimal değildir. Bu durumda ben fiilen ordunun başında bulunursam, genel görüşe göre son umudun da yok olacağı gibi bir düşüncenin doğması ihtimali vardır.

Başkomutanlığı Kabul Ediyorum

Ben, görüşmeler ve tartışmalar ile beliren bu görüşleri gereği kadar inceliyordum. Son düşüncede bulunanlar, mantıklı tezler ortaya koyuyorlardı. Komutayı üstlenmemi samimi olarak önerenlerde samimi olmayanların yaygaraları derin ve endişe verici

etkiler yapmaya başladı. Benim fiilen komutayı üstlenmem, bütün Meclis'te son çare ve son önlem olarak düşünüldü. Meclis'in bu görüşü, hızla Meclis dışında yayıldı. Adeta benim susuşum, komutayı üstlenmeye isteksizliğim, felaketin gerçek ve yakın olduğu düşüncesini doğurdu. Bunu, anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım. Üyelerin hakkımda gösterdikleri ilgi ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlığa şöyle bir önerge verdim:

> Meclis üyelerinin ortaya çıkan arzu ve talebi üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üstlenmekten ortaya çıkacak yararları, büyük bir hızla elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini büyük bir hızla güçlendirmek ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin taşıdığı yetkileri, fiilen kullanmak koşuluyla üstleniyorum. Ömrümde, ulusal egemenliğin en sadık bir savunucusu olduğumu millet önünde bir defa daha teyit için bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle kısıtlanmasını ayrıca talep ederim.

Derhal itirazlar başladı: Bir defa Başkomutanlık unvanını veremeyiz dediler; o, Büyük Millet Meclisi'nin tüzel kişiliğinindir; ona Başkomutan Vekili denmelidir.

Sonra, Meclis'in yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi asla söz konusu olamaz, görüşünü ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı, yapacağım görev fiilen Başkomutanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi vermekten çekinmeye yer olmadığını söyleyerek görüşümde ısrar ettim.

Görüşmeler sonunda, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkomutanlık verilmesine dair olan yasa çıktı. Bu yasanın ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

"Başkomutan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini en yüksek biçimde güçlendirmek ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna ait yetkilerini Meclis adına fiilen kullanabilir."

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler yasa olacaktı.

Sakarya Meydan Savaşı

Başkomutanlığı fiilen üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım. Ondan sonra, 12 Ağustos 1921 günü, Fevzi Paşa ile beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusu 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize saldırıya başladı. Birçok kanlı çarpışmalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşmanın karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı 100 kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kolumuz Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Dedim ki:

"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona bağlı olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya mecburdur."

İşte, ordumuzun her askeri, bu sistem dahilinde, her adımda büyük fedakârlık göstermekle, düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak, nihayet onu saldırıya devam gücünden mahrum bir hale getirdi.

Savaş durumunun bu evresini anlayınca, derhal, özellikle sağ kolumuzla, Sakarya Nehri doğusunda, düşman ordusunun sol koluna ve daha sonra cephenin önemli kısımlarına karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece aralıksız devam eden Sakarya Savaşı, yeni Türk Devleti'nin

tarihinde, dünya tarihinde ender olan büyük bir meydan savaşı örneği kaydetti.

Malta'dan Gelen Milletvekilleri

Sakarya savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da görev yapıyordu. Ben aynı zamanda diğer görevlerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya Zaferi'ni unutanlar, muhalefet yolunda ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşı'ndan önce başlayıp parça parça gelmiş olan Malta sürgünlerinden bazılarının, bu muhalif akımda kışkırtıcı rolü oynadığı anlaşılmıştı.

Rauf Bey 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i 17 Kasım 1921'de boşalan Bayındırlık Bakanlığı'na seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra gelen Kara Vasıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kuruluna seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, diğerinden grupta yararlanmayı düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu'nda bir sorun hakkında açıklama istediği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Bey'in de grup yönetim kurulunda aynı sorun hakkında açıklama istediği bildirildi. Bu iki kişinin önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan sorun şuydu:

"İzlenen askeri siyaset nedir?"

Bu sorudan çıkarılacak anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askeri izlediğimiz yol biliniyordu. Tam bağımsızlığımıza kavuşuncaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize kesin inanışla savaşa devam etmek...

Tabii ki, ne Bakanlar Kurulu'nda ve ne de grup yönetim kurulunda böyle bir sorunun görüşülmesine izin vermedim. Bunun üzerine Rauf Bey bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de grup yönetiminden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası 13 Ocak 1922 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifa daha okunmuştu. Bu istifa, savunma bakanı bulunan Refet Paşa'nın idi.

İkinci Grup

Meclis'te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin sağlıklı yapılmasına ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının durmamasına yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif duygu ve düşüncede bulunanlar, her gün, biraz daha taraftar buldukça, grubun çalışmalarını zorlaştırmaya başladılar. Muhalefet düşüncesinin esas kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğündeki devlet örgütlenmesinin anayasaya göre yapılması sorunu...

Programın ilk maddesinin son bölümü, duygu ve düşüncelerde tam bir kaynaşmaya engel olarak kaldı. Bu nedenden, grup içinde de görüş ayrılıkları ve disiplinsizlikler baş gösterdi. Birtakım kişiler gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışarıda bulunanlarla birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar, alınan önlemler buna engel oldu. Nihayet İkinci Grup namıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ne üyeliklerini sürdürdüklerini ve onun kongrelerde tespit olunan gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun görünürde önayak olanları: Salâhattin, Hüseyin Avni beylerdi. Birinci derecede etkili ve kışkırtıcı olanların ise, Rauf ve Kara Vasıf beyler olduğu anlaşılıyordu.

O zamanki yasaya göre, bakanlıklar için ben Meclis'e aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu ya da olumsuz oy verirler ya da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara yasaya aykırı olarak oy vermekle, hükümet oluşumuna engel olmaya başladılar.

Ordumuzun Kararı Saldırıdır

Meclis'te, ordu aleyhine de bir akım başlamıştı. Diyorlardı ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin saldırmıyor? Her ne olursa olsun saldırılmalıdır! Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı yeteneği olup olmadığı anlaşılsın! Bu akıma karşı koyduk. Ama-

cımız, tamamen hazırlıklarımızı bitirerek genel ve sonuç alıcı bir saldırı yapmak olduğu için, belirli cephede saldırı düşüncesini uygun görmüyorduk, bunda bir yarar yoktu.

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli oturumda bazı açıklamalar ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Savaşı'ndan sonra düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize dayanak noktası olmak üzere ileri sürülen bazı birliklerimizdi.

Ordumuzun kararı saldırıdır. Fakat bu saldırıyı erteliyoruz. Nedeni, hazırlığımızı tamamen yapmaya biraz daha zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım önlemle yapılacak saldırı, hiç saldırı yapmamaktan daha çok fenadır. Durmamız, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da buna gücümüzün yetemeyeceği düşüncesinden değildir.

Düşmana saldırı için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamaya mecbur bulunduğumuz savaş gereçlerinin ne olduğunu arz edeyim: Tam üç gerecin hazırlığının yeterli derecede olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Onlardan birincisi ve en önemlisi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve bağımsızlığı için kalbinde, vicdanında doğan, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu arzusunu ne kadar kuvvetli gösterirse, bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok kararlılık gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar kuvvetli bir gerece sahip olduğumuza inanırım. İkinci gereç, milleti temsil eden Meclis'in milli arzusunu göstermede ve bunun gereklerine inanarak uygulamada göstereceği kararlılıktır. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde milli arzuyu gösterirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstün gereçlere sahip oluruz.

Üçüncü gereç, milletin silahlı çocuklarından ibaret olup düşman karşısında duran ordumuzdur.

Ateşkes Teklifi

İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükümetlerine ateşkes teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes teklifinden Dışişleri bakanı vekili Celâl Bey tarafından haberdar edildim. Ateşkes teklifinin ana hatları şunlardı: İki taraf birlikleri arasında on kilometrelik askerden boşaltılmış bir alan oluşturulacak. Birlikler, insan ve malzeme bakımından takviye edilmeyecek. Malzeme bir yerden bir yere nakledilmeyecek. Ordumuz İtilâf Devletleri'nin askeri komisyonlarının denetimine arz edilecek. Bu komisyonların hakemliğini kabul edeceğiz... Çarpışmalar üç ay süreyle durdurulacak ve barış görüşmeleri, iki taraf kabul edinceye kadar, üçer aylık süreyle kendiliğinden yenilenecek. Taraflardan biri harekete geçmek isterse, ateşkes müddetinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce, diğer tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine haber verilecek.

Yunanlılar bu ateşkesi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da mağlup edilmişti. Bu ordunun yeniden geniş ölçekte hareket ve saldırı yaparak şanslarını denemeye kalkması zordu. Bu gerçeği anlamak elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuç verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca, bizim de bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz ordumuzu tembelliğe sevk etmek, böyle geçecek zamanda milli hükümet ve ordumuzu gevşetmek cidden önemliydi. Bu nedenle İtilâf Devletleri'nin Anadolu'yu boşaltması ve Yakındoğu sorununun çözülmesi maksadıyla olduğunu söyledikleri bu ateşkes koşullarını dikkatle inceledik.

Önce Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile makine başında görüştük. 24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu başkanlığına şu görüşümü bildirdim:

> Asıl olarak, İtilâf Devletleri dışişleri bakanlarının yaptıkları ateşkes önerisine karşı olumsuz yanıt vermek, ya da herhangi bir biçimde eğilimli olmadığımız ya da güven duymadığımız duygusu verecek tarzda karşılıkta bulunmak doğru değildir. Tersine, ateşkes önerisini olumlu görmek gereklidir. Bu nedenle vereceğimiz yanıt olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf Devletleri'nde iyi niyet yoksa, sonuçta olumsuz eylem onlardan gelmelidir. Biz, yalnız onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimizden, karşı koşullar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajanslarda şu haber yer almıştı:

> Yakındoğu'da barışı sağlamak ve yeniden can ve mal kaybetmeden, Anadolu'nun boşaltılması amacına yönelik olduğu sanılan bu önerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce olumlu karşılandığı ve İtilâf Devletleri'nin iyi niyet ve tarafsızlığına güvenilerek, hükümetçe olumlu yanıt verilmesi beklendiği, hükümet çevrelerinde söylenmektedir. Bu önerinin makul ve uygulanabilir koşullarda bir an önce barışı sağlamasını temenni ederiz.

Bakanlar Kurulu'nun, verilecek yanıtın Avrupa'da bulunan Dışişleri bakanının dönüşüne bırakıldığı görüşüne verdiğim yanıtta, bunun beklenmesine gerek olmadığını bildirmekle beraber, yanıt hakkındaki genel kararımı da şöyle özetledim:

> Ateşkes önerisini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak ordunun hazırlıklarından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Ateşkesi, ülkemizin tahliyesi için kabul etmek esasları çerçevesinde, uygulanabilir koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes ile beraber tahliyenin başlaması en önemli koşulu oluşturacaktır.

Sonunda 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da buluştuk, vereceğimiz karşı notayı görüşerek kararlaştırdık.

İstanbul'daki özel memurumuzun Dışişleri Bakanlığı'na çek-

tiği 25 Mart tarihli telgrafına göre, memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş. Tevfik Paşa, temsilcilerin Padişah'ın hükümetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek, alınacak yanıtın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz Tevfik Paşa'ya söz hakkının yalnız ateşkes teklifi konusunda mı, yoksa bütün konularda mı Ankara'ya ait olduğunu sormuş, Tevfik Paşa buna cevap vermemiş. Memurumuzun İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna Tevfik Paşa şu yanıtı vermiş: İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve her halde aşırılık yapılmamasını bildiriyor.

Ateşkes Teklifine Yanıt Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi

Sivrihisar'da ateşkes teklifine ait olan nota yanıtı kararlaştırdıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Fakat bu yanıtı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Bakanlar Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bunun esasları şunlardı:

> Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu konuda konulacak kuralların uygulanmasına Cemiyet-i Akvâm'ın da katılması; Doğu'da bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de yine Cemiyeti Akvâm'ın katılması;
>
> Boğazlar'dan serbest geçişin sağlanması için Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazlar'da askerden arındırılmış bir bölge kurulması;
>
> Trakya sınırının, Tekirdağ bize ve Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılara bırakılacak biçimde belirlenmesi;
>
> Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adilce katılabilmek imkânını vermek amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması;
>
> Barıştan sonra İstanbul'un İtilâf kuvvetlerinden tahliyesi;
>
> Sevr projesi ile elli bin kişi olan Türk silahlı kuvvetlerinin

seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla beraber, İtilâf Devletleri'nin ekonomik çıkarlarının, Osmanlı borçlarının ve bize yüklenecek savaş tazminatının sağlanmasında Türk egemenliğiyle uyumlu bir yöntemin belirlenmesi;

Adli ve ekonomik kapitülasyonlarda değişiklik yapılması hakkında birer komisyonun kurulması.

İtilâf Devletleri'nin ateşkes teklifine ait olan ilk notalarının içeriği incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının kapsadığı koşullar görüldükten sonra, İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde, aleyhimizde yok edici girişimlerle yeni bir evre açtıkları düşünülmelidir. Buna karşı, durumu gayet ciddi yorumlamak ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak gerekiyordu.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen yanıtımızın esas noktaları şunlardı:

Ateşkesi esas itibarıyla kabul ettik. Fakat asıl koşul olarak ateşkes ile beraber tahliyeye başlanmasını gerekli görüyoruz. Ateşkes süresinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik ve tahliye bittiğinde barış görüşmelerinin ilk ayağı sonuçlanmamış olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzatılmasını onayladık.

Tahliye için de teklifimiz şuydu:

Ateşkesin başlamasından itibaren ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon genel hattı ve ateşkesin başlamasından sonraki dört ay içinde, İzmir de dahil olduğu halde, işgal edilmiş topraklar tamamen tahliye edilecektir.

Ateşkes hakkındaki tekliflerimiz İtilâf Devletleri'nce kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini tetkik için, üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Büyük Taarruz

Artık büyük taarruzdan söz etmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grup ile de Eskişehir bölgesinde idi. Bu iki grup arasında ihtiyat kuvvetleri vardı. Sağ kolunu Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetlerle ve sol kolunu da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denebilir ki, düşman cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Öteden beri tasarladığımız saldırı planımızın esası da şudur:

Düşündüğümüz, ordularımızın asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir kolunda ve mümkün olduğu kadar kolun dışında toplayarak bir imha meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, asıl kuvvetlerimizi düşmanın Afyon civarında bulunan sağ kol grubunun güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanda toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Hızlı ve kesin sonuç almak, düşmanı bu koldan vurmakla mümkündü.

Batı cephesi komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu açıdan gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Hareket ve saldırı planımız çok evvel tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General Townshend'in arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek, 23 Temmuz 1922 akşamı Batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında, Fevzi Paşa'nın da bulunacağı görüşmeyi uygun gördük. 27/28 Temmuz gecesi beraber yaptığımız görüşmeler sonucunda, belirlenen plan gereğince saldırmak üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yapılan bir futbol maçını seyretmek vesilesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi ko-

mutanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında görüş alışverişinde bulundum.

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla taarruzun hızlandırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı cephesi komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da düzenlenmesi gereken bazı durumlar vardı. Henüz Bakanlar Kurulu'nu taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç, dış ve askeri durumu görüştükten sonra, taarruz konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Diğer bir sorun da önemliydi. Muhalifler, ordunun çözüldüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felakete yol açacağından ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi Meclis'te bu anlayışın yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok, gizlemek istediğim harekât açısından yararlıydı. Fakat bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış kişileri bile kötü etkilemeye başlamış, onlarda da kuşkular uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan inancım konusunda aydınlatmayı ve sakinleştirmeyi gerekli gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Hareketimi birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim gideceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü, öğleden sonra saat dörtte, Batı cephesi karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşme-

den sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı, düşmana taarruz için cephe komutanına emir verdim.

20/21 Ağustos 1922 gecesi, Birinci ve İkinci Ordu kumandanlarını da cephe karargâhına davet ettim. Taarruz hakkında görüşümü, harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında açıkladıktan sonra, cephe komutanına o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Komutanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, stratejik ve aynı zamanda bir baskın halinde yapılacaktı. Bunun olabilmesi için askeri yığınak ve düzenlemenin gizli kalmasına önem vermek gerekliydi. Bu nedenle bütün harekât gece yapılacak, askeri birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların düzeltilmesi ve bu gibi faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgelerde de aynı biçimde sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına taşıdık. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşı yönettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandanlık Meydan Savaşı

26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın Afyon'un güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğunda bulunan cephelerini düşürdük. Mağlup olan düşman ordusu büyük kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar, Aslıhanlar yakınlarında sardık. 30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonunda düşman kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman ordusu başkomutanı General Trikopis de esirler arasındaydı. Demek ki tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız İzmir yönünde hareket ederken, bazı birliklerimiz de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket ediyorlardı.

Başkomutanlık Savaşı'nın sonuna kadar, her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu resmi tebliğlerde gayet önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Amacımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten de bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzdan sonra müracaatlar olmuştur.

Afyon-Dumlupınar Meydan Savaşı ve ondan sonra düşman ordusunu tümüyle imha ya da esir eden ve kurtulabilenleri Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklamak için söz söylemeye gerek duymuyorum.

Her aşaması düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha gösteren büyük bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu eseri meydana getiren bir milletin evladı, bir ordunun Başkomutanı olduğumdan, sonsuza dek mesut ve bahtiyarım.

İtilâf Devletleri'nin Ateşkes Önerisi

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı kurtardıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale yönlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Lloyd George, fiilen savaşa karar vermiş bir tavırla, sömürgelerden yardımcı kuvvetler istemiş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa, Lloyd George'un talebinin yerine getirilmediğini kabul etmek lazım gelir.

23 Eylül 1922 tarihli, İtilâf Devletleri dışişleri bakanları imzasıyla bir nota geldi. Bu nota, asıl olarak iki sorunu içeriyordu. Biri, askeri harekâtın durdurulmasına, diğeri konferansa, barışa aitti.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat Meriç Nehri'ne kadar, Trakya'nın derhal bize verilmesini talep ettim. 3 Ekim'de toplanmasının uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkomutanlık adına olağanüstü yetkili olmak üzere, Batı cephesi orduları komutanı İsmet Paşa'yı, delege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya Hükümet'çe de 4 Ekim 1922 tarihli ayrıntılı bir yanıt geldi. Bu yanıtta, konferans yeri için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de daveti talep olundu.

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere delegesi General Harrington, Fransa delegesi General Charpy, İtalya delegesi General Mombelli'den oluşan konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu suretle Trakya anavatana katıldı.

Lozan Konferansı'na Doğru

İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle uğraşıldı. Bir taraftan da Bakanlar Kurulu'nda, Meclis'te, komisyonlarda barış konferansına gönderilebilecek heyet söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı bulunan Rıza Nur Bey gidecek heyetin doğal üyesi gibi görülüyordu. Ben, henüz bu konuda kesin düşüncemi belirlememiştim. Ancak Rauf Bey'in başkanlığındaki bir heyetin bizim için hayati olan sorunlarda başarılı olacağından emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Danışman olarak İsmet Paşa'nın bulunmasını teklif etti. Buna karşılık İsmet Paşa'dan danışman değil, başkan olursa, daha yararlı olacağına inanıyorum, dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, heyet konusunda başladıkları oluşum-

lara devam etti. Ben buna önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı son bulmuştu. İsmet Paşa ve Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

Beraberimde Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda iş göremediğinden Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde, Refet Paşa'yı İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da delege heyet başkanlığı görevini yapıp yapamayacağını, var olan bunca bilgime rağmen bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, bu düşünceme dair hiçbir kelime söylemiyordum. Sonunda olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın heyet başkanı olması için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir telgrafta, kendisinin Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine yardım etmesini rica ettim.

Ankara'dan hareketimden önce, Yusuf Kemal Bey, bana heyet başkanlığını en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den kendisine yaptığım başvuruyu yerine getirdiğine dair yanıt aldım.

Ondan sonra İsmet Paşa'ya da, oldubitti halinde Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na heyet başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan söz ederek özür diledi. En sonunda teklifimi bir emir kabul ederek boyun eğdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu sırada, 28 Ekim 1922'de, İtilâf Devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan barış görüşmelerine davet olunduk. İtilâf Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

Saltanatın Kaldırılması

Bu ortak davet durumu, saltanatın kaldırılması sonucunu doğurdu. Gerçekten de 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince, hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yıldan fazla bir zamandan beri fiilen uygulanan milli egemenlik açıkça ortaya çıktı. Hilafet, açık hiçbir hakka sahip olmaksızın, bir müddet daha bırakıldı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek, benimle önemli bazı konular hakkında görüşmek istediğini ve akşam, Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunmasıyla, Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, saltanatın ve belki hilafetin ortadan kaldırılacağı endişesiyle sıkıntılıdır. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız konumdan kuşku duymaktadır. Bu nedenle Meclis'i ve dolayısıyla kamuoyunu, aydınlatmanız gereğine inanıyorum.

Rauf Bey'den, saltanat ve hilafet hakkındaki düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamada bulundu: "Ben," dedi, "saltanat ve hilafete bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin büyükleri sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmeğin parçaları vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha sadakat borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde genel durumu tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafettir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir şey koymaya çalışmak, felakete yol açar. Asla doğru olamaz."

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın yanıtı şuydu: "Tamamen Rauf Bey'in görüşlerine katılırım. Gerçekten de, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim şekli söz konusu olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, görüşülen konu hakkında kesin bir görüş belirtmek istemedi.

Ben onlara kısaca şu yanıtı verdim: Bu konu bugünün sorunu değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecanına da yer yoktur.

Rauf Bey bu yanıtımdan memnun göründü. Rauf Bey'in bir şeyi elde etmek istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve gelecekte kendim için alabileceğim konum hakkında, kendilerine söylediğim ve tatmin edici buldukları sözleri, bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşun kalemiyle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi günü Meclis'te söyleyeceğimi vaat ettim ve söyledim. Benim bu sözlerim, muhaliflerce Rauf Bey'in bir başarısı olarak görülmüş.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmüş olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, anayasasıyla, egemenliğin millete ait bulunduğunu ifade eder bir tasarı hazırlandı. Seksenden fazla arkadaşa imza ettirildi. Bu tasarıda benim de imzam vardır.

Bundan sonra tasarı üç komisyona, anayasa, şer'iye ve adalet komisyonlarına havale olundu. Bu üç komisyon heyetinin bir araya gelip bizim izlediğimiz maksada göre sorunu çözümlemesi elbette zordu. Durumu yakından ve bizzat takip etmek gerekti.

Üç komisyon bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendi'yi seçtiler. Sorunu görüşmeye başladılar. Şer'iye komisyonuna mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını iddia ettiler. Bu iddialara karşı çıkanlar konuşmadılar. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde tartışmayı dinliyorduk. Bu tarzda, görüşmelerin istenen sonucu vermesini beklemek boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda komisyon baş-

kanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şunları söyledim: "Efendiler," dedim, "Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşme ile, tartışma ile verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı ve bu baskılarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bunlara hadlerini bildirerek, egemenliğini ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, 'Millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız?' sorunu değildir. Sorun zaten bir oldubittiyi söylemekten ibarettir. Bu, her ne olursa, olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal karşılarsa, daha uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek gerektiği gibi söylenecektir. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."

Süratle yasa tasarısı komisyondan geçti. Aynı günde Meclis'in ikinci oturumunda okundu. Ad okunarak oylamaya konulması önerisine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, "Buna gerek yoktur, memleket ve milletin bağımsızlığını sonsuza dek koruyacak esasları yüce Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğini sanıyorum." Sonunda başkan oylamaya koydu ve oybirliğiyle kabul edilmiştir, dedi. Yalnız olumsuz bir ses işitildi; "Ben muhalifim!.." Bu ses "Söz yok!" sesleriyle boğuldu. İşte Osmanlı saltanatının yıkılış ve çöküş töreninin son evresi böyle gerçekleşmiştir.

17 Kasım 1922 tarihli resmi bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan kaçmıştır."

Gerçekten de, her ne nedenle olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlük ve hayatını, milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar âdi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Ne mutlu ki bu alçak, ona miras kalan saltanat makamından millet tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bunu daha önce yapmış olması elbette takdire layıktır.

Âciz, âdi, duygu ve anlayıştan mahrum bir mahluk, kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir, fakat böyle bir mahlukun, bütün İslâmların halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette uygun değildir. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, öncelikle, bütün İslâm kitlelerinin esir olmaları koşuluna bağlıdır. Halbuki dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimizde özgürlük ve bağımsızlık simgesi olmuş bir milletiz! Değersiz hayatlarını, iki buçuk gün fazla, sefilce sürükleyebilmek için, her türlü alçaklığı yapan halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, milletlerin birbirleriyle ilişkilerinde, kişilerin, özellikle mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, kişisel konum ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin önemi olamayacağı gerçeğini bir kez daha gösterdik.

Uluslararası ilişkilerde, mankenlerden yararlanmak sistemine son vermek, uygar dünyanın samimi temennisi olmalıdır!

Abdülmecit'in Halife Seçilmesi

Vahdettin'in halifeliğine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde son verildi. Yerine sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclis tarafından yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini yok etmek gerekti. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak, göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbul'da, Refet Paşa'ya yazdığım bir telgraf ile verdiğim talimatta da, başlıca şu noktaları yazmıştım: "Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimîn unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime eklenmeyecektir. İslâm dünyasına yayınlayacağı bildiri aracılığınızla, önceden, şifre olarak bil-

dirilecektir. Onaylandıktan sonra tekrar şifre ile ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu bildirinin metnini başlıca şu noktalar oluşturacaktır:

a. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halife seçmesinden açıkça memnun olduğu söylenecektir.

b. Vahdettin Efendi'nin yaptıkları ayrıntılı olarak kınanacaktır.

c. Anayasa'nın onuncu maddesine kadar olan maddeleri, uygun bir biçimde ve önemli yerleri aynen belirtilmek suretiyle, Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin özel niteliği ve yönetim biçiminin, Türkiye halkı ve bütün İslâm dünyası için en yararlı ve uygun olduğu söylenecektir.

d. Türkiye milli halk hükümetinin hizmetleri ve çalışmalarından övücü bir dille söz edilecektir.

e. Bu bildiride belirtilen maddelerden başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve düşünceye yer verilmeyecektir."

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye: "Türkiye Devleti'nin egemenliğini kayıtsız şartsız millete vermiş olan anayasaya uygun olarak yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde bulunan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 1 Kasım 1922 tarihinde, oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve temeller çerçevesinde, yüce Meclis tarafından, 18 Kasım 1922 tarihinde toplanan celsede halife seçilmiş olduğunu" bildirdim.

19 Kasım 1922 tarihli bir telgraf ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu; Abdülmecit Efendi, imzasının üstünde *Halife-i Müslimîn ve Hâdimü'l-haremeyn* unvanının bulunması ve Cuma selamlığında kaftan ve Fatih'inki gibi bir *sarık* takınmasının mümkün ve uygun olacağı görüşünde bulunmuş. Âlem-i İslâm'a yazacağı bildiride, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylememek istemiş ve bildirinin İstanbul gazetelerinde yayınlandığında Türkçesiyle beraber bir de Arapçasının yayınlanması görüşünü söylemiş.

Refet Paşa'ya makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim yanıtta, *Halife-i Müslimîn* unvanıyla beraber *Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn* tabirinin kullanılmasını uygun buldum. Cuma töreninde Fatih'in kıyafetine girmesini doğru bulmadım. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride, Vahdettin adı geçmeksizin, eski halifenin zamanında düşülen kötülüklerden söz edilmesinin gerekli olduğu yorumunda bulundum.

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım telgrafın birinci maddesinde Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiyülevvel tarihli yazışmalarının sonundaki *Halife-i Resûlullah Hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn* cümlesinin altında *Abdülmecid bin Abdülaziz Han* imzası kullanılmıştır.

21 Kasım 1922 tarihli bir telgrafta *Halife-i Resûlullah* yerine daha önce bildirdiğimiz gibi *Halife-i Müslimîn* denecektir dedik. Kendisine, halife seçildiğini bildiren telgrafımıza vereceği yanıtın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na olmasını ihtar ettik. Yazılarında siyasi, genel konulara ait kelimeler olduğundan ve bunlardan uzak durması gereğinden söz ettik.

Önemsiz ayrıntılar gibi sayılabilecek bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim temel nokta şudur: Ben, saltanatın kaldırılmasından sonra, başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken hilafetin de kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun uygun zaman ve fırsatta dile getirilmesini doğal buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle, kendisinin halife unvanıyla bunu saltanata dönüştürme koşullarını hazırlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, muhatabımızın ve doğal taraftarlarının saflığına ve gafletine inanmak asla doğru olamazdı.

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı toplantısı 21 Kasım 1922 tarihinde olmuştur. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon milletvekili Hasan Bey ve Sinop milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki delege heyetini oluşturuyordu.

Bir süre Ankara'da Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler hararetli, tartışmalı oluyordu. Türkiye'nin haklarını kabul eder olumlu sonuçlar görülmüyordu. Ben bunu pek doğal buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında söz konusu edilen sorunlar, sadece üç dört senelik yeni dönemle ilgili kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar çirkin hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Yeni Türk Devleti'nin ardından geldiği Osmanlı Devleti, birtakım kapitülasyonların tutsağıydı. Hıristiyan azınlıklar birçok ayrıcalıklara sahip bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları mahkemelerinde yargılayamazdı. Osmanlı uyruklulardan aldığı vergiyi yabancılardan alamazdı. Devletin hayatını kemiren, kendi içindeki azınlıklar hakkında önlemler alması da engellenirdi.

Osmanlı Devleti'nin, kendisini oluşturan temel öğenin, Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak şeyler yapması engelleniyordu. Ülkeyi imar edemezdi, demiryolları yaptıramazdı, hatta okul yaptırmakta bile serbest değildi. Böyle durumlarda derhal yabancılar müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları, görkem ve rahat içinde yaşamlarını sürdürmek için ülke ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü çıkarlarına zarar vererek ve devletin onurunu feda ederek birçok borçlanmalar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, dünya gözünde iflas etmişti.

Vârisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünyanın gözünde

hiçbir kıymeti, erdem ve onuru kalmamıştı; uluslararası hukuk dışında tanınmış, adeta vesayet altına alınmış bir nitelikte görülüyordu.

Geçmişe ait göz yummaların, hataların sorumlusu biz olmadığımız halde, aslında yüzyılların biriktirdiği hesabın bizden sorulmaması gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi gerçek bağımsızlık ve egemenliğine sahip kılmak için bu zorluk ve fedakârlığı da yenmek bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, sonucun, ne olursa olsun, olumlu olacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için, ne olursa olsun, elde etmeye mecbur olduğu temellerin, bütün dünyaca onaylanacağından asla kuşku duymuyordum. Çünkü gerçekte bu temeller, kuvvet ve başarıyla elde edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan konuların onaylanmasından başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak için gücümüz de vardı. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, milli egemenliğimizi kavramış ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat etmiş olduğumuzdu.

Halkla Görüşmeler

Meclis son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ni siyasal bir partiye dönüştürmeye karar vermiştim. Barış gerçekleştiğinde, örgütümüzün siyasal partiye dönüşmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halk ile söyleşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Zaferden sonra, eğitim ile uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçla, Batı Anadolu'da bir seyahat yapmak üzere, 14 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkla uzun uzun konuştum. Halkın bana istedikleri gibi sorular sor-

malarını istedim. Sorulan sorulara yanıt olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.

Hemen her yerde halkın anlamak istediği konulardan dikkat çekici olanlar şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, milli egemenlik ve hilafet ve bunların konumları ve ilişkileri ve bir de kurmak niyetinde olduğum anlaşılan siyasal parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, gerçekleştiği gibi, her yerde özetliyordum. Sonucunun olumlu olacağı hakkındaki görüşümü de söyleyerek, milletin içinin rahat olmasına çalışıyordum.

Milli egemenlik ve hilafetin konumları ve ilişkileri ne olduğu hakkında halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira Meclis 1 Kasım 1923 tarihli kararıyla, kişi egemenliğine dayanan yönetim şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve sonsuza dek tarih sayfalarında kaldığını ilan ettikten sonra, birtakım Şükrü Hoca'lar "Müslüman kamuoyu kuşku ve acılar içindedir" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "Hilafet hükümet demektir. Hilafetin hak ve görevlerini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir Meclis'in elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in, milletin kaldırdığı saltanatı hilafet makamında sürdürmek ve padişah yerine halife koymak sevdasına düşmüşlerdi.

Halife bulunan kişiyi umutlandıracak bazı sadakat gösterileri de dikkat çekiciydi. Gizli olarak yapılan destekler ise bizim dışarıdan bildiklerimizden daha fazlaymış.

Hilafet konusu hakkında, halkın tereddüt ve endişesini gidermek için, her yerde gerektiği kadar açıklamalarda bulundum. Kesin olarak dedim ki, "Milletimizin kurduğu yeni devletin kaderine, uygulamalarına, bağımsızlığına, unvanı ne olursa olsun, hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza dek koruyacaktır!

Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık kendi hayat

ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır!" dedim.

Hilafet ve din konularıyla meşgul olunduğu sıralarda, kamuoyu ve özellikle aydınlar için, anayasada bir noktanın sorun oluşturduğunu öğrendik. Cumhuriyet'in ilanından sonra da yasada aynı sorun sürdüğünden başka, sorun oluşturacak ikinci bir noktanın daha katıldığını görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim; 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın 7. ve 21 Nisan 1924 tarihli anayasanın 26. maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerinden söz eder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk görevi olmak üzere, "şer'i hükümlerin uygulanması" vardır. İşte, bunun nasıl bir görev ve şer'i hükümlerden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, bu maddede, "yasaların yapılması, değiştirilmesi, yorumlanması, kaldırılması vb" sayılan görevleri o kadar kapsamlı ve açıktır ki, "şer'i hükümlerin uygulanması" diye ayrıca bir klişenin varlığı fazlalık görülmektedir. Çünkü şer' demek yasa demektir. Şer'i hükümler demek, yasa hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü, çağdaş hukuk anlayışlarıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca, "şer'i hükümler" sözüyle kast olunan anlamın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

İlk anayasayı hazırlayanlara ben başkanlık yaptım. Yapmakta olduğumuz yasayla "şer'i hükümler" sözünün bir ilgisi olmadığı anlatılmaya çok çalışıldı. Fakat bu sözden, kendilerince bambaşka anlam çıkaranları inandırmak mümkün olmadı.

İkinci nokta, yeni anayasanın ikinci maddesinin başındaki "Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâm'dır" cümlesidir. "Cumhuriyet'in ilanından sonra da yeni anayasa yapılırken, laik hükümet sözünden dinsizlik manası çıkarmaya eğilimli ve bahane arayanlara fırsat vermemek amacıyla, yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir sözün girmesine göz yumulmuştur.

Anayasaların, gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde, fazlalık görünen ve yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet yönetimimizin çağdaş karakteriyle bağdaşmayan terimler, devrim ve Cumhuriyet'in o zaman için aykırı görmediği tavizlerdir.

Millet, anayasamızdan bu fazlalıkları ilk uygun zamanda kaldırmalıdır!

Her yerde siyasal parti kurmak hakkında da halk ile uzun konuşmalar yaptım.

Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve "Dokuz Umde"

7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla, halkçılık temeline dayanan ve "Halk Fırkası" adıyla siyasal bir parti kurmak niyetinde olduğumu beyan ederek, bu partinin nasıl bir program izlemesi gerektiği konusunda bütün vatanseverlerin, bilimadamlarının, aydınların destek ve katılımını istemiştim.

Gerek bazı kişilerden aldığım yazılı görüşler ve gerek halk ile görüş alışverişinden çok yararlandım. Sonunda, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde belirledim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınladığım bu program, partimizin kuruluşunda temel olmuştur.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın kuruluşuna ve çalışmalarına yeterli geldi. Fırkaya, unvanına, daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de eklenerek, "Cumhuriyet Halk Fırkası" adı konuldu.

Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere, İtilâf Devletleri heyetleri, heyetimize bir barış projesi verdiler. Bu proje, anlam ve öz bakımından bağımsızlığımıza aykırı koşullar taşıyordu. Özellikle adli, parasal ve ekonomik maddeler dayanılmazdı. Bu nedenle bu projeyi kesinlikle reddetmemiz zorunluydu. Heyetimiz bu projeye karşı bir mektup verdi. Bu mektupta şunlar yazılıydı: "Anlaştığımız noktaları imzalayarak barış yapalım."

Gerçekten de, konferansta görüşme konusu olan birçok sorundan, bizce kabul edilebilir olanları vardı. Mektupta: "İkinci, üçüncü derecede olan sorunları daha sonra görüşürüz. İtilâf Devletleri bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, bütün tekliflerimiz yok hükmündedir" de denmişti.

Meclis'in görüşünü almak gerekli görüldü. Konu Meclis'e geldi. Bu konuda, Meclis'te günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar oldu.

Anlaşıldığına göre muhalifler heyetimize, İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde, barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, dönmüş; heyetimiz Bakanlar Kurulu'nun talimatına aykırı hareket etmiş.

27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Tartışmalara ben de başından sonuna kadar katılmaya mecbur oldum. Muhalifler, adeta ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim açık olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, barış konusunu Meclis'te ihtirasları için kullanmak istiyorlardı. Bazı gazeteler de bu ihtirasları hayret verici bir biçimde körüklüyorlardı. Bu psikolojide bulunan Meclis ile barış konusunu sonuçlandırmanın zor olacağını görmek doğal, fakat üzücüydü.

Meclis'te verdiğim genel açıklamayla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden söz ettim. İtilâf Devletleri heyetlerinden bazısının ülkelerine döndüklerinde yaptıkları açıklamalarını gerçek kabul ederek, heyetimize hücum etmek yolunun doğru olmadığını söyledim. Heyetimizi dinlemek ve onun açıklamalarına inanmak ve ona göre durumu gözden geçirmek gerektiğini bildirdim.

Seçimlerin Yenilenmesi

Rauf Bey başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na, seçimlerin yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim.

Kısa bir tartışmadan sonra Bakanlar Kurulu ile anlaştık. Aynı gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu yönetim kurulu içinde teklifimi yersiz bulup garipseyenler bulundu. Görüşme ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Sonunda bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup genel kurulunu toplattırdım. Orada ülkenin genel durumunu, öncelikle görülmesi gereken millet işlerini açıkladım ve Meclis'in artık bu görevleri yapmaya gücü kalmadığını söyleyerek, Meclis'ten seçimi yenilemeye karar vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup, açıklamalarımı yerinde buldu. Bunun üzerine konu, aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclis'e taşındı. Yüz yirmi kadar üye, Meclis'e, seçimin yenilenmesi için bir yasa tasarısı sundu. Meclis, oybirliğiyle "Yeniden seçim yapılması kararlaştırıldı" tarzında olan yasayı çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi devrim tarihimizde önemli bir nokta oluşturur. Çünkü bu kararı vermekle Meclis, kendinde ortaya çıkan sakatlıktan milletin duyduğu rahatsızlığı anlamış olduğunu gösterdi.

Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı. Heyetimiz Lozan'da barış için çalışırken, ben de yeni seçimle meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, umdelerimizi ilan ederek katıldık. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce umdeleri kabul ettiğini ve aynı görüşte olduğunu bana bildiriyordu. Adaylarımızı tespit ve zamanında partimiz adına, ben ilan edecektim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde mutlu bir geçiş dönemine tesadüf etti. Gerçekten de, dört senelik bağımsızlık savaşımız, milletimizin şanına layık bir barış ile sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te onaylandı.

Başkent Ankara

Artık tümüyle yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin fiilen bütünlüğü gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini yasal olarak belirlemek gerekiyordu. Bütün görüşler, yeni Türkiye'nin başkentini Anadolu'da ve Ankara şehrinde seçmek gerektiğini söylüyordu.

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli bir yasa taslağını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar kişinin imzası olan bu yasa teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, büyük çoğunlukla kabul edildi. Yasa maddesi şudur: "Türkiye Devleti'nin başkenti, Ankara şehridir."

Fethi Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı

Çok geçmeden, Meclis'te, Fethi Bey'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'na ve özellikle Fethi Bey'in şahsına eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre bazı milletvekillerinde bakan olmak arzu ve hevesi çoğalmıştı. İş başında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, partimiz adına milletvekili olmaları sağlanmış birtakımları da, Bakanlar Kurulu aleyhindeki akımları körükleyerek, kendi amaçlarına göre yararlanmaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri anlaşılan milletvekillerinin amaçlarının, genel kurulu kandırarak, hükümete ve Meclis'e üstün bir konum almak olduğu anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkat ve çalışma kuvvetini Bakanlar Kurulu başkanlığı görevine yoğunlaştırabilmek için, İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Aynı tarihte, Meclis ikinci başkanlığı da Ali Fuat Paşa'dan boş kaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüş birliği, işbirliği aramaya lüzum görmeksizin, bağımsız olarak ve gizli çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve doğrudan yanaymış görünerek, bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çevirmeye başladı. Örneğin, bir parti toplantısında İçişleri Bakanlığı'na Erzincan milletvekili Sâbit Bey'in ve Meclis

ikinci başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclis tarafından seçilmesi kararını aldırdı (25 Ekim 1923).

Halbuki ben, Sâbit Bey'in İçişleri bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sâbit Bey'in bazı valiliklerde görevlendirilmiş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni koşullarıyla, içişlerini yönetebileceğine yeterli kanıt saymıyordum.

Rauf Bey'in ikinci başkanlığa seçimini de uygun bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey daha dün Bakanlar Kurulu başkanıydı. O makamı ne gibi duyguların etkisinde terk etmeye mecbur edildiği biliniyordu. Buna rağmen onu Meclis'in ikinci başkanlığına getirtmekle, bütün Meclis'in onunla aynı görüşte olduğunu, yani bütün Meclis'in, Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Bakanlar Kurulu'nda Dışişleri bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek amacı izleniyordu.

Yeni Meclis muhalefeti gizleyen küçük bir grubun kandırmaları karşısında bulunuyordu. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevini gereği gibi yapamayacak bir hale getirildi. Fethi Bey, bu durumdan bana birçok kez şikâyet etti ve kabineden çekilmek istedi. Diğer bakanlar da şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet kurmanın Meclis tarafından yapılmasındaydı. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Ben, Meclis'te, gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in çalışmalarında duyguların etkisini gördükten ve Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin her gün, temelsiz birtakım nedenlerle düzensizliğe düşürülmekte olduğunu anladıktan sonra, uygulamak için uygun zaman beklediğim bir düşüncenin zamanının geldiğine karar vermiştim. Bunu itiraf etmeliyim.

Halk Fırkası'nın, Rauf Bey'i ikinci başkanlığa ve Sâbit Bey'i İçişleri Bakanlığı'na aday seçtiği tarih, 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı günde ve ertesi Cuma günü, Bakanlar Kurulu Çankaya'da nezdimde toplandı.

Gerek Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer bakanların istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli

olduğunu söyledim. Meclis tarafından yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlardan tekrar seçilen olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni kabineye dahil olmayacaklardır, esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulu içinde bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü ordu yönetim ve komutasının rastgele bir kişiye bırakılması uygun görülmedi.

Cumhuriyet'e Doğru

Meclis'i kandırmaya çalışan hırslı hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet kurmayı başarabildiğinde, bu hükümetin bir süre, yönetimdeki becerisini izleyip ve hatta ona yardım etmenin uygun olacağı düşüncesindeydik. Fakat böyle kurulacak hükümet, ülke yönetiminde ve yeni gayelerimizi izlemekte beceriksizlik gösterirse, bunu Meclis'te açıklayarak aydınlatmak yolunu tercih ettik. Hükümet kurmayı başaramadıkları halde ortaya çıkacak karışıklığın, Meclis için bir uyanışa yol açacağı doğaldı. Kriz ve karışıklık sürdürülemeyeceğinden, işte o zaman bizzat müdahale ederek düşündüğüm planı uygulamakla, işi temelinden çözebileceğimi düşünmüştüm.

Kabinenin istifası, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığımda toplanan parti genel kuruluna bildirildikten sonra, saat beşe doğru açılan Meclis'te resmen okunmuştur.

Bakanlar Kurulu'nun istifası gerçekleştiği dakikadan itibaren, milletvekilleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni kabine listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum 28 Ekim günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, bütün Meclis tarafından kabul edilecek ve kamuoyunda iyi karşılanacak kişilerden bir aday listesi belirleyemiyordu. Özellikle bakanlıklara aday düşünülürken, o kadar çok isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi biri diğerlerine tercih edilerek oluşturulacak listeyi

kabul ettirmekteki zorluk, liste belirlemekle meşgul olanları endişe ve umutsuzluğa düşürdü. Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri, bazı kişilerin fotoğraflarını yayınlayarak, Bakanlar Kurulu başkanlığına seçilebilecekleri göstermekte kusur etmedi.

28 Ekim günü geç vakitte, toplantı halinde bulunan parti yönetim kurulu tarafından davet olundum. Parti yönetim kurulu başkanı Fethi Bey idi. Fethi Bey, parti adına yönetim kurulunca bir aday listesi düzenlendiğinden ve bu konuda parti başkanı olduğum için benim de görüşlerimin alınması uygun görüldüğünden toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listedeki kişilerin görüş ve onaylarının alınması gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken Kemalettin Sami ve Halit paşaların beni beklemekte olduklarını anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman orada, beni görmek üzere gelmiş Rize milletvekili Fuat, Afyon milletvekili Ruşen Eşref beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek esnasında, "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!" dedim. Hazır bulunan arkadaşlar derhal düşünceme katıldılar. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program belirleyip arkadaşları görevlendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın uygulamasını göreceksiniz!

Görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için, Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla görüşme ve tartışmaya asla gerek görmedim. Çünkü onların zaten benimle bu konuda aynı düşüncede olduklarından kuşku duymuyordum. Halbuki o sırada Ankara'da bulunmayan bazı

kişiler, yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve görüş ve onayları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasını kırgınlık ve ayrılık vesilesi saydılar.

Cumhuriyet'in İlanı

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir yasa tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın devlet şeklini belirleyen maddelerini şöyle değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin yönetim biçimi Cumhuriyet'tir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını Bakanlar Kurulu aracılığıyla yönetir."

Bundan başka anayasanın temel maddeleri de değiştirilerek şu maddeler yazıldı:

"Madde: —Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görev süresi, yeni cumhurbaşkanının seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür."

"Madde: —Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder."

"Madde: —Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, başbakan tarafından, yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onay Meclis'in toplantı dönemine bırakılır."

Bu maddelere, komisyon ve Meclis'te, din ve dile ait bildiğiniz bir madde de ilave edilmiştir.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü, saat onda, Halk Fırkası grubu, grup başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım öneriler okunmuş. Bu önerilerden Kemalettin Sami Paşa'nın önerisi kabul olunmuş. Bu öneriye göre ben, genel başkan sıfatıyla, sorunun çözümüne, genel kurul tarafından görevlendiriliyorum. Kemalettin Sami Paşa'nın önerisinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa görüşü ortaya koydum.

"Bakanlar Kurulu seçiminde görüş birliğine varılamamıştır. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözümü size sunarım."

Bu bir saat içinde gerekli kişileri Meclis'teki odama davet ederek onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım yasa tasarı müsveddesini gösterdim ve görüş alışverişinde bulundum.

Öğleden sonra saat bir buçukta, parti genel kurulu, tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şunları söyledim:

"Çözümünde zorluk yaşadığınız sorunun nedeninin, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğunu sanıyorum. Eksiklik, takip etmekte olduğumuz yöntemdedir. Gerçekten de, mevcut anayasamıza göre bir Bakanlar Kurulu oluşturmaya kalktığımız zaman, bütün arkadaşların her biri bakanlar ve Bakanlar Kurulu seçimi mecburiyetinde bulunuyor. Hepinizin birden Bakanlar Kurulu seçimine mecbur olmanızda görülen zorluğun giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen devrede de aynı suretle zorlukla karşılaşılıyordu. Görülüyor ki bu yöntem bazen birçok karışıklıklara neden oluyor. Beni bu sorunun çözümüyle görevlendirdiniz. Önerim kabul edilirse kuvvetli bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin yönetim biçimini belirleyen anayasamızın bazı maddelerini değiştirmek lazımdır" dedikten sonra müsveddeyi okutmak üzere kâtiplerden birine uzatarak kürsüyü terk ettim.

Öneri anlaşıldıktan sonra tartışmalar yapıldı. Ondan sonra önerim okunarak görüşüldü ve kabul edildi.

Parti grubu toplantısından sonra Meclis genel kurulu açıldı. Yasa tasarısı, anayasa komisyonu tarafından incelenerek, tutanağı

Meclis'te okundu. Sonunda yasa, birçok konuşmacının "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan nutuklarıyla, kabul edildi.

Ondan sonra, Cumhurbaşkanlığı seçimi için oylama yapıldı. Katılan 158 milletvekilinin tümünün oylarını alarak Cumhurbaşkanı seçildim.

Meclis tarafından Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Durum aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra, yüz bir pare top atılarak ilan edildi.

İlk kabine İsmet Paşa tarafından kuruldu ve Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey seçildi.

Hilafetin Kaldırılması

1924 başlarında, büyük ölçekte ordu manevraları yapmak kararlaştırılmıştı. Bu manevralar İzmir'de yapılacaktı. 1924 Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin kaldırılması zamanının geldiğine orada iken karar vermiştim.

Başbakan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 tarihli bir telgraf aldım:

> Bir süredir gazetelerde hilafetin durumu ve halife hakkında yanlış anlaşılabilecek yayınlar yapıldığından ve nedensiz yapılan onur kırıcı yayınlardan ve özellikle ara sıra İstanbul'a giden bakanların ve resmi heyetin kendisiyle görüşmekten kaçınmalarından halifenin büyük bir üzüntü duyduğu için, yanında çalışanlardan birini Ankara'ya göndermeyi ya da güvenilir birinin İstanbul'a yanına gönderilmesini rica etmiş ise de, yanlış anlaşılabileceği ihtimaline karşı bundan da vazgeçtiğini söyledikleri Başkâtip Bey tarafından bildirilmekte ve ödenek hakkında uzun uzadıya hazinece yardımda bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1923 tarihinde yazılan yazının yerine getirilmesi gereği eklenmektedir. Durum Bakanlar Kurulu'nda görüşülecektir.

Bu telgrafa yanıt olarak şunları yazdım:

> Hilafet ve halife hakkındaki yanlış anlamalar halifenin tavır ve hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Halife, gündelik yaşayışında padişahların yolunu izlemekte görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcilere memurlar göndererek ilişkiler kuruyor, tantanalı gezintiler yapıyor. Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, halife ve hilafet makamının gerçekte ne dinsel ve ne de siyasal hiçbir anlamı yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını, bağımsızlığını tehlikeye sokamaz. Hilafet makamı, bizce, tarihsel bir anı olmaktan fazla bir önem taşımaz. Türkiye Cumhuriyeti bakanlarının veya resmi heyetlerin kendisiyle temasını talep etmesi de Cumhuriyet'in bağımsızlığına açıkça saldırıdır. Başkâtibin böyle küstahlıktan uzak durması gereği kendisine hatırlatılmalıdır. Halifenin geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka düşük bir ödenek yeterlidir. Halifenin oturacağı yeri belirlemek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görevdi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılma birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşyalar, hükümetin durumu kontrol etmemesi yüzünden mahvoluyor. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddi önlemler alınmalıdır.

Bu yazışmadan sonra, manevralar için İsmet Paşa ve Savunma Bakanı Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin ilgası konusunda aynı görüşteydik. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı'nı kaldırmak ve eğitim birliğini sağlamak kararında idik.

Meclis'te, bütçe görüşmeleri sırasında, 1 Mart günü verdiğim nutukta şu üç noktaya işaret ettim:

1. Millet, Cumhuriyet'in, bugün ve gelecekte, bütün saldırılardan, kesinlikle ve sonsuza dek, uzak bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, Cumhuriyet'in, denenmiş ve sağlam olan temellerine bir an önce dayandırılmasıdır.

2. Milletin istediği eğitimde birliğin sağlanması ilkesinin, zaman geçirilmeden, uygulanması gerekmektedir.

3. Din işlerini, yüzyıllardan beri olduğu gibi, bir siyaset aracı konumundan uzak tutmak gerekmektedir.

3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda, hilafetin ilgası ve eğitim birliği yasası önerileri görüşüldü. Tartışmalardan sonra halifelik kaldırıldı, halife ve Osmanlı hanedanının tüm üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmaları yasaklandı.

Paşalar Ordudan Ayrılıyor

1 Kasım 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı yılı başladı.

Bu yüzden oturumu ben açtım. Açış konuşmasını yaptım. Ben başkanlık kürsüsünü terk ettikten sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili paşaların istifaları ve başbakanın orduda komuta değişikliğine ait 31.10.1924 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis 5 Kasım günü toplanmak üzere, oturuma son verildi.

Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir tezkere ile Meclis Başkanlığı'na müracaat ederek, Milli Savunma Bakanlığı'nı, kendisinin Meclis'e katılmasını engellemekle şikâyet etti.

Ordumuzun ilerlemesi ve güçlenmesi için raporlar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığından dolayı çok üzülen Müfettiş Paşa, memleketin üçte birini kapsayan koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif bir hareket olduğunun farkında görünmüyor.

Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an önce sokmak için acele edenler, yaptığımız işlemi iptale çalışmakta kusur etmediler. Vehbi Bey (Karesi milletvekili): "Meclis'e giren bir milletvekilini görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye konuşmaya başladı.

Sayın milletvekili, düşünce arkadaşını bir an önce Meclis'te faaliyete geçirebilmek için, yasa kuvvetini, onun ezici kudretini ve o kuvvet ve kudreti kullanmak için, Meclis'in ve milletin güvenini kazanmış insanların kararlarında ne derece kararlı olduklarını

unutmuş gibi görünüyordu. İsmet Paşa'nın sözleri, bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan görüşme kapandı. Paşalara verilen emirler harfiyen uygulatıldı.

8 Kasım günü Meclis'te gensoru görüşmeleri yapıldı.

Görüşmelerden sonra Feridun Fikri Bey'in gensoru önergesi reddedildi.

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Kabinesi'ne güvenoyu verildi. Bir oy da çekimserdi.

Terakkiperver Fırka Kuruluyor

Meclis'te mağlup olanların gazeteci arkadaşları, bu sonuçtan, doğal olarak, hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir biçimde hücumlara geçtiler.

9 Kasım tarihli *Vatan* gazetesinin başmakalesi: "Mevcut yönetim şekli, sözde milli egemenliğin en yüksek derecesi olmuştur. Fakat hükümetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür."

10 Kasım tarihli *Vatan*'ın "Meydan Muharebesi'nin Neticesi" başlıklı başmakalesinde, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra, hükümeti düşürmeye çalışanların iyi hareket edemediklerinden şikâyet eden şu görüşler vardı: "Ankara'da ilk gensoru görüşmeleri başladığı zaman, ortada eleştiren, kararlı bir çoğunluk vardı." "Eleştiride bulunanlar bu durumu yönetemediler. Örgütsüz bireyler halinde, tek tek eleştirilerde bulundular. En şiddetli eleştiri yapanlar bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Bir gensoruya bu kadar önem vermek uygun mudur? Söylemeliyim ki, bu gensoru, normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir aşamasıydı. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi çekinenlerin,

Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, muhafazakâr unvanı altında ortaya çıksaydı, belki anlamı olurdu. Fakat bizden daha çok Cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını iddiaya kalkışmaları doğru değildi.

"Parti her türlü düşünce ve dinsel inanca saygılıdır" ilkesini bayrak olarak eline alan kişilerden iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri cahil ve yobazları, hurafelere inananları kandırarak özel amaçlar sağlamaya kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, yüzyıllardan beri sonsuz felaketlere, iğrenç bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek yöneltilmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını düşündürtmek isteyenlerin aynı bayrakla ortaya atılmaları, yobazlığı kışkırtarak milleti, Cumhuriyet'in, ilericiliğin tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni parti düşünce ve dinsel inançlara saygılılık perdesi altında 'Biz hilafeti tekrar isteriz; biz yeni yasalar istemeyiz; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi himaye edeceğiz, bizimle beraber olunuz; çünkü Mustafa Kemal'in partisi hilafeti kaldırdı, İslâmiyeti yaralıyor; sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir...' diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin kullandığı formül, bu gerici bağırışlarla dolu değildir denebilir mi?

Olaylar da gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain beyinlerin ürünüdür. Bu parti, ülkede suikastçıların, gericilerin kalesi oldu. Dış düşmanların, yeni Türk devletini mahvetmeye yönelik planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardımcı oldu. Tarih, gerici bir komplo olan Doğu isyanının, nedenleri incelendiği zaman, onun önemli ve belirgin nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel vaatlerini

ve Doğu'ya gönderdikleri parti yetkililerinin örgütlerini ve tahriklerini bulacaktır.

Yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında, eski hurafelerin ve kurumların birer birer düştüğünü gören yobaz ve gerici unsurlar, "dinsel inançlara saygılı" olduğunu ilan eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri şöhret bulmuş kişilere dört el ile sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamıyorlar mı? O halde, ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken yanıtta iyi niyet, gaflet, kayıtsızlık gibi sözler de memleketi ileri götüreceğim diye ortaya atılan bir partinin yöneticileri için mazeret oluşturmaz!

Yeni fırka, taşıdığı "Terakki" ve "Cumhuriyet" adlarının tam tersi bir doğrultuda gelişmiştir. Bu partinin yöneticileri, gerçekten de gericilere ümit ve kuvvet vermiştir. Buna örnek olarak: Ergani'de, asilerin valiliğini kabul eden Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın partisi şeriata saygılı ve dindardır. Bize destek olacaklarına kuşkum yok. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan parti yetkilileri, parti programını getirmiştir" diyor. Şeyh Eyüp de yargılama sırasında: "Dini kurtaracak tek partinin Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, şeriata saygı göstereceğinin parti programında ilan edildiğini" söylemiştir.

Doğu'da İsyan ve Terakkiperver Fırka'nın Kapatılması

Şeyh Sait isyanından aylarca önce, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıdan, hazırlanacak ayaklanmaya destek sözü verildiğinden ve sonunda milli sınırlarımızın dışında bulunup, Doğu İsyanı'nı tahrik edenlerin bildirilerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın partisinden umutla söz edildiğinden haberdar olmadıklarını varsayalım. Fakat Fethi Bey Hükümeti zamanında, bizzat

Fethi Bey aracılığıyla, kendilerine partilerinin zararlı ve isyan ve gericiliği kışkırtıcı nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği anlamaları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim, pek içten olarak bu ihtarlarımızdan sonra olsun, gerçeği anlamaları ve ona göre hareket etmeleri gerekirdi. Onlar, tersine, bu defa da "dinsel inançlara saygılıyız" klişesini, büsbütün ters anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sözde, bilinen formül ile, her dinin ve her inananın düşünce ve inançlarına saygılı olduğunu söylemek, özgürlükçü olduklarını anlatmak istiyorlarmış. Böyle harekete dürüst, samimi denemez!

Ne oldu? Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almaya gerek gördü. Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz dokuz hazır birliğiyle uzun süre isyanı bastırmaya çalıştı. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı kuruluşu kapattı.

Sonuç, doğal olarak, Cumhuriyet'in başarısıyla sonuçlandı. İsyancılar yok edildi. Fakat Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun aşamalarının son bulduğunu kabul etmediler. Alçakça, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikastıdır. Cumhuriyet mahkemelerinin acımasız pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i, suikastçıların elinden kurtarmayı başardı.

Biz, olağanüstü olarak yapılan ve fakat yasal olan önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasanın dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık. Tersine, ülkede huzur ve güven ortamını kurmak için uyguladık. Devletin hayat ve bağımsızlığı için kullandık. Biz o önlemleri milletin uygarlık yolunda gelişimi için aldık.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun geçerli olduğu ve İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu sürede yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güveninin tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır. Ülkede büyük isyan ve suikastlar ortadan kaldırılarak sağlanan güven ve huzur, elbette herkesçe memnuniyetle karşılanmıştır.

Milletimizin başından cehalet, gaflet ve yobazlığın ve ilerleme ve çağdaşlık düşmanlığının markası gibi anlaşılan fesi atarak, onun yerine bütün uygar dünyada kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin, uygar dünyadan, zihniyet açısından da hiçbir farkı olmadığını göstermek bir gereklilikti. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olduğu zamanda yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bunda, yasanın yürürlükte olması kolaylaştırıcı oldu denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten de, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı gericilerin, milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır. Gerçi, bir Bursa milletvekili, Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesi aleyhinde, uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giymenin "temel haklar ve milli egemenlik ve kişi dokunulmazlığına aykırı bir işlem" olduğunu iddia etmiş ve bunun halka uygulatılmamasına çalışmıştır. Fakat Nurettin Paşa'nın, millet kürsüsünden kışkırtmayı başardığı yobazlık ve gericilik, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç gericinin İstiklâl Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü.

Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve benzeri birtakım unvanların kaldırılıp yasaklanması da Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konudaki uygulamalar, toplumumuzun hurafelere inanan ilkel bir kavim olmadığını göstermek açısından çok gerekliydi.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara talih ve hayatlarını emniyet eden insanlardan oluşan bir kitleye, uygar bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizin gerçek niteliğini yanlış gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi kurumlar, yeni Türkiye Devleti'nde, Türk Cumhuriyeti'nde sürdürülmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme adına, en büyük ve giderilemez so-

nuçları olan bir yanlış olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan yararlandıksa, bu tarihsel yanlışı yapmamak için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve pak göstermek için, milletimizin yobazlık ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını kanıtlamak için yararlandık.

Milletimizin uygarlık yolunda, bereketli sonucun koruyucusu olan yeni yasalarımız da, Medeni Kanun da bu dönemde yapılmıştır. Bu nedenle, biz her araçtan, yalnız ve ancak bir bakımdan yararlanırız. O da şudur: Türk milletini, uygar dünyada, layık olduğu yere yükseltmek ve Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde her gün, daha çok güçlendirmek ve bunun için de baskı düşüncesini öldürmek.

Cumhuriyet Türk Gençliğine Emanet

Bu sözlerimle, milli hayatı son bulmuş sayılan büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilimin en son ilkelerine dayanan, milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardır çekilen milli sıkıntıların uyanışı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu sonucu, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci görevin, Türk bağımsızlığını, Türkiye Cumhuriyeti'ni, sonsuza dek korumaktır. Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. Gelecekte de seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek iç ve dış düşmanların olacaktır. Bir gün, bağımsızlığı ve Cumhuriyet'i savunmak zorunda kalırsan, göreve atılmak için, içinde bulunacağın koşulları düşünmeyeceksin! Bu koşullar, çok elverişsiz biçimde ortaya çıkabilir. Bağımsızlık ve Cumhuriyet'ine kötülük etmek isteyecek düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmemiş bir galibiyetin temsilcisi olabilirler. Zorla, hileyle aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve ülkenin her köşesi işgal edilmiş olabi-

lir. Bütün bu koşullardan daha acı ve daha kötüsü, yöneticiler, gafletle ülkeyi yanlış yola sokabilir ve hatta ihanet edebilirler. Hatta bu yöneticiler kişisel çıkarlarını, işgalcilerin istekleriyle birleştirebilirler. Millet, yoksulluk ve çaresizlik içinde yorgun ve güçsüz düşmüş olabilir.

Ey Türk gençliği! İşte, bu durumda da görevin, Türk bağımsızlığını ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

SEÇME DENEMELER, YAZILAR RÖPORTAJLAR

Nurullah Ataç
Gene Yalnızlık- Seçme Denemeler
Memet Fuat
Güzelin Yararlısı - Seçme Denemeler
Yaşar Kemal
Neredesin Arkadaşım - Seçme Röportajlar
Sevmek, Sevinmek, İyi Şeyler Üstüne - Seçme Yazılar
Cemal Süreya
Türkçe Bilenin İşi Rast Gider - Seçme Denemeler
Nermi Uygur
Denemeci - Seçme Denemeler

SEÇME ÖYKÜLER

Sabahattin Kudret Aksal
Saatler
Sabahattin Ali
Kamyon
Selçuk Baran
Öğle Saatleri
Vüs'at O. Bener
Havva
Füruzan
Yaz Geldi
Tarık Dursun K.
Sevmek Diye Bir Şey
Yaşar Kemal
Yolda
Nezihe Meriç
Zor Yokuşu
Orhan Pamuk
Ben Bir Ağacım
Marcel Proust
Kibarlar Âlemi - Kayıp Zamanın İzinde
Ömer Seyfettin
Türkçe Reçete
Haldun Taner
Küçük Harfli Mutluluklar
Tomris Uyar
Metal Yorgunluğu

SEÇME ŞİİRLER

Gülten Akın
Deli Kızın Türküsü
Sabahattin Kudret Aksal
Ne Tuhaf
Özdemir Asaf
Dokuza Kadar On
Ece Ayhan
Şiirimiz Mor Külhanidir Abiler
İlhan Berk
Bir Yeryüzü Tanığı
Edip Cansever
Gelmiş Bulundum
Fazıl Hüsnü Dağlarca
Dağ Uykusu
Metin Eloğlu
Nedircik Yavrusu
Nâzım Hikmet
Henüz Vakit Varken Gülüm
Behçet Necatigil
Eski Sokak
Oktay Rifat
Bir Aşka Vuran Güneş
Cemal Süreya
Üstü Kalsın (haz. Doğan Hızlan)
Turgut Uyar
Göğe Bakma Durağı
Orhan Veli
Sakın Şaşırma